TOPLUMSAL

Tarih

188
AĞUSTOS
2009

Osmanlı Kaynaklarında
Evangelinos Misailidis'in Yayınları
Evangelia Balta

Bir Tarih ve Metot Tartışması:
Yeniçeri mezar taşları kırıldı mı?

Edhem Eldem'in yazısı **sayfa 12'de**

Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın İntiharları
Nazan Maksudyan

1680-1820 arasında
Avrupa'da Osmanlı Bahçeleri
Maria Alexandra Duchêne

Birinci Ulusal Mimarlık Akımının İlk Örneklerinden
Kemaleddin Bey'in Berlin Hamidiye Hastanesi
Nuran Yıldırım

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TÜYAP
1979 30.YIL 2009
tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

28. İSTANBUL
KİTAP FUARI

"KÜLTÜRLERARASI DİYALOGDA ÇEVİRİ"

www.istanbulkitapfuari.com

31 EKİM - 8 KASIM 2009

"kültür başkentine doğru"

19. İSTANBUL SANAT FUARI

ARTIST 2009

www.istanbulsanatfuari.com

İletişim Sponsoru

Üye Kuruluş

Üye Konukuş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş./FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
E-5 Karayolu, Güzelpınar Kavşağı
34522, Büyükçekmece
İstanbul

www.tuyap.com.tr

Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 66 98

E-posta:

Yurtiçi Satış

Yurtdışı Fuarlar

Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr

Reklam Satış

Fuar Alanı

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:

Tüyap Adana :
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara:
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa :
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır :
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep :

Tüyap İzmir :
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri :
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya :
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun :
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

E-posta:

Tüyap Moskova:
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sofya:

Tüyap Halep:

Tüyap Tiflis:
tuyapgeorgia@tuyap.com.tr

Tüyap Tahran:

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

TÜYAP İstanbu

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

188. SAYIMIZLA MERHABA

188. sayımızda Edhem Eldem'in "Yeniçeri Taşları ve Tarih Üzerine" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Yazının etkileyici yanlarından biri, okuyucunun bir taraftan bir tarih makalesi okurken, bir taraftan da makalenin nasıl oluştuğunu takip edebiliyor olması. Böylece Eldem, yeniçeri mezar taşlarıyla ilgili birçok kaynağı ve bilgiyi ortaya koymaktan başka, okuyucuya tarihsel bir soruna nasıl yaklaşılabileceği konusunda da mesaj veriyor.

Nisan 2009'da Toplumsal Tarih olarak Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (Institut Français d'Etudes Anatoliennes) (IFEA) yöneticileri Nora Şeni ve Alexandre Toumarkine ile yaptığımız anlaşmaya göre, IFEA'nın düzenlediği etkinliklerden seçilecek makaleleri yayınlıyoruz. Bu kapsamda 186. sayıda Alexandre Toumarkine'in, 187. sayıda Christine Peltre ve Emmanuelle Peyraube'un makalelerini yayınladık. Bu sayımızda da Maria Alexandra Duchêne'in "1680 ve 1820 Arasındaki Yıllara Avrupalının Bakışı: Avrupa'da Osmanlı Bahçeleri" isimli makalesini yayınlıyoruz. Okuyucuya önümüzdeki sayılarda IFEA etkinliklerinden hazırlanmış dosyalar sunmayı da planlıyoruz.

Bu sayımızda Evangelia Balta'nın, Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca yayınlarını Osmanlı kaynakları üzerinden takip ettiği yazısı yer alıyor. Bu yazıya bitişik olarak yine Balta'nın önerisiyle, Aristotelis Kourtidis'in, Yunanca öğrenmek için Atina'ya giden iki Karamanlı gencin öyküsünü anlattığı, 1917'de Yunanca olarak yayınlanmış "Küçük Asyalıların Dili ve Öğrenme Tutkusu" adlı yazısının çevirisine yer veriyoruz. Bilindiği üzere ulus projelerinin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilebilecek ulusal tarihyazımlarının aşılması, insanların komşu halklara ve genel olarak insanlığa daha dost bir bakış geliştirebilmesini sağlayabilecek bir gelişme. Bu aşkın bakışı oluşturmak aynı zamanda diğer tarihyazımlarını anlamaya çalışarak okumayı gerekli kılıyor. Kourtidis'in yazısı 1917 için normal sayılabilecek, bugün artık demode diyebileceğimiz, yukarıda sözünü ettiğim ulus projesine mesafe almayan milliyetçi bir duyarlılık da içeriyor. Buna karşılık yazının döneme Yunanlı bir eğitimcinin gözünden bakan ve Karamanlı nüfusun modernizmle ilişkisinde Yunancanın önemine dikkat çeken bir içeriği var. Bu bakışla yüz yüze gelmek, bu coğrafyada olan bitenlere komşudan bakmak gibi bir şansı da beraberinde getiriyor. Kourtidis yazıyı coşkulu bir içtenlikle kaleme almış; içeriği ve içtenliği anlaşılmayı hak ediyor.

Eylülde görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

07 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 ÇOKKÜLTÜRLÜ BİR TOPLUMDA TARİH EĞİTİMİNDE HOŞGÖRÜNÜN İNŞASI
GÜRCİSTAN'DA TARİH EĞİTİMİ
M. Ahmet Tokdemir

12 *YENİÇERİ MEZARTAŞLARI* KİTABI VESİLESİYLE
YENİÇERİ TAŞLARI VE TARİH ÜZERİNE
Edhem Eldem

24 EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'İN YUNANCA VE KARAMANLICA YAYINLARINA
OSMANLI KAYNAKLARININ TANIKLIĞI
Evangelia Balta

31 KÜÇÜK ASYALILARIN DİLİ VE ÖĞRENME TUTKUSU
Aristotelis Kourtidis

34 1680 VE 1820 ARASINDAKİ YILLARA AVRUPALININ BAKIŞI
AVRUPA'DA OSMANLI BAHÇELERİ
Maria Alexandra Duchêne

42 BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMININ İLK ÖRNEKLERİNDEN
KEMALEDDİN BEY'İN BERLİN HAMİDİYE HASTANESİ KEŞİF DEFTERİ VE PLANLARI
Nuran Yıldırım

50 AMASYALI SABUNCUOĞLU'NUN *CERRAHİYETÜ'L HANİYE*'SİNDE YER ALAN
ÜROLOJİ ALETLERİ
Nil Sarı-Ümit Emrah Kurt

60 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN İNTİHARLARI
ISLAH, İNKÂR VE İSKÂT
Nazan Maksudyan

67 KAOS İÇİNDE SÜKÛNET
KYOTO BAHÇELERİ VE TARİH
Erdal Küçükyalçın

74 TÜLAY GENÇTÜRK DEMİRCİOĞLU VE FATMA BÜYÜKKARCI YILMAZ İLE *KADINLAR DÜNYASI* DERGİSİ HAKKINDA SÖYLEŞİ
Söyleşi: Ece Zerman

80 II. ABDÜLHAMİD ZAMANINDA İNŞA EDİLEN
ERENKÖY GALİP PAŞA CAMİSİ
Onur Şar

84 DÜNYA SAVAŞININ ARİFESİNDE
OSMANLI-RUS CEMİYETİ
Mehmet Perinçek

90 ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ'NDEN MOZAİK ARAŞTIRMALARINA KATKI
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE MOZAİKLER
Oğuz Tekin

92 BİZANS'IN SON YÜZYILI
OSMANLILARIN VE LATİNLERİN KISKACINDAKİ İMPARATORLUK
Oğuz Tekin

94 OSMANLI'DA TOPLUMSAL HAYAT MEKÂNLARI
BOZAHANE
İlyaz Bingül

Kapak resmi: Sultan II. Mahmud. Athanasios Karantz(ou)las. Tuval üstüne yağlıboya 19. yüzyılın ikinci yarısı (?)
Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu
(Fotomontaj: Aydan Çelik)

Düzeltme ve Özür:
187. sayımızda, 40-46. sayfalardaki Emanuel Peyraube'un "Antoine Galland'ın Binbir Gece Masalları'nda Batı'nın Bir Hayali Olarak Doğu" ve 48-53. sayfalardaki Christine Peltre'in "Binbir Gece Masalları ve 19. Yüzyılın Gözü" başlıklı yazılarının çevirisini yapan Özgür Sevgi Göral'ın adı unutulmuştur.

50 **ÜROLOJİ ALETLERİ**

Nil Sarı ve Ümit Emrah Kurt, 15. yüzyılda yaşamış bir hekim olan Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun kitabında yer alan cerrahi aletleri tanıtıyor.

67 **KYOTO BAHÇELERİ VE TARİH**

Erdal Küçükyalçın, Japon bahçeleri üzerinden Japon toplumunun iç dünyasını, dünya görüşünü ve estetik anlayışını inceliyor.

74 **KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ ÜZERİNE**

Ece Zerman, Kadınlar Dünyası dergisinin Latin harfleriyle çevrimyazılarını yayına hazırlayan Tülay Gençtürk ve Fatma Büyükkarcı Yılmaz ile Osmanlı'da kadın hareketi ve kadın dergileri üzerine konuştu.

84 **OSMANLI-RUS CEMİYETİ**

Mehmet Perinçek, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlılar ve Ruslar arasındaki ittifak arayışları ve bu doğrultuda kurulan Osmanlı-Rus Cemiyeti hakkında yazdı.

94 **BOZAHANE**

İlyaz Bingül, eski İstanbul'daki önemli toplumsal mekânlardan olan bozahanelerin tarihi üzerine yazdı.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 188 Ağustos 2009

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez Can, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNAN
Tuğba Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
zceler@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Euromat Entegre Matbaacılık A.Ş.
Sanayi Cad. No: 17
PK. 34150 Çobançeşme/Yenibosna
Tel: (0212) 451 70 70

BASKI TARİHİ
27.07.2009

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL

KIRIM SAVAŞI

Geçen ay üçüncü alıntısını verdiğimiz *L'Illustration* dergisinin 22 Aralık 1855 tarihli ve 669 numaralı sayısının bereketinden bahsetmiştik. Bu defa artık bu sayının son bir defa posasını çıkartıp, kapaktan başlayan ve Fransız kamuoyu için gayet önemli bir konu olan Kırım Savaşı'yla ilgili makaleyi burada sunacağız.

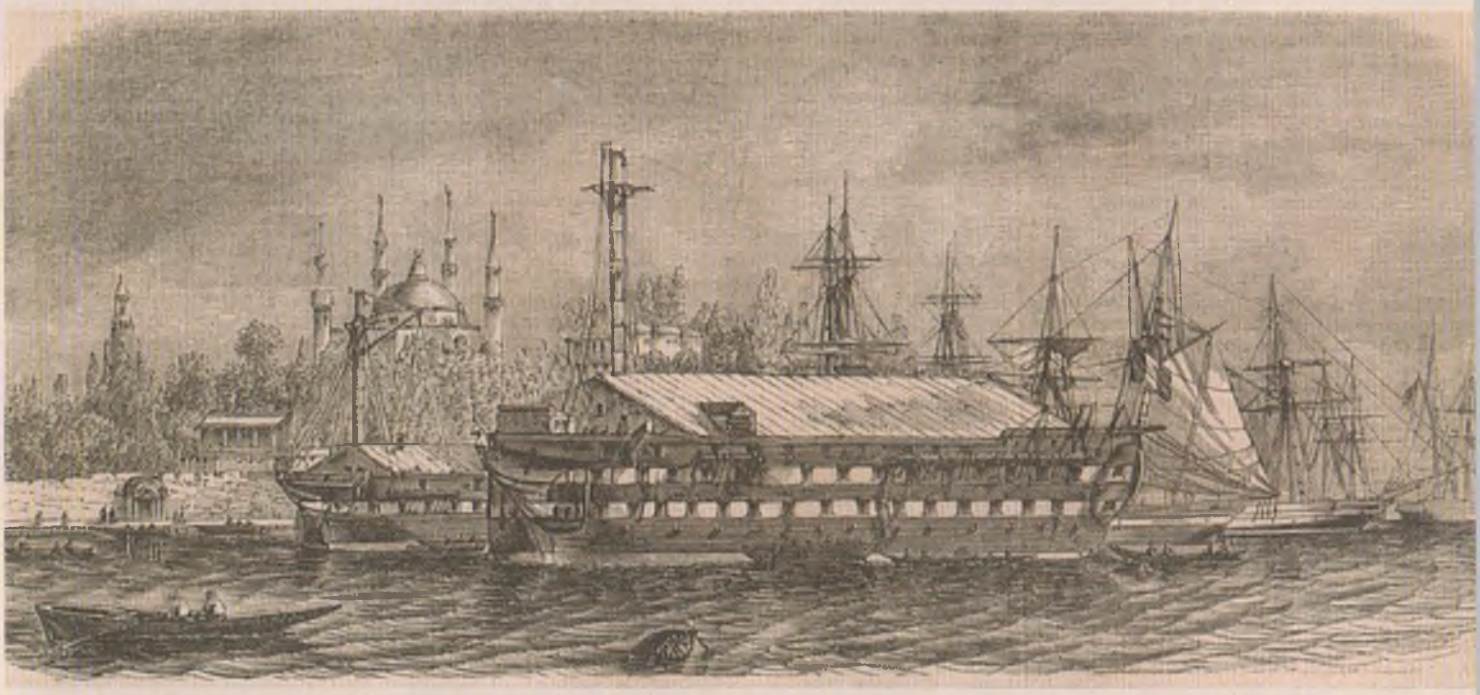

Camp de Sefer-Pacha, à Batoum.

Sefer Paşa'nın Batum'daki kampı.

HAFTANIN TARİHİ

Kırım haberleri hâlâ yok gibi olduğundan, bunların özetini vermek üzere *Journal de Constantinople* gazetesinin 27 Kasım'dan itibaren verdiği yazışmaların neticesini aktaracağız.

"Bir müddettir harekâta son verilmiş ve her iki taraf arasında üstü kapalı bir ateşkes uygulanıyormuş gibi gözüküyor. Bizim gibi kışın yaklaşan şiddetinden endişelenen ve asıl harekâtın gelecek bahara kaldığını düşünen Ruslar, müdafaa hatlarını seyreltip ordularının büyük kısmını kışı geçirecekleri Bahçesaray[1] ve Simferopol'da[2] topluyorlar. Dolayısıyla Belbek'teki kolorduları artık ciddi şekilde azaldı; bize gelince, saldırıya uğradığımız takdirde anında cevap verebilecek 150.000 adamımız hâlâ Çernaya hücum hattında[3] bulunuyor. Ancak düşmanlarımızın İnkerman'daki mücadeleyi[4] tekrarlamak istemeleri pek muhtemel görünmüyor.

İstanbul limanında yaralı Rus esirleri için kullanılan, kışlaya dönüştürülmüş gemiler.

Şimdilik ordu ve donanmaların kışı geçirmelerine ilişkin her tür hazırlığın dışında haber beklemek gerçekçi olmaz. Herkes geçen kış çektiği acıları tekrar yaşamamak için kendine göre hazırlanıyor. Bir sene evvel soğuktan ve besleme zorluklarından dolayı çok sayıda at kaybeden İngiliz süvari birlikleri yeteri kadar erzak bulunmadığından şimdiden büyük ölçüde Balaklava'yı[5] terk ettiler.

Bu mevkide bir tek hafif süvarilerin 11. birliği ve onun etrafında da Balaklava'da mevcut olmayan alayları temsil eden küçük müfrezeler toplanarak kalacak.

Zavallı Kars şehrinin akıbeti resmen ilan edilmediyse de artık bu konuda şüpheye mahal kalmadı; pazar 15 günü tarihli Sen Petersburg kaynaklı bir haber, kentin kahraman garnizonunun açlığın acılarına yenik düştüğünü düşündürüyor. Rus haberinde bu mevkiin teslim oluşu işte şu sözlerle ifade ediliyor:

"Kars şehri 28 Kasım günü General Moravief'e teslim olmuştur. Vasıf Paşa ile diğer sekiz paşa, General Williams ve bütün garnizon esir edilmiştir."[6]

Bu durumda söylenmek abes olur, ama kuşatılmış askerlerin acıklı durumu uzun zamandır bilindiği halde kente erzak göndermenin veya en azından düşüşünü geciktirebilecek, hatta onu kurtarabilecek bir şaşırtma harekâtının mümkün olmamış olduğuna üzülmek gerekir.

Farklı gazetelerin görüşlerinden ilham alan kamuoyu her zaman savaş ile barış arasında bölünmüştür. Ancak her taraftan barışa doğru bir meyil belirmeye başladı. Her zaman sonuna kadar savaş savunucusu olan İngiliz gazeteleri, artık belki de ham hayal olan bazı ümitlere kapılmış görünüyorlar. Bize göre barış müzakerelerine ışık tutacak tek emare, *Constitutionnel* gazetesine Viyana muhabirinin yollamış olduğu bir mektuptur. Mektubun yazarı önce Viyana Konferanslarında Rusya'nın talep ettiği üçüncü teminatın ne şekilde yorumlandığını hatırlatıyor. O tarihte İngiltere ve Fransa, Avusturya'ya iki noktası Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve bu denizdeki Rus donanmasının sınırlandırılmasından ibaret olan bir alternatif teklif etmek üzere anlaşmışlardı. Bu üçüncü noktanın Batı devletleri tarafından nasıl yorumlandığı meselesine dönmeyeceğiz. Avusturya'nın tereddüdü tarafsızlaştırma noktasını terk ettirmiş, karar ise hemen sadece Rusya'nın Karadeniz'deki deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına bağlanmıştı. Muhabire göre, Avusturya hükümeti temsilcisini Kont Walewski'ye[7] yollayıp, Avusturya'nın bugünkü durumun ışığında üçüncü teminatı gerçekleştirmenin en uygun yolu olarak Karadeniz'in tarafsızlaştırılması sistemini tavsiye ettiği bir nota verdi. İki Batı devleti bu şekilde baştaki fikirlerine dönerek bu açılımı memnuniyetle karşılamışlardır ve böylece 2 Aralık gününün üç müttefik devleti arasındaki tam mutabakat en önemli nokta üzerinde birleşmiş oluyor: üçüncü teminat.[8] Bu durumda artık geriye sadece bu amacın hangi araçlarla gerçekleştirileceğinin kararı kalacaktır. Pek tabii olarak biz burada *Constitutionnel* muhabirinin yalancısıyız ve bu yorumu özellikle bir aydır bazı kişilerin hareketlerinde ve Alman salon ile gazetelerinde yer alan bütün dedikodularda barış gören kişileri tatmin için neşrediyoruz. Bir de en nihayet yükseliş veya düşüşü etkileyecek bir şeyler söylemek gerekiyor.[9]

Diğer taraftan, yarı resmi gazetelerden *Morning Post*, güvenilir bir kaynaktan Kont Esterhazy'nin[10] 16'sında Viyana'dan ayrılarak Sen Petersburg'a aşağıdaki barış şartlarını götürdüğünü öğrendiğini söylüyor:

Karadeniz'in bütün savaş gemilerinden arındırılması. Aynı denizin sahillerindeki kalelerin yıkılması. Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki

himayesinden ve padişahın topraklarında eski müdahale haklarından feragati. Besarabya'nın Tuna ağzının bulunduğu bölgesinin verilmesi.

Morning Post şunu da ilave ediyor ki, şimdiye kadar hiç bu kadar açık bir belge hazırlanmamıştı; dolayısıyla da kaçamak cevaba artık yer yoktu. Deniyor ki Avusturya, ültimatomu kabul edilmediği takdirde Sen Petersburg'daki sefirini geri çekecek. Her halükârda üç hafta içinde bir cevap alınacağı tahmin ediliyor. O zaman bekleyelim ve Allah vere ki bu kadar ümitlerden sadece hüsran çıkmasın.

Morning Post *gazetesine göre, Kont Esterhazy'nin Viyana'dan Sen Petersburg'a götürdüğü barış şartları şöyle: Karadeniz'in bütün savaş gemilerinden arındırılması. Aynı denizin sahillerindeki kalelerin yıkılması. Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki himayesinden ve padişahın topraklarında eski müdahale haklarından feragati. Besarabya'nın Tuna ağzının bulunduğu bölgesinin verilmesi.*

Redutkale'den[11] gelen bir mektup da Ömer Paşa'nın[12] komutasındaki ordulardan şu haberleri veriyor:

"Bu kışı Redutkale'de geçireceğimiz muhtemeldir, zira maalesef bu yılın seferi son buldu. Mesele serdarın, generallerinin ve askerlerinin mücadeleyi devam ettirecek cesaretinin olmaması değil, zira hepsi şevk dolu serdarları uğruna öldürülmeye hazırlar. Ancak ordunun elinde ilerlemesi için gereken mühimmat, malzeme, araba, gemi, alet kalmadı. Gerçi bize birçok inşaat malzemesiyle birlikte otuz marangoz yollandı, ama çoğu, ahşap bolluğunda köprü inşası için gereken marangozlardı. Ömer Paşa'nın elindeki köprüler ise, ilerlerken ordu birlikleri arasında iletişimi sağlamak için küçük nehirlere yetmeyecek. Üstelik elimizdeki sandalların çoğu yerli malı ve gayet ağır ve kaba olduğundan, onları tarladan daha sert olmayan yollardan geçerek karadan taşımak gayet zor olacaktır.

Eğer ordu bu kış Kutais'e[13] kadar ilerleyemezse, bahara da bunu başarması mümkün olmayacak zira mart başında nehirler taşıp Kutais yolunun büyük kısmını sel götürüyor. Redutkale'de kalıp kalmayacağımızı bilmiyoruz; burası gayet sağlıksız ve bataklıklarla kaplı."

Balaklava'dan gelen bir mektup ise İngiliz ordusundaki çok önemli bir değişikliği haber veriyor.

Bundan böyle Kırım'daki İngiliz birlikleri iki ayrı kola bölünüp her biri bir komutanın idaresine verilecektir. Gerçi bu iki kol da Kırım ordusunun başkumandanı olan General Codrington'un[14] nihai komutasına bağlı olacaktır.

Bu iki kola kumanda edecek olan subaylar Sir Colin Campbell[15] ile çoktandır nam salmış olan Tuğgeneral William Eyre'dir.[16]

Sir Colin Campbell ve Sir William Eyre'in mazhar oldukları bu şeref bütün İngiliz ordusunda büyük sevinçle karşılandı.

Sivastopol'un kahramanca müdafaası için yaratılan madalya çıktı. Subaylar için altın, askerler için gümüşten yapılmış. Bir yüzünde şu ibare yer almaktadır: "Sivastopol'un ölümsüz müdafaasının ebedi hatırası olarak kahraman orduya verilmiştir." Diğer yüzünde ise şu ibare bulunuyor: "Hatırası yok olmayacak olan Nikola hazretleri ve II. Aleksandr hazretleri tarafından."[17]

DİPNOTLAR

1 16. yüzyılda Kırım hanlarının başkenti olarak ortaya çıkan Bahçesaray, 1783 te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla bu özelliğini kaybetmiştir.

2 Türkçe adı Akmescit olan bu kent bugün Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkentidir.

3 16 Ağustos 1855'te Fransız ve Sardinya ordularının Rusları geri çekilmeye mecbur bıraktıkları muharebeye sahne olan ırmak.

4 5 Kasım 1854'teki İnkerman muharebesinde Fransız ve İngiliz orduları General Menşikov'un komutasındaki Rus ordularını yenmişti.

5 25 Ekim 1854 muharebesinde İngiliz hafif süvarı tugayının intihar saldırısıyla ünlenen muharebeye sahne olan Balaklava.

6 Ruslar Kars'a Haziran 1855'te saldırmış ama püskürtülünce kenti muhasaraya almaya karar vermişlerdi.

7 Kont Alexandre-Joseph Colonna-Walewski (1810-1868). I. Napolyon'un sevgilisi Kontes Maria Walewski'den olan oğluydu. 1855-1860'ta III. Napolyon'un dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur.

8 Burada bahsi geçen üçüncü teminat, 2 Aralık 1854 antlaşmasında Rusya'dan alınan dört teminatın üçüncüsü olan, 13 Temmuz 1841 tarihinde İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya ile Londra'da imzalanan mukavelenin gözden geçirilmesiyle ilgilidir.

9 Kastedilen, borsanın hareketliliğidir.

10 Paul Anton (Pál Antal) Estreházy (1786-1866), Avusturyalı diplomat ve devlet adamı.

11 Redut Kale veya Redoubt Kale adıyla bilinen ve Gürcistan'da Poti'nin 10 km kuzeyinde bulunan bu kalenin yerinde bugün Kulevi kenti bulunmaktadır.

12 Ömer Paşa Latas (1806-1871), Sırp asıllı olup ihtida etmiş ve Osmanlı ordusunda görev alıp yükselmiş. Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunun başkumandanlığına (serdar-ı ekrem) getirilmişti.

13 Gürcistan'ın önemli bir kenti.

14 Sir William John Codrington (1804-1884), General Simpson'un ölümüyle Ekim 1855'te Kırım'daki İngiliz ordusunun başına geçmiştir.

15 Colin Campbell, 1st Baron Clyde (1792-1863), İskoçyalı asilzade ve asker.

16 Sir William Eyre (1805-1859).

17 Çar I. Nikola'nın (1796-1825-1855) 2 Mart 1855'teki ölümünün, 17 Şubat 1855 tarihindeki Evpatoria yenilgisinden sonraki intiharından dolayı gerçekleşmiş olabileceği söylenir. Halefi II. Aleksandr olmuştur (1818-1855-1881).

Seyahat-ı Şahane

28 AĞUSTOS 1909

İKDAM

Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin Bursa'yı teşrif-i hümâyûnlarında cihet-i askeriyece icrası tabii bulunan ihtiramata iştirak etmek üzere Emniyet-i Umumiye Müdürü'nün miktar-ı kâfi polis ve jandarma ile beraber hemen Mudanya'ya gitmesi lüzumu makam-ı aidinden emr olunmuştur. Emniyet-i Umumiye Müdür-i Umumisi Miralay Galip Bey maiyetlerinde miktar-ı kâfi komiser ve polis bulunduğu halde bu gün Bursa'ya azimet edecektir. Mir-i mûmâileyhin müddet-i gaybubetlerinde Emniyet-i Umumiye müdüriyeti vazifesini İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey vekaleten ifâ edecektir.

Gelecek Çarşamba günü Bursa'ya vuku bulacak seyahat-ı şahaneden dolayı Bursa'da fevkalade hazırlıklar icra edilmekte olduğundan zat-ı şahanenin teşriflerinden evvel orada bulunmak üzere Pazartesi günü tefrişat müdürü, erzak müdürü, matbah-ı amire müdürü levazımatı müstacelen Bursa'ya hareket ettireceklerdir.

Rükûb-ı şahaneye mahsus Söğütlü vapuru dün sabah Haliç'ten çıkarak Tophane açıklarındaki şamandırasına rapt edilmiştir.

İzmir'de Tatil-i eşgal

29 AĞUSTOS 1909

İKDAM

İzmir'de her lokantadan şehri yirmi beş kuruş vergi tahsiline mahalli Meclis-i Belediye'nin karar vermesi üzerine bütün lokanta sahipleri tatil-i eşgale karar vererek Dahiliye Nezareti'ne dahi şikayet etmişlerdir. Lokantacıların şu kararlarından ahalice fevkalade müşkülat hasıl olmuştur.

Arjantin'de Osmanlılar

29 AĞUSTOS 1909

İKDAM

Arjantin'deki vatandaşlarımızdan bir zat Zaman muharrirlerinden birine yazdığı mektuptan müstahrecdir:

Malumunuzdur ki Amerika-yı şimali ile cenubide binlerce Osmanlı tebaası vardır. Bahusus Amerika-yı cenubide Buenos Aires'deki Osmanlıların adedi 60 000 kadar tahmin olunuyor. Bir ay evvel Arjantin Hükümeti Devlet-i Osmaniye ile münasebat tevlid ve teksirine çalışmaya başlamıştır. Bu hususta buranın en mühim gazeteleri bu münasebattan tevlid edecek fevaidi, münasebat-ı ticariyenin muhassenatını ta'dâd etmektedirler. Ez-an-cümle (o cümleden olarak) diyorlar ki: (Arjantin Hükümeti Türkiye'ye güzel bir mahrec-i ticari olabilir. Güzel tonbakosunu, sigaralarını, halılarını, incirlerini susam ve sair mahsulatını gönderebilir. Bu suretle bir mübadele-i ticariye olur.) Bunu teshil edecek (kolaylaştıracak) zevat konsoloslardır. Teessüfler olunur ki altmış bin Osmanlı için bir murahhas yoktur: Konsolos bulunmamanın mahazirinden (sakıncalarından) biri de burada yaşayan Osmanlıların vatanlarıyla münasebatta bulunmadıklarında mürûr-ı zamanla hissiyat-ı vatan-perverilerinin kesb-i bürûdet edebilmesidir. Acemistan bize nisbetle çok geridedir. Burada hiçbir Acem yoktur. Olsa olsa faraza on Acem bulunabilir. Halbuki bir konsolosları vardır. Yunanlılar da böyle bunlardan ibret almalıyız. Sonra bize başka nazarla bakarlar. Dün akşam Buenos Aires'in en muhteşem tiyatrolarından birinde Osmanlılar tarafından meşrutiyet ve hürriyetimizin birinci sene-i devriyesi münasebetiyle büyük bir nümayiş-i vatan-perverane vuku bulmuştur. Bütün mağazalar Osmanlı bayraklarıyla donatılmıştır. Bu bâbda Dahiliye Nazırı müsaade-i lazımesini kemâl-i memnuniyetle itâ etmiştir. Bir çok nutuklar irad olundu. Ekserisi Arap lisanında bazıları da Fransızca ve İspanyolca idi.Bir çok mühim zevat hazır bulunuyorlardı. Huzzar meyanında bütün matbuat muharrirleri bazı mebusan ve bir de Sosyalist Fırkası reisleri bulunuyordu. Bunlar yeni Türkiye lehinde güzel güzel nutuklar irad etmişlerdir. Tiyatronun dahili manzarası fevkalade idi. Başlangıçta Osmanlı ve Arjantin marşları çalınmıştır.

Nutuklar esnasında yaşasın meşrutiyet-i Osmaniye yaşasın Mahmut Şevket Paşa, Enver ve Niyazi beyler, yaşasın Millet-i Osmaniye ve yaşasın serbest padişahımız Sultan Mehmet sedaları ayyuka çıkarılıyordu. Bu günkü gazeteler bu hususta çok tafsilat veriyor. Ve Osmanlıların hissiyat-ı vatan-perveranelerini medh ü senâ ediyorlar.

Yeni Bir Zabit

29 AĞUSTOS 1909

İKDAM

Bu sene Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'den şahadetname ahz eden talebe meyanında bir de Rum vatandaşımız vardır. Mesmûâtımıza nazaran mûmâileyh Dersaadet'te mevcut süvari taburlarından birine tayin olunmuştur. Mûmâileyhin şu muvaffakiyeti Rum vatandaşlarımızın meslek-i askeriye duhûle meyl ve muhabbet eylemelerine bir mukaddime-i hayriye olmak üzere telakki ederiz.

Ceza-i İdam

30 AĞUSTOS 1909

TANİN

Çokmerzimen ahalisinden Bayraktar Kirkor'un oğlu Kigork ile hemşirezadesi Sekis veled-i Bogos'u hükümete teslim etmek bahanesi ile iğtişâşâdan on beş gün sonra esna-yı rahda katlettikleri sabit olan Adana Jandarma Alayı'nın Cebel-i bereket Süvari Bölüğü'nün Altıncı haymesi (çadırı) efradından Ali çolak Mehmet ile Bağçeli Ökkeş bin Mehmed'in idamlarına irade-i seniyye sadır olmuştur.

Tarihi tablo

31 AĞUSTOS 1909

TANİN

Şehzade Süleyman Paşa merhumun rüfeka-yı hamâsetiyle Gelibolu Boğazı'ndan sal ile mürurlarını musavver olup geçende Mekteb-i Bahriye-i Şahane'ye vuku bulan teşrif-i padişahide takdir buyurularak Dolmabahçe Sarayı'na nakli ferman buyurulan tablonun ressamı Mekteb-i Bahriye talebesinden Halit Efendi diye yazılmış ise de mezkûr tablonun mekteb-i mezkûr resim muallimi kolağası Halit Bey tarafından tersim edildiği bilâhare anlaşılmıştır.

ÇOKKÜLTÜRLÜ BİR TOPLUMDA TARİH EĞİTİMİNDE HOŞGÖRÜNÜN İNŞASI

GÜRCİSTAN'DA TARİH EĞİTİMİ

Gürcistan'ın tarih ve coğrafyasından kaynaklanan sosyokültürel yapısının çeşitliliği, Gürcüleri arayışa sevk etmiştir. Bu alandaki faaliyetler halihazırda sadece arayış bazında değil, uygulama olarak da devam ediyor. Tarih eğitiminde hoşgörü ve empatiyi ön plana alan çalışmalar Gürcistan toplumunun hem birbirini daha iyi tanıyıp anlaması açısından hem de farklılığının bilincinde olurken daha uyumlu bir toplum olması açısından önem kazanıyor. Bu bakımdan Gürcistan'da proje kapsamında yapılan çalışmalar ülkemizde, Ortadoğu'da ve dünyada yaşanan birçok sorunun üstesinden gelmek için örnek olabilir.

M. AHMET TOKDEMİR

Euroclio (Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği) ve Gürcistan Tarih Eğitimcileri Birliği'nin ortaklaşa yürüttükleri Euroclio/Marta projesi kapsamındaki seminerin ikincisi 19-21 Haziran tarihleri arasında Chakvi'de yapıldı. "Gürcistan Tarih Eğitiminde Hoşgörünün İnşası, Çok Kültürlü Bir Toplumda Tarih ve Vatandaşlık Nasıl Öğretilir" başlığı altında düzenlenen seminere seksenin üzerinde tarih öğretmeni, ders kitabı yazarı, akademisyen ve uzman katıldı. Seminer, Batum'un yaklaşık 15 km doğusunda yer alan Oasis Otel'de yapıldı. Seminere İngiltere, İzlanda, Hollanda, Litvanya, Bulgaristan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye'den katılımlar oldu. Beş milyon civarındaki nüfusuyla küçük bir devlet olan Gürcistan, etnik çeşitliliğiyle dikkat çeken bir komşumuz. Gürcüler, Osetler, Abhazlar, Acarlar, Ermeniler, Çerkezler vb. unsurlarla Gürcistan etnik, dil ve dinler açısından çok renkli bir yapısı olan ve bu özellikleriyle Kafkasya'nın çokkültürlü, çokdilli, çokdinli yapısını tam anlamıyla yansıtan bir ülke. Tüm bu çeşitlilikler tarih eğitimi çerçevesinde düzenlenen seminere hem katılımcılar hem de konular açısından yansıdı. Gürcistan'dan gelen katılımcılar açısından bakıldığında, başta Gürcüler olmak üzere Oset, Ermeni, Azeri, Çerkez ve Kürt gibi farklı etnik aidiyete mensup birçok kişi bu seminer yolu ile Gürcistan'da birlikteliğin nasıl sağlanacağı, hoşgörünün nasıl geliştirileceği, insani değerlerin geliştirilerek nasıl ön plana çıkartılacağı gibi konuları tarih eğitimi bağlamında konuştular. Seminerde Gürcistan'da tarih eğitimi ile ilgili daha önceki seminerde oluşturulan grupların hazırladıkları çalışmalarla ilgili sunumlar, Gürcistan dışından gelen uzman akademisyenlerin kendi ülkelerindeki tarih eğitimi ve hoşgörü ile ilgili tecrübelerini

Yerel çalgıları ile Gürcü öğrenciler, öğretmenleri eşliğinde Gürcü şarkı ve ağıtlarını okurken.

aktarmaları, aktif çalışma grupları ve uygulamalar gibi çeşitli etkinlikler yapıldı.
Daha önce yapılan seminerde katılımcılar arasından din, etnik gruplar, kadınlar gibi çeşitli temalara ilişkin çalışmalar yapacak gruplar oluşturulmuş. Oluşturulan grupların yaptıkları çalışmalar sonucunda hazırladıkları örnekler ve materyaller bu seminerde sunularak üzerlerinde tartışmalar yapıldı.
Seminerin açılışını, Acara Özerk Yönetimi Başkanı Mikhail Makharadze yaptı. Aynı zamanda bir felsefe profesörü olan Makharadze yaptığı konuşmada, Hıristiyan ve Hıristiyan olmayanların oluşturduğu çok farklı sorunlarla boğuşan bir toplumda yaşadıklarını ama insanının her şart ve koşulda değerli olduğunu vurguladı. Her zaman insanların birbirine değer vermesi ve birbirini sevmesi gerektiğini belirten Makharadze, bir adım daha atarak bunun çocuklara da öğretilmesi gerektiğini ifade etti ve tarih derslerinin bunun için bir fırsat olabileceğini belirtti.
Ardından Acara Özerk Bölgesi Eğitim Kültür ve Spor Bakanı Mate Takidze, Gürcistan'ın tarihi mirasını ve kültürel çeşitliliğini modern dünya ölçeklerinde değerlendirme sorumluluğunun kendilerinde olduğunu söyleyerek, güvenin ve dayanışmanın yollarının bulunup uygulanması, her bir insanın değerliliğini vurgulayan bir dünyanın eğitimle ve siyasi olarak kurulması gerektiği belirten kısa bir konuşma yaptı.
Bunların ardından Euroclio yöneticileri ve proje koordinatörlerinin kısa açış konuşmaları gerçekleşti.
İngiltere'den katılan Batı İngiltere Üniversitesi öğretim üyelerinden Dean Smart, tarih derslerinde hoşgörü anlayışının geliştirilmesinin çatışmalara karşı panzehir olabileceğini, tarih derslerinde çatışmacı anlatım yerine hoşgörü temelli bir anlatımın olması gerektiğini, farklılıklardan daha çok ortak yanların vurgulanması gerektiğini belirtti. Smart,

Seminere katılanlar Oasis otelin önünde hep birlikte. Seminerde Gürcistan'dan Gürcü, Acar, Azeri, Oset katılımcıların yanı sıra Rusya, Ermenistan, Türkiye'den gözlemciler ve Litvanya, Bulgaristan, İngiltere, İzlanda ve Hollanda'dan uzmanlar katıldı.

küçülen dünyada hoşgörünün önemli ve büyük bir değer olarak karşımıza çıktığını vurguladı.
Açılışta yapılan bu konuşmalar, Gürcistan'da toplumu yönetme ve yönlendirme noktasında olan siyasilerin farklılıkları bir arada yaşatabilme çabasında olduğunu, bu bağlamda evrensel değerleri ön plana çıkararak daha uyumlu ve güçlü bir toplum arzuladıklarını gösterdi.
Etnik, dinsel ya da kültürel farklılıkların bir ayrışma nedeni değil, zenginlik olarak değerlendirilmesi gerektiği tüm seminer boyunca vurgulandı. Seminer sırasında Hıristiyan, Müslüman, Azeri, Ermeni, Gürcü, Çerkez gibi farklı dini ve etnik yapılardan gelen birçok katılımcının işbirliği içinde olması; yemeklerde, çay-kahve molalarında samimi sohbetler yapmaları Gürcistan açısından toplumsal barış ve bir arada yaşama konusunda iyimser olmamızı sağladı.
Projenin amacı, çalışma gruplarının çokkültürlülüğe ve hoşgörüye dayalı olarak hazırladıkları gösteri ve materyallerin Gürcistan tarih eğitiminde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymak, durum değerlendirmesi yaparak sorunları tartışmak ve bu sorunlara çözümler üretmek, bu konuda ulusal ve uluslararası deneyimlerden faydalanmak ve kazanımları diğer tarihçilerle, hatta komşu ülkelerle paylaşmak olarak ortaya konuldu. Bu amaçlar doğrultusunda üç gün boyunca seminerler, workshop'lar ve farklı etkinliklerle hem birçok sorunun konuşulması, tartışılması sağlandı hem de katılımcılar arasında kurulan bağlarla farklılıkların bir arada yaşayabileceği somut olarak ortaya konuldu.
Programda açılış konuşmalarından sonra Acara bölgesindeki öğrencilerin barış ve hoşgörü teması üzerine hazırladıkları resim sergisi gezildi. Ardından da Acara Özerk Yönetimi Eğitim Bakanlığında görevli olan George Gakheladze, "Gürcistan'da Modern Eğitim Pratiği Hoşgörü" başlığını taşıyan bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Gürcistan'ın toplumsal yapısından bahseden Gakheladze, Acara bölgesinde yaptıkları bazı uygulamaları çeşitli örneklerle aktardı.
Ardından paralel çalışma grupları oluşturuldu.
Tüm katılımcılar üç gruba bölündüler. Her bir grup farklı salonlara alındı. Salonların her birinde İngiltere'den Dean Smart, İzlanda'dan Susanna Margret Gestsdottir ve Litvanya'dan Dzintra Liepina, hazırladıkları konuları bizlerin de katılımı ile ele aldılar. Bu çalışmalar aktif öğrenme bağlamında okullarda uygulanabilecek somut örnekler olması bakımından dikkat çekiciydi.
Toplumlardaki değişimi, farklılıkların bir arada nasıl yaşaması gerektiğini ve çoklu bakış açısının önemini vurgulayan bu çalışmalar tarihin bir çatışma alanı olmaktan çıkarılıp birleşme-bütünleşme alanı haline dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koydu. Aynı grup çalışmaları daha sonraki günlerde de tekrarlanarak her katılımcının tüm çalışmalardan yararlanabilmesi sağlanmış oldu.
Öğleden sonraki çalışmalarda, Gürcü meslektaşlarımızın hazırladıkları materyallerle ilgili sunumlarını izledik. Bu materyallerden biri, "Kırk Kardeşin Şehri Rustavi" adını taşıyan çalışmaydı. Bu çalışmada Rustavi şehrinde çok farklı unsurların nasıl oluştuğu ve nasıl bir arada yaşadıkları aktarılmış oldu.
Hazırlanan diğer bir çalışma ise "Öteki Gürcistan Nerede? Yunanistan'da Gürcüler" başlığını taşıyordu. Bu çalışmada Yunanistan'a göç eden Gürcülerin hikâyesi vardı. Hangi şartlarda, neden göç ettikleri ve orada bir kasabada nüfusun önemli bir kesimini oluşturarak varlıklarını devam ettirdikleri bağlamında vatan kavramı sorgulandı. Bu kapsamda sunulan son çalışma, "Karışık Aile" başlığını taşıyordu. Farklı etnik kökenlere sahip insanların oluşturduğu ailelerle ilgili olan çalışma Gürcistan toplumunun önemli bir gerçeğini ortaya

Seminer boyunca birçok sunum, grup çalışması ve tartışma gerçekleştirildi. Tarih öğretmenleri, ders kitabı yazarları ve akademisyenler deneyim ve görüşlerini paylaştılar. Tartışmalı konuların öğretimi ve hoşgörüye ilişkin birçok materyal ve uygulama paylaşıldı.

koydu. Gürcistan'da aynı aile içinde farklı etnik aidiyetler olabileceği gibi aynı ailede farklı dinler de olabiliyor. Bu durum, barış ve hoşgörü anlamında dünyanın örnek alması gereken güzel bir özellik olarak görülebilir.
Bu çalışmaların ardından seminere İzlanda Üniversitesi'nden katılan Susanna Margret Gestsdottir, İzlanda'da tarih öğretiminde hoşgörü ile ilgili bir sunum gerçekleştirdi. Bu sunumda genel olarak İzlanda'da eğitim ve tarih müfredatı hakkında bilgi verdikten sonra İzlanda'da yabancılar, göçmenler ve bunların tarih eğitiminde nasıl yer aldığı gibi konular yer aldı. Seminerin ilk gününün sonunda Chakvi'den gelen öğrenciler bizlere çok hoş bir müzik dinletisi sundular. Yerel çalgıları ile Gürcü müziklerini seslendiren bu öğrencilerin ardından Gürcü ve Kafkas dansı gösterileri izledik. Gürcü toplumunun yakınlığını, hareketliliğini ve canlılığını yansıtan bu danslar aynı zamanda Kafkaslarda yüzyıllardır bir arada yaşayan kültürlerin birbirini nasıl etkilediğini ve nasıl karıştıklarını en güzel şekilde gösteren unsurlar olarak hoşgörü ve bir arada yaşamanın en güzel sembolleri oldular.
Seminerin ikinci gününün ilk bölümünde, Gürcü meslektaşlarımızın hazırladıkları çalışma yaprakları ve aktif öğretim materyalleri ile ilgili sunumlar yer aldı. Bu bölümdeki çalışmalar öğrencilerin evrensel düşünebilmelerine ve tarih derslerinde daha özgürlükçü bir düşünce sistemi geliştirebilmelerine yönelik içeriğe sahipti. Ardından, bir önceki gün yapılan paralel grup çalışmalarının tekrarı farklı katılımcılarla (herkes grubunu değiştirdi) yapıldı.
İkinci gün öğleden sonra İngiltere'den katılan Dean Smart, Britanya'daki eğitim ve tarih öğretimi hakkında bilgi verdikten sonra İngiliz tarih müfredatında kölelik, Yahudi soykırımı, göçmenler, zenci-beyaz ayrımı, azınlıklar gibi hassas konuların nasıl işlendiğine dair bilgiler verdi. Smart, İngiliz tarih eğitiminde bilgiden ziyade becerilerin ön planda olduğunu, tarih derslerinde de empatik, eleştirel ve demokratik düşünme becerilerini geliştirme amacını taşıdıklarını söyledi. Bu sunumun en dikkat çeken unsurlarından biri, öğrencilerin kendilerini tarihsel konuların içinde bulmaları gerektiğine yapılan vurgu oldu. Smart'ın, öğrenci hikâyede ben neredeyim sorusuna cevap verebilmeli, anlamındaki ifadesi, tarih öğretiminde aktif metotların en önemli yanını ortaya koymuş oldu.
Ardından yine Gürcü tarih öğretmenlerinin hazırladıkları materyaller ve çalışma yaprakları ile ilgili sunular yapıldı. İkinci gününün son konuşmacısı olan Tiflis Üniversitesi'nden Nodar Sarjveladze, çoklu etnik yapıya sahip Gürcistan'da öğretmen eğitiminde hoşgörü ile ilgili bir sunum gerçekleştirdi. Psikoloji profesörü olan Sarjveladze Gürcistan'da farklılıkların bir arada nasıl yaşatılabileceği ile ilgili açıklamalarının yanı sıra Gürcistan'ın Azerbaycan ve Ermenistan gibi diğer Kafkas devletleri ile benzeşen yönlerine dikkat çekti. Ortak çalışmaların yapılması gereğine vurgu yapan Sarjveladze, Gürcistan içindeki özerk bölgelerde alan çalışmalarının devam ettiğini ve geleceğe iyimser baktığını belirtti.
Seminerle ilgili çalışmaların ardından akşam yemeği için Batum'a geldik. Sahildeki gayet hoş Acara restoranında yemek yiyerek eğlenme şansı bulduk. Şarkılı eğlenceli yemeğin ardından Karadeniz sahilinde kısa bir yürüyüş yaptık. Günün sonunda farklı kültürlerden gelen katılımcıların ortak bir amaç doğrultusunda bir arada ne kadar ahenkli bir birliktelik ortaya koyduklarını bizzat yaşamış olduk. Acara restoranında yediğimiz yemeklerin tadı ve yapılan dansların verdiği keyifle günü bitirdik.
Seminerin son gününde Gürcistan'dan Oliver Reisner, Avrupa tarihyazıcılığındaki çoklu bakış açısının Gürcistan'a yansıması üzerine bir konuşma yaptı. Daha sonra seminere Bulgaristan'dan katılan Prof. Dr. Rumyana Kusheva hem Bulgaristan'da yürüttükleri proje hakkında bilgi verdi hem de üretilen materyalleri değerlendirdi. Öğle yemeğinden sonra Batum ve çevresine bir gezi düzenlenerek program sonlandırılmış oldu.
Gürcistan'da tarih eğitimcilerinin Euroclio ile ortaklaşa yürüttükleri proje kapsamında yapılan bu seminer, insani değerlerin ön plana çıkarılarak, hoşgörü temelinde farklılıkların değil ortak yönlerin vurgulandığı, sorunların çözümünde diyaloğu ön plana çıkaran bir çalışma oldu. Tarih eğitimi bağlamında yapılan grup çalışmaları, üretilen materyaller ve çalışma yaprakları çokkültürlü bir toplumda demokratik becerilerin geliştirilmesi açısından oldukça faydalı oldu. Hem teorik anlamda anlatılanlar hem de pratikte üretilen somut ürünler açısından Gürcistan'daki bu çalışmalardan Türk tarih eğitimcilerinin haberdar olması ve benzer bir bakış açısıyla tarih eğitimini gözden geçirmeleri ülkemizdeki tarih eğitiminin çağdaş yaklaşımlara ulaşmasında katkı sağlayıcı olacaktır.
Gürcistan'ın tarih ve coğrafyasından kaynaklanan sosyokültürel yapısının çeşitliliği, Gürcüleri arayışa sevk etmiştir. Bu alandaki faaliyetler halihazırda sadece arayış bazında değil, uygulama olarak da devam ediyor. Tarih eğitiminde hoşgörü ve empatiyi ön plana alan çalışmalar Gürcistan toplumunun hem birbirini daha iyi tanıyıp anlaması açısından hem de farklılığının bilincinde olurken daha uyumlu bir toplum olması açısından önem kazanıyor. Bu bakımdan Gürcistan'da proje kapsamında yapılan çalışmalar ülkemizde, Ortadoğu'da ve dünyada yaşanan birçok sorunun üstesinden gelmek için örnek olabilir.

ADALAR MÜZESİ 2010'A DOĞRU

SERGİ: 6 AĞUSTOS-13 EYLÜL, MERKEZ: BÜYÜKADA İSKELE MEYDANI

Adalar Müzesi, Adalıların belleklerinde önemli bir yeri olan eski Büyükada İlkokulu, diğer adıyla Taş Mektep binasında kuruluyor. İskenderiye Patriği Sofronios'un evi olan bina belediye tarafından satın alınarak 1922 yılından itibaren okul olarak kullanılmaya başlandı. İlk adı Köprülü Mehmet Paşa Numune Mektebi olan okulun adı daha sonra Büyükada İlkokulu olarak değiştirildi; 1967 yılına kadar Büyükada İlkokulu olarak hizmet vermeye devam etti. Adalar Müzesi ulusal ve uluslararası paylaşım zemininde adaların tüm zenginliğini, güzelliğini, tarihsel birikimini, geçmişini ve bugününü sergileyecek. Müze Adalıların, Ada dostlarının, sivil toplum örgütlerinin, tarihçilerin, mimarların, çevre dostlarının, araştırmacıların, yazar ve sanatçıların desteğini almayı hedefliyor. Musevi, Rum ve Ermeni cemaati temsilcilerinin de sevinçle karşıladığı bu tarihsel girişim, yeni müzecilik anlayışları temelinde tamamen farklı bir zeminde biçimlenecek. 6 Ağustos-13 Eylül arasında yapılacak açık hava sergisi ağırlıklı olarak Büyükada iskele meydanında, küçük ölçekte de diğer Adaların iskelelerinde gerçekleşecek. Sergi, Adaların geçmişinden, yapıların tarihinden, sanatın her alanında esin kaynağı olmasından, bir dönem yaşayan ünlülerinden çarpıcı örnekler verecek. Bu sergi aynı zamanda müze için Adaların tarihsel, sosyolojik haritasını çıkarmaya yönelik olarak görsel, basılı malzemelerin, yaşantıya ait objelerin toplanması için bir davetiye, bir çağrı niteliği taşıyor. Adalar Müzesi Kürasyon Kurulu: Prof. Dr. Baha Tanman (İstanbul Üniversitesi), Gökhan Akçura, Gündüz Vassaf, Prof. Dr. İhsan Bilgin (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Murat Güvenç (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Sadık Karamustafa (Mimar Sinan Üniversitesi) ve Suay Aksoy'dan (İstanbul 2010 Müze ve Kültürel Miras Projeleri Direktörü) oluşuyor.

TARİHÇİ KİTABEVİ

Moda'da açılan Tarihçi Kitabevi, tarihin her dalıyla ilgili ve bir yönü ile de olsa tarihe dokunan eserlerle, tarihi seven ve yaşatan herkese ulaşmayı amaçlıyor. Tarihi sevenlere, tarihle ilgilenenlere hizmet sunmayı hedefleyen kitabevi, sadece tarih kitaplarının satılması bakımından bir "uzmanlık kitabevi" olmuş. Kitabevi, yeni basılmış kitapların yanı sıra ikinci el kitaplar, sahhafiye ve efemera ürünleriyle tarihin kokusunun hissedildiği ve tarihe az merak duyanların dahi ilgisini çekecek bir ortam yaratıyor. Tarihçi Kitabevi müzayedelerle koleksiyonerlerin, sohbet toplantıları ve imza günleriyle tarihseverlerin bir araya geldiği bir buluşma noktası olmayı amaçlıyor.

YENİÇERİ MEZARTAŞLARI KİTABI VESİLESİYLE

YENİÇERİ TAŞLARI VE TARİH ÜZERİNE

EDHEM ELDEM

Necet İşli'nin kitabını ele almamın nedeni tanıtım değildir. Kitabın bence en ilginç yönü, düşünülerek yazılmış, önemli ve ilginç iddialar ortaya koyarak tartışmalara vesile olmuş olmasıdır. İşli'nin kitabını ortaya koyduğu bazı iddia ve tespitlere dayanarak burada konu etmemin çok daha özel bir nedeni, bu konunun "ucunun" bana dokunuyor olmasıdır. Ama esas itibariyle tarih ve tarihte yöntem konusunda ilginç bazı açılımları bulunan bir tartışmanın faydalı olabileceğine inandığımdan bu yazı kaleme alındı.

Bundan neredeyse üç sene önce Sayın Necdet İşli, *Yeniçeri Mezartaşları* başlıklı bir kitap yayınlayarak mezar taşları konusuna ilgi duyanların kendisinden uzun zamandır bekledikleri türden bir katkıyı yapmış oldu.[1] Kendisini tanıyanlar, Necdet İşli'nin yıllardır mezar taşlarının bizzat kendisiyle ve fotoğraflarıyla ne kadar yoğun bir şekilde ilgilendiğini, bu konuda ne kadar derin bir birikim sahibi olduğunu, başta İsmail Fazıl Ayanoğlu olmak üzere bu konuda muhtelif vesika ve görüntü biriktirmiş olan kişilerin arşivlerine sahip çıkarak bu alana nasıl bir katkıda bulunmuş olduğunu bilirler. Genellikle kendisine yöneltilen ortak şikâyet ise, bu bilgiye nazaran epey "ketum" davrandığı ve alanı birikiminden mahrum bıraktığı yönündedir. Bu anlamda söz konusu kitabın yayımlanması her bakımdan hayırlı bir girişim olmuştur.

Yeniçeriler. Bu gravürde temsil edilmiş dört yeniçerinin her birinin farklı bir başlık taşıyor olması (keçe, kuka ve dardağan) dikkat çekicidir.

Joseph-Marie Jouannin, *Turquie*, Paris, Firmin Didot Frères, 1853. Yazarın kendi koleksiyonu.

Bu kadar gecikmeyle de olsa bu kitabı burada ele almamın nedeni tanıtım değildir; kitabın bence en ilginç yönü, düşünülerek yazılmış olması ve bu konuda neşredilen birçok çalışmanın aksine sadece tasvir ve envanterlemeyle yetinmeyip, önemli ve ilginç iddialar ortaya koyarak tartışmalara vesile olmuş olmasıdır. Buna ilaveten, itiraf etmeliyim ki bu kitabı ortaya koyduğu bazı iddia ve tespitlere dayanarak burada konu etmemin çok daha özel bir nedeni, bu konunun "ucunun" bana dokunuyor olmasıdır. Birazdan izah edeceğim gibi burada serdedilen bazı konularda bir tür "kuyruk acısı" çekmekle birlikte esas itibariyle tarih ve tarihte yöntem konusunda ilginç bazı açılımları bulunan bir tartışmanın faydalı olabileceğine inandığımdan bu işe girişiyorum.

Meseleye girmeden önce Necdet İşli'nin yukarıda zikrettiğim iddia ve tespitlerini ana hatlarıyla hatırlatmakta fayda vardır. İki ana başlık altında toplanabilecek olan bu iddiaların ortak noktası, bugüne kadar

yeniçeri mezar taşları hakkında yapılmış olan inceleme ve yayınların, yazarlarının hataları ve eksik bilgileri yüzünden yanıltıcı olduğu düşüncesidir. Özellikle vurgulanan iki nokta:

1. Yeniçeri mezar taşlarının, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağv ve imhasıyla sonuçlanan Vak'a-i Hayriyye'den sonra kırıldığı, bunun neticesinde de günümüze kadar ancak çok az yeniçeri taşının gelebilmiş olduğu bilgisinin yanlış olduğu;

2. Yeniçeri taşlarının sadece börk denilen başlıkla süslü olan taşlardan ibaret olduğu düşüncesinin de keza yanlış olup, bu yanılgı yüzünden aslında yeniçerilere ait olup da börk taşımayan birçok taşın kaale alınmaması neticesinde birinci noktadaki hatanın iyice derinleştiğidir.

Yeniçeri mezar taşı kıyımı meselesini ele alırken Necdet İşli, 1935'ten 2005'e kadar uzanan yetmiş yıl içinde bu hataya düşmüş olan kişilerin isimlerini, suç delili alıntılarla birlikte sıralamakta: Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Reşad Ekrem Koçu, Haluk Şehsuvaroğlu, Süheyl Ünver, Osman Öndeş, Mesut Koman, Abdülbaki Gölpınarlı, Yılmaz Öztuna, Erdoğan Ferit Koyaş, Metin Haseki, Hans-Peter Laqueur, Ali Rıza Özcan ve aciz kulunuz, Edhem Eldem ("Ethem" olarak geçsem de...).[2] Benden önce zikredilenler adına konuşmam mümkün değil, ama kendi adıma hemen söyleyeyim: *Mea culpa, mea maxima culpa*; suçluyum, hem de çok suçluyum. Necdet Bey ne dese haklı, zira "İstanbul'da Ölüm" başlıklı serginin kataloğunda yeniçeri taşlarının nadirliğini taş kıyımıyla izah ediyor, bunu yaparken de herhangi bir kaynak göstermiyordum.[3] Bunun savunulur bir tarafı yok; olsa olsa diyebilirim ki, herkesçe malum olanı -veya malum olduğunu düşündüğümü- tekrar ettiğimden, kendim bu konuda özel bir araştırma yapmaya ihtiyaç duymadım. Yetmiş yıldır bunu söyleyenlerin listesine bakıldığında da gerçekten öyle gözüküyor. Ne var ki burası Türkiye; kesin gibi gözüken hiçbir bilgiden gerçek manada emin olmamak, kaynaklarda görülenlerin dayanağı konusunda her zaman şüpheci davranmak gerekiyor.

Peki ama bu kadar insanın mütemadiyen yanlış yapması nasıl mümkün olabilir? Diyelim ki hepsi koyun gibi ilkini takip ettiler, ilki neye dayanarak bunu iddia edebildi? Bu kadar kişi bu kadar yanılabilir mi? Necdet İşli'ye bakılırsa, mesele basit: Hepsinin yanıldığı, iki ana bulgudan belli. Bunların birincisi, dönemin kaynaklarının hiçbirinde bu konuda tek bir söz olmaması. *Üss-i Zafer*'de, *Netâyicü'l-Vukuʿât*'da, Esad, Cevdet, Lutfi tarihlerinde böyle bir olayın bahsi geçmiyor, arşivlerde ise bu konuda herhangi bir emir, ferman veya belge de bulunmuyor.[4] Dolayısıyla böyle bir olay olmamıştır. İspatın ikinci ayağı ise, konuyla ilgilenip de bu hataya düşmeyen tek kişinin naklen tanıklığı: İsmail Fazıl Ayanoğlu böyle bir kıyım olmadığını bilmek bir yana, bu gerçeği özellikle herkesten gizlemek için yeniçeri mezar taşlarının kırılıp gömüldüğünü, kendisinin de bunları topraktan çıkarıp resimlediğini söyler, herkesi aldatırmış: "Ayanoğlu bu cevapla, yanlış bilinen Yeniçeri mezartaşı konusunu açıklamamış, yanlış söyleneni düzeltmeye kalkışmamış, sır vermemişti. Böylece kendi şöhretine şöhret katmış ve en mühimi, bu işi karşıdakilerin söylediklerini yalanlamadan, terslemeden nazikçe başarmıştır".[5] Doğrusu eğer mesele böyleyse Ayanoğlu'nun bu konuda çok başarılı olmuş olduğunu teslim etmekle beraber, bunun nasıl bir zihniyetten kaynaklandığını anlamakta zorlanıyorum. Nezaketle de olsa bir bilgiyi saklamanın, yanlışı yayarak insanları yanıltmanın ve bundan şöhret kazanmanın çok etik bir tarihçilik örneği olduğu kanısında değilim. Etikten de vazgeçtim, herkes yanılırken doğruyu bilip de bunu faş etmenin zevkine ve bu şekilde gelebilecek meşru şöhretin cazibesine kapılarak bile olsa ilme, bilgiye küçük bir katkıda bulunmak belki de daha hayırlı olurdu gibime geliyor.

Necdet İşli benim gibi bu "gerçeği" hiç kontrol etmeden aktaranları tenkit etmekte haklıysa da, mantıken büyük bir hataya da düşmektedir. "Bu olay olsaydı kaynaklarda geçerdi, oysa kaynaklarda yok dolayısıyla olmadı," izahının aslında hiçbir geçerliliği ve mantığı yoktur. Her olan kaydolunmaz, her kaydolunmayan da olmamış değildir.

Aslında Ayanoğlu'ndan naklen verilen bu bilgilerin, aynı araştırmacının yazılı bazı mülahazalarıyla çelişiyor olması da ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Milli Kütüphane'de korunan on iki ciltlik mezar taşı albümlerinin yeniçerilere ayırdığı birinci cildinde Ayanoğlu, araştırmalarında karşılaştığı en büyük zorluğu şu şekilde tarif etmektedir:

"Fakat birinci kitabımızın mevzuu olan yeniçeri ocağı ortadan kaldırıldığı zaman yeniçerilerin başları da, taşları da kırıldığı için ocak teşkilatına giren

En meşhur börklü yeniçeri taşlarından: "Merhum ve mağfur / el-muhtac ila rahmeti / Rabbihi'l-gafur / Elli altı bölüğün / Serrac Ali Beşe / ruhıyçün / el-fatiha / sene 1176." Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

Mezar taşlarının fotoğrafları Serdar Tanyeli tarafından çekilmiştir.

zabit ve saire ait örneklerle 1'den 101'e kadar 101 Cemaat-Yaya Bey'in ve yine 1'den 61'e kadar 61 bölüğün, cebeci ve sekban bölüklerinin ayrı ayrı ve bir kısmının müşterek olan orta işaretlerini bulmak güç bir işti."[6]

Bu ifadeden ne anlamak gerekir? "Başları da, taşları da" kırılan yeniçerilerden bahsederken bu zat gene bir aldatmaca peşinde midir? Henüz çok ham bir halde bulunan bu çalışmanın içine de mi tuzak kurma ihtiyacı duymuştu? Ayanoğlu'nun yazdıklarına itibar etmeyip de asıl niyetini anlamak için başkasının tefsirine mi ihtiyaç duymaktayız? Bu kadar sade bir şekilde, taşların üzerindeki remizlere ulaşmanın zorluğunu izah etmek için kullandığı, taşların kırılmış olduğu ifadesinin samimi olmadığını düşünmek nedense bana çok inandırıcı gelmiyor.

Her neyse, şimdilik *Yeniçeri Mezartaşları* adlı çalışmada yer alan iddialara dönelim. Bu noktadan itibaren de mesele Necdet İşli'nin kitabına esas teşkil eden ikinci konuya bağlanıyor: İnsanları hataya düşüren ikinci bir cehalet katmanı olan, yeniçeri taşı denince illaki börk aramak ve dolayısıyla çok daha alelade taşlarda gizlenen yeniçerileri göz ardı etmiş olmak. Oysa onlar da dahil edilseler, bir de mermer taş diktirmenin herkesin harcı olmadığı hesaba katılsa, sanılanın aksine, bugüne kadar gelmiş yeniçeri mezar taşlarının adedinin hiç de az olmadığı anlaşılacak, Mahmud'un gadrine uğramış olmaları gibi bir uydurmaya başvurma ihtiyacı doğmayacaktı. Bu konuda bir kez daha nasibimi alıyorum: *İstanbul'da Ölüm*'de fotoğrafını verdiğim bir taşın dardağanlı bir yeniçeriye ait olduğunu anlamadığımdan sahibini "basitleştirmiş", hatta "Sarı çizmeli Mehmet Ağa" sözünü kullanarak Yeniçeri Molla Mehmed'i tenzil edip bu taşlara "şimdiye kadar hangi ilmî gözle bakıldığının müşahhas bir örneğini" vermiş oldum.[7]

Bu sözlerdeki alaycılığa biraz içerlesem de, aslında bu noktada da hatamı kabul etmeye hazır olabilirim; ama sanırım daha evvel tartışılması gereken bir iki nokta var. Her şeyden önce, herhalde yeridir, bu adımı atmadan önce iki adım geriye atıp aslında olmayan taş katliamı meselesine dönelim. Kitabı çıkar çıkmaz Necdet İşli'ye söylediğim gibi, bu konuda beni rahatsız eden nokta, tam olarak bilimsel bir kıymeti olmasa da "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" dürtüsüydü. Bu dürtü, tarihçilik açısından birkaç seviyede ele alınabilir. Birincisi ve en basiti, belki de bunun olmuş olduğu ve dolayısıyla bu kadar ısrarın aslında bir gerçeğe dayandığı meselesi. Zira Necdet İşli bunu sorgulamakta, hatta benim gibi bu "gerçeği" hiç kontrol etmeden aktaranları tenkit etmekte haklıysa da, mantıken büyük bir hataya da düşmektedir. "Bu olay olsaydı kaynaklarda geçerdi, oysa kaynaklarda yok dolayısıyla olmadı," izahının aslında hiçbir geçerliliği ve mantığı yoktur. Her olan kaydolunmaz, her kaydolunmayan da olmamış değildir. Pek tabii olarak kayıtlarda geçmeyen bir olayın olmamış olma ihtimalini araştırmak, hatta dayanak göstermeden olmuş olduğunu iddia edenleri sıkıştırmak gayet makul bir davranıştır, ama daha fazlası değil. Belge ve kayıt olmadıkça olmamıştır demek, tam tersini, yani olmadığının kaydı veya belgesi olmadıkça olmuştur demekten farksız derecede illetli bir mantığa dayanır. "Taş katliamının" resmi bir şekilde yapılmamış olması, halktan tepki görmüş olması, tam aksine halk tarafından yapılmış olması, önemsiz sayılması, vs. gibi onlarca nedenden dolayı kayıtlara geçmemiş ama aslında olmuş olması mümkündür. Ayrıca belge veya kayıtların ne kadar güvenilir olduğu meselesine girmiyorum bile: Olmuş deyip yalan söyleyen, olduğunu gizleyen vs. gibi kayıtlar da her zaman mevcut olabilir.

İkinci ve biraz daha çetrefilli tarihçi tepkisi ise, yanlış veya yalan bile olsa, böyle kuvvetli bir rivayetin varlığının aslında ilginç bir olgu olarak ele alınması gerektiği düşüncesidir. Şehir efsanesi, kasti yanlış bilgilendirme, küçük bir olayın abartılması vs. gibi birçok etken böyle bir durumu doğurabilirken, meselenin sadece taşları tanıyamadıkları için bunların az olduğunu düşünen kişilerin bu durumu izah etmek için uydurdukları bir yalan olduğu fikri bana pek tatmin edici gelmiyor. Kendi adıma konuşayım, bunun zaten bilinen bir şey olduğunu zannetmek hatası dışında beni bu yöne iten iki şey vardı. Biri, itiraf etmeliyim, işime geliyordu, çünkü 19. yüzyılda artık halk arasında taşların insan şekilliliğinin (antropomorfizm) yaygın bir şekilde kabulünün ve farkındalığının son derecede cazip bir örneğini teşkil ediyordu. Diğeri ise daha az bencilceydi: Böyle bir olay bana makul, yani olması muhtemel gibi geliyordu. İtalyancada dendiği gibi, "*se non è vero, è ben trovato*", yani "yalan da olsa güzel uymuş"... Sembollere önem veren bir sistemde ve kültürde, hatta Necdet İşli'nin de belirttiği gibi ocağın bütün görüntü ve simgelerinin imha edildiğinin bilindiği bir durumda,[8] bunun gayet beklenebilir bir hareket olacağını ister istemez düşünüyordum.

Kısacası bana öyle geliyor ki, bu iş bu kadar basit bir şekilde, "müverrihler bahsetmiyorsa olmamıştır" mantığıyla izah edilemeyecek niteliktedir. Pek tabii ki bu tür bir iddianın ilk adımı dönem kaynaklarında olayın olası izlerini bulmak olacaktır. Madem Osmanlı kaynakları bu konuda bir şey söylemiyor, bir de yabancılara bakalım. Necdet İşli, Engelhart'ın kitabı dışında bu yazarlara bakmadığına göre, hâlâ bir ümit var demektir. Google Books sağ olsun, bu işler artık epeyce kolaylaştı: Birkaç saatlik bir taramanın sonunda şu veya bu şekilde yeniçeri taşlarının ocağın lağvından sonra kırıldığından bahseden -sadece Fransızca ve İngilizce- otuza yakın kaynak buldum. En erken olanı 1835 tarihli, kestiğim nokta ise 1896. Bunların arasında her türde yazar bulunuyor: Seyyah, edebiyatçı, sanatçı, tarihçi, diplomat vs. Fakat hepsinin birleştikleri asgari müşterek, yeniçeri taşlarının bilinçli bir şekilde kırılmış olduğu iddiası. Hemen denecektir ki, Osmanlı kaynakları susarken yabancıların ne kıymeti olabilir? Bence tam aksine, bazen bir kültürün ya benimsediğinden, ya unuttuğundan, ya utandığından, ya da herhangi bir sebepten dolayı kaydetmediği olguları en iyi verecek olan yabancılardır, zira kendi kültürlerinden farklı olanı, ilginç olanı, şaşırtıcı olanı görüp aktarmaya baştan meyyaldirler. Bunu yaparken yanılabilir, gerçeği saptırabilir, meseleyi anlamayabilirler, ama en azından bir izini oluşturur ve bırakırlar. Tabii ki uydurmaları da ihtimal dahilindedir, ama o zaman da dikkatli bir okumayla bunu ortaya çıkarmak çoğu zaman mümkündür.

YABANCI KAYNAKLAR

Gelelim şu yabancı kaynaklara. Birçoğu meseleyi olmuş bir olay gibi kısaca aktarır: Barrault (1835),[9] Slade (1837),[10] Malherbe (1846),[11] Skene (1851),[12] Langlois (1858),[13] ve Thornbury (1860)[14] gibi yazarlar bunun tipik örnekleridir, ama hiçbiri herhangi bir belge veya tarihe referans vermemekte, olayı daha fazla ayrıntı vermeden ocağın lağvına veya sonrasına bağlamaktadır. Bunun tek istisnası, en geç tarihli tanık olarak listeye dahil ettiğim Constance Sutcliffe (1896) isimli yazardır:

"Yeniçerilerin imhası üzerine Sultan Mahmud'un emrine riayeten mezar taşları söküldü; hatta her ne kadar bu iddia yalanlandıysa da, Sultan Mahmud'un kendisinin, o zamanın silahdarının giydiği ve kuka denilen altınla işlenmiş dolamalı yüksek serpuşu mermer kaidesinden devirerek bu işi başlattığı söylenir."[15]

Herhangi bir kaynak göstermese de bu kısa alıntı, bazı söylentilere ve bu söylentilerin yalanlamasına ilişkin verdiği bilgi açısından ilginçtir, zira bu durum konunun o dönemlerde de ortada dolaşan ve tartışılan bir mesele olduğunu göstermektedir.

Geriye kalan kaynakların çoğunun ilk zikrettiklerimden ayrıldığı nokta ise, aynı iddiayı "somut" deliller eşliğinde sunmalarıdır. Bu "somut" deliller ise mezarlıklarda rastlanan kırık -genellikle başı kesik- mezar taşlarının kendisidir. Dolayısıyla bu yazarlar yeniçeri taşlarının kırılışını bir tür vaka olarak aktarmakla yetinmeyip farklı bir kurguya başvurmakta, okuyucuyu mezarlıklarda dolaştırarak kırık taşlara işaret etmekte, böylece de bu taşların neden kırılmış olduklarını anlatmanın bir vesilesini yaratmaktadırlar. Bu tür anlatıma örnek vermek gerekirse Pardoe (1838),[16] Levinge (1839),[17] Ainsworth (1843),[18] Murray'in rehberleri (1845, 1854),[19] Smith (1850),[20] Nerval (1851),[21] Gautier (1853),[22] Duckett (1855),[23] Boulden (1855),[24] anonim bir hemşire (1856)[25] gibi çeşitli kaynakları zikretmek mümkündür. Gerçi bu kaynakların çokluğu, taşlara verdikleri referanslar ve bazılarının şöhreti -Julia Pardoe, Théophile Gautier, Gérard de Nerval- bu iddiaları daha inandırıcı kılmadığı gibi, aslında seyahatname türü kaynaklarda sıkça görülen zaaf ile, yani birbirlerini tekrarlama meyli ile malul olduklarını söylemek bile mümkündür. Ama her ne olursa olsun ortada bir gerçek var ki, daha 1830'lardan itibaren bu tür bir rivayet ortalıkta dolaşmaktadır; kâh Sultan Mahmud'un, kâh takipçilerinin, kâh halkın gadrine uğramış yeniçeri taşlarının imha, hatta sembolik bir şekilde "idam" edildikleri anlatılıp duruyordu.

Bu bilgi ve iddialar olayı gerçek kılmaya yeterli midir? Tabii ki hayır, ama en azından meselenin 20. yüzyıldaki birkaç Türk araştırmacısının bir uydurması olmadığı da anlaşılıyor. O zaman bu rivayeti biraz daha deşmeye değebilir. Bunu yapmak için de şimdiye kadar aktardığım ve hepsi birbirinin tekrarı gibi gözüken kaynaklardan belirli ölçülerde ayrışan ve muhtemel bir özgünlük ve/veya güvenilirlik taşıyan kaynaklar üzerine odaklanalım. Bunlardan biri, Thomas Allom'un meşhur seyahatnamesidir:

"Bu mezarlık (*Petit Champ des Morts* adıyla bilinen Küçük Kabristan'ı kastediyor) diğerleri gibi gayet perişan bir hal sergilemekte. Mermer baş taşları kırılmış ve taşların korunması konusunda bir Osmanlı mezarlığından beklenmeyecek türden bir ihmalkârlık hâkim. Ancak bu kasıtlı bir durumdur. Yeniçeriler lağv edilirken, padişahın intikamı onların peşlerini kabirlerine kadar bırakmadı. Birçoğunun vampir olduğu ilan edilerek mezarları açılmış, cesetleriyse müminlerin kanını emmek üzere hortlamalarına mani olmak için yere kazıklarla çakılmış, bu arada da yerin üstünde bulunup onları tarif eden bütün işaretler imha edilmiştir. Mezarlarına işaret eden taşlarda sarıkları yer alıyordu. Bunlar bile kelle gibi uçurularak bugün bulundukları toprağa atılmışlardır."[26]

Dublin University Magazine'deki anonim bir yazıda da (1839) aynı iddia tekrarlanmaktaydı:

"Yeniçerilerin maruz kaldıkları mütemadi kıyım bu mezarlıklarda da kendini gösteriyor. Padişah onları ölümden sonra vampir olmakla suçlamakla ve cesetlerine mezarlarında kazık çaktırmakla yetinmediği gibi, mezar taşları her yerde saldırıya uğrayarak temsillerinin kafaları uçurulmuş olduğundan mermerden sarıklı başları mezarlığın her köşesinde yuvarlanıp duruyordu."[27]

Acaba iyice saçma bir mecraya mı sürükleniyoruz? Taşların kırılması masalı yetmiyormuş gibi bir de vampir hikâyelerine mi itibar etmek gerekecek? Bu aslında yabancı kaynakların ne kadar güvenilmez olduğunun tipik bir işareti değil mi? Aslında pek değil, zira her ne kadar ilk iki alıntıda herhangi bir somut referans bulunmuyor idiyse de, İstanbul'daki ikametini kitaplaştırmış olan rahip Robert Walsh aynı iddiayı çok daha somut verilerle ve yerel bir kaynağa gönderme yaparak daha evvel ortaya koymuştu:

"İnsana öyle geliyor ki padişah bu batıl inançları, düşmanlarına karşı önyargıları azdırmak ve canlı tutmak için lehine olarak arada sırada kullanmıştır. Böylece sadık yeniçerilerin hatırası da kamu nezdinde hâlâ nefretle anılabiliyor. İhdasından birkaç ay sonra devlet gazetesinde gayet ciddi bir şekilde bunların hortlaklarının Rumeli'ndeki bir kasabaya musallat olduğu, cesetlerinin her gece mezardan kaçıp ahalinin kanını içen vampirlere dönüştüğü yazıldı. Dolayısıyla mezarları açılarak cesetleri birer kazıkla yere çakılmıştır."[28]

İşin ilginci, Walsh yazdıklarını uydurmamıştı. Devlet gazetesi diye tanımladığı *Takvim-i Vekayi*'in 21 Cemaziyülevvel 1249 (6 Ekim 1833) tarihli nüshasında gerçekten de Bulgaristan'daki Tırnova kasabasında böyle bir vaka haber konusu olmuştu. (bkz. aşağıdaki kutu)

Bu ilginç hikâyeden çıkarılacak birkaç ders var. Birincisi, bugün kullandığımız anlamıyla cadı kelimesinin Batı cadısından (süpürgeyle uçan ihtiyar ve çirkin kadın...) apartılmış, muhtemelen 19. yüzyılın sonunda kullanılmaya başlanmış bir kelime olduğu, aslında cadu kelimesinin yaşayan ölü, hortlayan ceset, vampir/obur türünden yaratıkları tarif etmek için kullanıldığıdır. İkincisi, yabancı seyyahların en inanılmaz hikâyelerinin bile doğru çıkabildiğidir. Üçüncüsü, güvendiğimiz Osmanlı kaynaklarında bu bilgilerin pekâlâ yer almayabildiğidir: Necdet İşli'nin zikrettiği kaynakların hiçbiri *Takvim-i Vekayi*'in bu haberini -aslında belki de haklı olarak- kayda değer bulmamıştı. Dördüncü ve en önemlisi ise, metinden de anlaşılacağı gibi ocağın lağvından yedi sene sonra hâlâ yeniçerileri lanetlemenin ve suçlamanın, görülmemiş hesaplarını da mezarları üzerinden tesviye etmenin gayet makul görülebildiğidir. Gerçekten de metinde en çok dikkat çeken

Tırnova'da "cadu" avı (Takvim-i Vekayi, 6 Ekim 1833)

"Tırnova Naibi müderrisin-i kiramdan Ahmed Şükrü Efendi'nin Der-Aliyye'ye takdim eylediği ibret alacak ilamıdır ki ayniyle tab olunmuşdur.
Der-i Devlet-mekine arz-ı da'i-i kemineleridir ki Rumeli arzında mesbuk bi'l-misl olduğu üzere medine-i Tırnova'da cadu zuhur ve bade'l-gurub menazil ve büyutda ibadullaha musallat olarak hane derununda zahireye dair dakik ve revgan ve asel gibi eşyayı kâh birbirine halt ve kâh derununa türab imla ve büyutda bulunan yasdık ve boğça misillü emtiayı olduğu mahalden ahar mahalle ve hatta dört beş aylık henüz binefsihi meşy ü harekete adimü'l-iktidar olan bir nefer sagiri validesi firaşından oda kapusuna değin keşide ve bulunan insan üzerine taş ve türab ve tabak ve çanak ve sahan gibi eşyayı mahall-i mürtefiden zire endaht ve uyunda asla bir nesne müşahede olunmayarak çend nefer rical ü nisvanın üzerlerine hamle edüp bi-hamdihi teala zararı olmamış ise de ol kimesnelerden istifsar olundukda keennehu üzerlerine bir camus tahmil olunmuş mertebe siklet görmüş olduklarını takrir etmişlerdir ve bu cihetleriyle iki mahalle ahalisi bi-huzur olarak hanelerini terk ve mahall-i ahara nakl ve bi'l-cümle ahaliye havf tari olarak keyfiyat-ı mezkûrenin vukuu mesbuk bi'l-misl olduğu üzere cadu dedikleri ervah-ı habisenin tasallutundan neş'et etmiş olduğunu ahali-i belde bi'l-ittifak ihbar ve tedbirini iltimas eylediklerinde İslimiye kazasında Voynugan reayasından' caducılık ile meşhur Nikola nam zimmi medine-i mezkûre voyvodası Elhac Derviş Beyefendi bendeleri marifetiyle celb ve sekiz yüz guruş pazar olunarak caducı-yı mersum dahi tedbir ve def'e müteahhid oldukdan sonra yedinde bir musavver tahtayı parmağı üzerinde tahrik ve tahta kangı mezara müteveccih olur ise cadu ol mezarda olduğu caducının mücerrebi olduğundan cem-i gafir ile mezaristana varub zikr olunduğu üzere tahta ile amel eyledikde sağlıklarında ocağ-ı mülga havenelerinden Tetikoğlu Ali Alemdar ve Abdi Alemdar nam iki nefer şekavet-pişenin mezarlarında olduğu anlaşılarak mezarları küşad edildiklerinde cesedleri sağlıklarında cesedlerinin iki zı'fı olmuş ve şa'r ü tırnakları üçer dörder parmak uzamış ve gözlerini dem ihatasıyla ateş gibi mehibü'l-heykel oldukları halde cem-i gafir müşahede etmiş ve merkuman sağlıklarında havene-i mülgadan enva-i fesadatı yani nehb-i emval hetk-i i'raz ve katl-i enfas misillü şenaati mürtekib güruh-ı melainden ise de emsali olan havene-i eşkıyanın saye-i tuba-vaye-i hazret-i Zillu'llahide kahr ü tedmirlerini görüb ve sinleri dahi kemale reside olduğundan küşe-i ye's ü hezlanda fevt olmuşlar ve habisan-ı merkuman sağlıklarında ruy-ı arzda mütecasir oldukları fazahat ve mefsedet misillü mematlarında dahi ervah-ı habisenin merkumana hululiyle ibadu'llahı bi-huzur etmeleri ibret-nüma bir keyfiyet ve havene-i merkume hakkında derkâr olan inkisar-ı hazret-i Şehinşah-ı kerametmenkıbet iktizası idüğü karin-i bedahet olub bu makule ervah-ı habise hulul eden cesadın göbeğinden ağaç kazık vaz olunarak yüreği kemaliyle kaynar su ile haşlandığı suretde bi-hikmetu'llahi teala mündefi olduğu caducının mücerrebi olmağla habisan-ı merkumanın yüreklerini bir kazgan su ile haşladıkda kat'a tesir etmediği anlaşılmış ve bu suretde mutlaka ihraka mütevakkıf olmuş idüğünü caducı haber vermiş olduğundan *Fetava-yı Surre*'nin mesail-i şettasında * *Su'ila Şeyhü'l-İslam Sadeddin ibni Hasan Can an ihraka'l-cazu ve acâba iyazen bi'llahi teala in zaharat alaim hululu'l-ervahi'l-habiseti fe-la be'se bihi intiha* *[2] deyü buyurulub ihraka mesağ-ı şer'i olmağla ber muceb-i ruhsat-ı şer'iyye habisan-ı merkuman ihrak olunarak bi-hamdihi teala el-haleti hazihi şerr ü mazarratlarından ahali-i belde tahlis olundukdan sonra bi'l-cümle ahali-i belde voyvoda-i muma ileyh huzurunda makud meclis-i şer'e fevc fevc vürud ve takrirlerinde beldemiz ahalileri öteden berü fermanber-i hazret-i padişahi ve muti'-i münkad-ı emr ü irade-i hazret-i şehinşahi ve melain-i güruh-ı mülga cümlemizin menfuru ise de bu defa habisan-i merkumanı keyfiyet-i mahudeleriyle müşahede eylediğimizde melain-i mezkûreden tenfir-i âmme-i ahali iz'af olub keramet-i hazret-i Zıll-ı Yezdani lâmi' ve tahir ve cümle indinde şems gibi bahir olarak an ü evkatimiz masruf-ı dua-yı şevket ü nusret-i tacdari olduğu ilam olunmak muradımızdır deyü istida-yı inayet eyledikleri ol ki vaki'ü'l-haldir paye-i serir-i a'lâya arz ü ilam olundu Baki emir hazret-i men lehü'l-emrindir Harrara fi'l-yevmi'l-tasi' aşer fi Rebiyü'l-ahir sene tis'a ve erbain ve miyeteyn ve elf."[3]

noktalar, Tırnova naibine atfedilen bu ilamın büyük bir kısmının yeniçerileri ve ocaklarını -üstelik adlarını zikretmemeye dikkat ederek- lanetlemeye ayrılmış olduğu, bütün bu hikâyenin bir "ibret" örneği olarak anlatıldığı ve yeniçeriler ile padişahı karşı karşıya getiren mücadelede halkın birincilerden nefret ettiği, ikinciye ise hürmet duyduğu konusundaki ısrarlı ifadelerdir. Bu bilginin ışığında yeniçerilerin taşlarının kırılması veya kırdırtılması o kadar mı abes ve olmayacak bir şey gibi gözüküyor?

DİĞER KAYNAKLAR

Kaynakları biraz daha deşelim. Fransız *Journal des debats politiques et litteraires* gazetesinin 28 Kasım 1836 tarihli nüshasında ilginç bir haber yer alıyordu. Söz konusu olan, Unkapanı ile Meyit İskelesi arasında yeni inşa edilen köprünün açılışıydı. Köprünün evsafı verildikten sonra, okuyuculara inşaat sorumlularının küçük bir ihmalkârlığı aktarılıyordu: Padişahın açılışını yapacağı köprü mükemmelen bitmiş, ancak II. Mahmud'un saraydan oraya gelmesini sağlayacak yol unutulmuştu. Bunun üzerine 12.000 işçi bir gün boyunca çalıştırılıp beş millik yol alelacele tamamlanmıştı. Haberin sonunda yer alan küçük bir detay ise ilginçti:

"Yol daha da çabuk bitirilebilirdi, ancak inşaat bir an için aşılamayacak gibi gözüken bir engel karşısında duraklamıştı: Alelacele çizilen yolun güzergâhı bir mezarlığa rastlıyordu, ancak Allahtan içinde sadece birkaç eski yeniçeri taşı bulunduğundan, efendisinin verdiği örneğe sadık kalan Ahmed Paşa, bunları devirmekte en ufak bir sakınca görmedi."[29]

Bir kez daha, üstü kapalı bir şekilde de olsa Mahmud'un yeniçeri taşlarına karşı olan husumeti ve saldırganlığı dile getiriliyordu. Aktarılan olay ise meselenin aslında hiç de sistematik olmadığını gösteriyordu. İhtiyaç halinde yeniçeri taşlarına herhangi bir saygı duyulmuyordu, ama bu taşların o gün ortadan kaldırılmasından, aslında o güne kadar da başlarına bir şey gelmediği anlaşılıyordu.

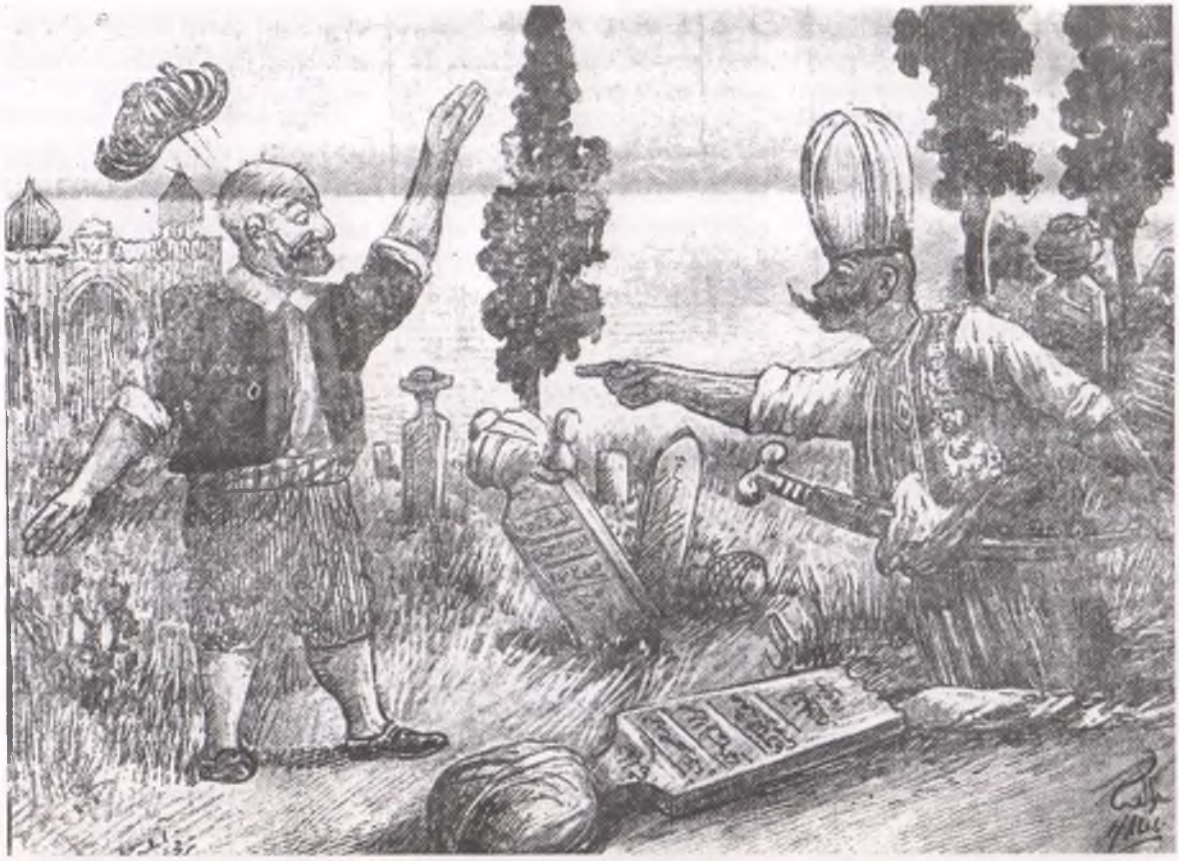
Gazete haberleri bununla bitmiyordu; meşhur İngiliz *Times* gazetesi, 31 Ocak ve 1 Şubat 1838 günleri peş peşe Paris'ten naklen aynı İstanbul haberlerini aktarıyordu. Bu haberlerin biri bizi doğrudan ilgilendiriyor:

DİPNOTLAR

1 "Voynuk: Seferde ordunun ve vezirlerle devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda has ahır ve hizmetinde kullanılmak üzeri gayr-ı müslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip olunan bir sınıf" (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, c. III, s. 595). Bu konudaki yardımlarından dolayı Rossitsa Gradeva'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

2 "Şeyhülislam Sadeddin bin Hasan Can'a cadının yakılması soruldu ve cevabında dedi ki yüce Allah korusun kötü ruhların girdiğinin alametleri belirdiyse engel yoktur. Bitti." *Fetava-yı Surre*'den kasıt. Sakızlı Mehmed Sadık Efendi'nin (öl. 1099/1687-88) *Surrat al-Fatawa* isimli fetva mecmuasıdır. "Mesail-i Şetta", yani dağınık meseleler, fetva mecmualarında bölümleri oluşturan fıkıh konularının dışında kalıp bir araya toplanan fetvaların oluşturduğu kısma verilen isimdir. Burada zikredilen Sadeddin ibni Hasan Can (1536/1537-1599) ise, I. Selim'in nedimi Hasan Can'ın oğlu olup *Tacü't-Tevarih* ve *Selim-name* yazarı olan ve 1598-1599'da kısa bir muddet şeyhülislamlık makamında bulunan Hoca Sadeddin Efendi'dir. Bu Arapça ibareyi bana tercüme edip Sadık Efendi'nin fetva mecmuasını teşhis eden ve bu mecmuada bu fetvanın varlığını kontrol edip doğrulayan Himmet Taşkömür'e en içten teşekkürü borç bilirim.

3 *Takvim i Vekayi*, n° 68, 21 Cemaziyülevvel 1249 / 6 Ekim 1833. Bu sayfanın görüntüsünü bana temin eden Burak Çetintaş'a teşekkürü borç bilirim. Bu metin Reşat Ekrem Koçu tarafından kısaltılarak ve sadeleştirilerek 50 sene kadar önce yayımlanmıştır (Reşat Ekrem Koçu, "Tırnava Cadıları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 154 (Mayıs 1962), s. 2727-2728). Bu nedenle tam metnini burada vermenin, aşağıya da tam bir sadeleştirmesini eklemenin faydalı olabileceğini düşündüm:
"Tırnova Naibi yüce müderrislerden Ahmed Şükrü Efendi'nin İstanbul'a takdim ettiği ibret alacak ilamı olup aynen basılmıştır. Yüce devlet kapısına bu kıymetsiz duacının arz ettiği şudur ki Rumeli toprağında örneğiyle görülmüş olduğu üzere Tırnova şehrinde cadı ortaya çıkmış ve gün batımından sonra hanelerde ve evlerde herkese musallat olarak ev içinde erzak türünden un ve yağ ve bal gibi eşyayı kâh birbirine karıştırarak ve kâh içine toprak doldurarak ve evlerde bulunan yastık ve bohça gibi malları olduğu yerden başka yere ve hatta dört beş aylık henüz kendi kendine yürümeye ve harekete kabil olan bir bebeği annesinin yatağında oda kapısına kadar çekerek ve bulunan insanların üzerine taş ve toprak ve tabak ve çanak ve sahan gibi eşyayı yüksek yerlerden aşağı atarak ve gözlere asla bir şey gözükmeyerek kaç kişi erkek ve kadının üzerlerine saldırıp Allah'a hamd olsun zararı olmamış ise de o kişilere sorulduğunda sanki üzerlerine bir manda yüklenmiş kadar ağırlık hissetmiş olduklarını bildirmişlerdir ve bu durumdan dolayı iki mahalle ahalisi huzursuz olarak evlerini terk ve başka yerlere nakil ve bütün ahaliye de korku düşerek anlatılan durumun olmuş olduğu örneğiyle görülmüş olduğu üzere cadı dedikleri kötü ruhların saldırısından doğmuş olduğunu belde ahalisi anlaşarak ihbar ve çare bulunmasını rica eylediklerinde İslimiye kazasında Voynuklardan cadıcılığı ile bilinen Nikola isimli Hristiyan söz konusu şehrin voyvodası Elhac Derviş Beyefendi kulları tarafından getirtilerek ve sekiz yüz kuruşa pazarlık olunarak adı geçen cadıcı da çare bulmayı ve onları kovmayı taahhüt ettikten sonra elinde bir resimli tahtayı parmağı üzerinde hareket ettirip ve tahta hangi mezara yönelir ise cadı o mezarda olduğu cadıcının tecrübesiyle sabit olduğundan büyük kalabalık ile mezarlığa gidilip anlatıldığı üzere tahta ile işini yaptığında sağlıklarında ortadan kaldırılmış olan [Yeniçeri] ocağın[ın] hainlerinden Tetikoğlu Ali Alemdar ve Abdi Alemdar isimli iki eşkıyalığı adet edinmiş kişinin mezarlarında olduğu anlaşılarak mezarları açıldığında cesetleri sağlıklarındaki vücutlarının iki katı olmuş ve saç ve tırnakları üçer dörder parmak uzamış ve gözlerini kan bürüyerek ateş gibi korkutucu bir şekilde olduklarına büyük kalabalık tanık olmuş ve adı geçenler sağlıklarında ortadan kaldırılmış hainlerden her türlü kötülüğü yani mal gaspetme, ırza saldırma ve insan öldürme gibi kötülükleri eden nefretlikler takımından ise de benzeri olan eşkıya hainlerinin Allahın gölgesi [Padişah] hazretlerinin iyilik veren sayesinde kahredilmelerini ve yokedilmelerini görüp ve yaşları da olgunlaşmış olduğundan ümitsizlik ve yanlızlık içinde ölmüşler ve söz konusu kötü kişiler sağlıklarında yer yüzünde cesaret ettikleri alçaklık ve kötülük gibi ölümlerinden sonra da kötü ruhların bedenlerine girmesiyle herkesi huzursuz etmeleri ibretlik bir durum ve adı geçen hainler hakkında kerem dolu Padişah hazretlerinin bilinen kızgınlığı gereği olduğu apaçık ortada olup bu tür kötü ruh giren cesetlerin göbeğinden ağaç kazık çakılarak yüreği tam kaynar su ile haşlandığı takdirde yüce Allah'ın hikmetiyle kovulduğu cadıcının tecrübesiyle sabit olmakla sözü geçen kötü kişilerin yüreklerini bir kazan suda haşladıklarında hiç tesir etmediği anlaşılmış ve bu durumda mutlaka yakılması gerektiğini cadıcı haber vermiş olduğundan Surre Fetvalarının dağınık meselelerinde 'Şeyhülislam Hasan Can oğlu Sadeddin'e cadının yakılması soruldu ve cevabında dedi ki yüce Allah korusun kötü ruhların girdiğinin alametleri belirdiyse engel yoktur. Bitti' diye buyurulup yakılmasına şer'i izin olmakla şer'i izin uyarınca adı geçen kötü kişiler yakılarak yüce Allah'a hamd olsun artık kötülüklerinden ve zararlarından belde ahalisi kurtulduktan sonra bütün belde ahalisi adı geçen voyvodanın huzurunda toplanan şer'i meclise dalga dalga gitmiş ve beyanlarında beldemiz ahalileri öteden beri Padişah hazretlerinin fermanına uyan ve fermanber-i hazret-i padişahi ve Şehinşah hazretlerinin emrine uysal bir şekilde uyan ve ortadan kaldırılmış takımın melunlarından hepimiz nefret edenler isek de bu defa sözü geçen kötü kişileri bilinen halleriyle gördüğümüzde söz konusu melunlardan bütün ahalinin korkusu zayıflamış olup Allah'ın gölgesi [Padişah] hazretlerinin kerameti parlak ve saf ve herkesin gözünde güneş gibi apaçık olarak bütün vaktimizi Padişahın şevket ve galibiyetine sarf ettiğimizin yazılması istediğimizdir diye yardım talebinde bulundukları gerçeği yüce tahtın ayağına arz edildi. Bu konuda emir, emir sahibi hazretlerinindir. Bin iki yüz kırk dokuz senesinin Rebiyülahirinin on dokuzuncu günü yazılmıştır" (5 Eylül 1833).

Asker ve mezar bağlantısı üzerine kurulmuş bir karikatür.

KARİKATÜRÜN ALT YAZISI
Topçu Kara Cehennem: [Mezarından kalkarak] "Bana bak... Karagöz... Her kim satıyorsa söyle... O Taksim kışlasının ecnebi elinden geçeceğinden benim ruhum muazzeb oluyor." Karagöz: "Ayol. Sağ olanların sözü geçmiyor da ölüleri dinlerler mi!"

Buradaki mesele çok farklı, zira Kara Cehennem, yeniçerilerin yok edilişinde çok önemli rol oynamış bir kahraman olarak telakki edilir. Burada ima edilen, 1910 civarında Taksim Kışlası'nın yerinin iskâna açılması için yabancı bir şirkete satılması teşebbüsüdür. Bağlam farklı olmakla birlikte bu da Osmanlı kültüründe mezar-asker-ruh-taş-serpuş bağlantısına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Karagöz, 281, 7 Rebiyülevvel 1329 / 28 Mart 1911. Yazarın kendi koleksiyonu.

"Padişah, yeniçerilerin kellelerinin ölümden sonra uçurulmasını ve na'şlarının üzerine inşa edilmiş bütün mezar taşlarının imhasını buyuran bir irade neşretmişti."[30]

Basit gibi görünen bu ifade aslında akılları epeyce karıştırıyor. Burada kastedilen, cesetlerin çıkarılıp kafalarının kesilmesi miydi? Söz konusu olan 1826 kurbanları mıydı, yoksa gelmiş geçmiş bütün yeniçeriler mi? Daha da önemlisi, "neşretmişti" (*had issued*) ifadesindeki garip zaman kipi ne manaya geliyordu? Daha önceleri, mesela 1826'nın hemen akabinde neşredilmiş bir irade mi şimdi haber oluyordu, yoksa yeni bir gelişmeden mi bahsediliyordu? Böyle bir irade gerçekten var mıydı ve var idiyse izi nerededir? Bu sorulara şu anda cevap vermek imkânsız olabilir, ama gene de önemli olan, en başta söylediğim gibi bütün bu dumanın arkasında bir yerlerde bir ateş olmuş olması gerektiğidir.

Tarihçilik, belge yokluğunda veya eksik kaynaklarla makul ölçüler dahilinde varsayımlar, tahminler ve yorumlar yapmak olduğuna göre, vardığımız bu noktada muhtemel bir senaryo oluşturmanın vakti geldi diye düşünüyorum. Bu amaçla ilk önce başlıca saptamalarımı birer nokta halinde sıralamaya çalışacağım:

1. Sultan Mahmud'un "yeniçeri taşı kıyımı" 20. yüzyıl Türk araştırmacılarının üzerine yıkılabilecek bir uydurma değildir.

2. Bu konudaki ilk işaret ve rivayetler, Vak'a-i Hayriyye'den takriben on yıl sonra belirmeye başlamıştır.

3. Bu konuda Osmanlı tarihlerinde ve kaynaklarında herhangi bir bilgi olmamasının hiçbir belirleyici yanı yoktur; yabancı kaynaklardaki bilgi en azından bir rivayetin varlığını gösterecek derecede tutarlıdır.

4. Arşiv belgelerinde bu konuda iz olmadığını söylemek için henüz çok erkendir. Bundan emin olmak için yapılması gereken araştırma henüz yapılmamıştır. Kaldı ki diğer kaynaklar için söylediğim burada da geçerlidir ve iz olmaması olayın olmamış olduğuna delil değildir.

5. Bütün bu mesele var/yok, hep/hiç gibi basitleştirici kategorilere sokulmak yerine, bazı gerçeklerin, bazı niyetlerin, bazı da rivayetlerin bileşiminden oluşan çetrefilli bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Bu durumda ortaya çıkan senaryoya göre, 1826'yı takip eden yıllar içinde yeniçerilerin ismini karalamak, lanetlemek ve varlıklarını hafızalardan silmek üzere gerçekleştirilen muhtelif hareketler arasında, ocağın ölülerine yönelik saldırıların olmuş olabileceğini düşünmek gerekir. Tırnova'daki olay bunun sadece bir veçhesidir, ama ilginç bir şekilde, devletin bu yöndeki eğilimini net bir şekilde göstermektedir. Mezar taşlarına gelince, çeşitli zaman, mekân ve şekillerde saldırgan girişimler olduğu bence pek şüphe götürmemektedir. Gerçi bunların sistematik olduğunu, devletin daha 1826'da böyle bir karar alıp da bütün yeniçeri taşlarını "kılıçtan geçirdiğini" düşünmek ne kadar ham hayal ise, kaynaklarda zikredilenin ancak böyle olduğu takdirde "kıyım" sayılabileceği fikri de o kadar manasızdır. Büyük bir ihtimalle bu saldırıların bir kısmı "özel teşebbüsler" neticesinde işgüzar kişiler tarafından ya da gerçekten yeniçerilere husumet

beslemiş olup durumu fırsat bilenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir kısmı Unkapanı köprüsü örneğindeki gibi durum elverdiği ve şartlar teşvik ettiği için gerçekleştirilmiştir. Ama bir kısmının da büyük bir olasılıkla bir tür törensel ve simgesel amaçla devlet katından verilen açık veya yarı açık emirlere uyularak gerçekleşmiş olduğuna ihtimal vermek kaçınılmaz görünüyor. Wilkinson adındaki bir seyyahın Bosna'da Mostar yakınındaki Buna köyünde böyle bir durumu teşhis etmiş olması belki de bunun en iyi işaretlerinden biridir. Bu seyyahın Bosna'dan bahsederken böyle bir hikâye uydurması ne kadar uzak bir ihtimalse, şu veya bu şekilde o yöredeki yeniçeri taşlarına birilerinin emir üzerine veya kendi inisiyatifleriyle musallat olmuş olmaları da o denli makul bir izahtır.[31] Bu kadar çok tanıklığın büyük bir kısmı "kopya" olarak kenara atılsa bile elde kalanların hepsinin külliyen yanlış olduğuna hükmetmek hiç de gerçekçi olmayacaktır. Taşlar bazen -muhtemelen de 1830'lardan itibaren- kırılmış, bazen de bu eylemler abartılarak nakledilmiş, neticede de sanki sistematik bir kıyım olmuş hissini uyandıracak mertebelere varan rivayetler ortaya çıkmıştır. Oysa her tarihçi bilir ki hiçbir süreç tam ve mükemmel değildir; önemli olan bir yöne doğru bir meyil, tutarlı bir yönelim olup olmadığını anlamaktır.

Bu anlamda Necdet İşli'nin, başkalarının "iddiasının yalanlığına dair en önemli ispat vesikaları mevcut olan Yeniçeri taşlarıdır" sözü,[32] tenkit ettiği kişilerin haklı olabilmesi için ülkedeki *istisnasız her yeniçeri taşının* kırılmış ve/veya yok olmuş olmasını şart koştuğu için yanlıştır. Kitabın katalog kısmında yer alan her taşın fotoğrafının yanındaki metinde alaycı bir üslupla "kıyımdan kurtulmuş taş" imalarında bulunması da aynı "ya hep, ya hiç" mantığına dayanmaktadır. Böyle bir iddiada bulunabilmek için gerekli olan, "normal" şartlarda, yani kıyıma uğramadan ama zaman aşımını da hesaba katarak günümüze gelmiş olması gereken taş adedini tespit edebilmek, bu sayıyı da elan mevcut taşlarınkiyle mukayese etmek olurdu. Oysa biliyoruz ki böyle bir bilgi elimizde yok ve olamaz. Bırakın yeniçerileri, İstanbul'un nüfusu hakkındaki bilgilerimizle bugün mevcut mezar taşlarının adedi arasında sağlıklı, yani istatistiki bir kıymeti ve manası olan bir ilişki kurmamız mümkün değil. O zaman insan pek tabii olarak merak ediyor, "tarih boyunca var olmuş tüm Yeniçerilerin yüzde altmışı başına sadece ve sadece dardağan sarık giymiştir" türünden sözde istatistiki bir bilgi hangi verilere dayanıyor, veya dayanabilir?[33] Yeniçerilerin nüfusunu doğru dürüst bilmiyoruz da, yaklaşık beş yüz yıllık bir süre içinde dardağan giyme oranını mı kesinleştirebiliyoruz?

Aslında işin ilginç tarafı şu ki Necdet İşli'nin bu konudaki tavizsiz tutumuna en iyi cevabı Charles White'ın 1846 yılında yayımlanan kitabının bir dipnotunda bulmak mümkündür. Mezar taşları ve başlıkları hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerle dikkat çeken White, verdiği kitabe örneklerinden birini 44. bölük ağası Seyyid Osman Ağa'nın 10 Zilhicce 1211 tarihli taşından aktardıktan sonra, bu taşın varlığının artık çok sıkça rastlandığını gösterdiğim yeniçeri taşlarının kırıldığı bilgisiyle olan çelişkisini görmüş olacak ki biraz ileride şöyle bir dipnot ekleme ihtiyacını duymuştu:

"Her ne kadar genellikle yeniçerilerin taşları odalarının imhası üzerine padişahın emriyle kırılmış idiyse de, kitabelerden de anlaşılacağı gibi hâlâ sağlam olanlarına her yerde rastlamak mümkündür. Mahmud'un kendi elleriyle bu putşikenliği (*ikonoklazm*) üstlendiği birkaç kez söylendiyse de, doğru dürüst bilgi sahibi Türkler bunu gayet kesin bir şekilde yalanlamaktadır."[34]

Bu basit notun ardında aslında çok ilginç bilgiler gizlenmektedir. Birincisi, yazar başka kaynaklarda görülen ve fazla genelleyici bulduğu bir iddiayı daha gerçekçi bir hale getirerek, taş kırma meselesinin ister istemez kısmi olduğunu ve dolayısıyla Necdet İşli'nin tabiriyle kıyımdan "kurtulan" taşların hiç de azımsanmayacak miktarlarda olduğunu vurgulamaktadır. İkincisi ise, Mahmud'a atfedilip "bilgili kişiler" tarafından inkâr edilen taş kırma eylemlerinin abartılı olduğunu söyleyerek, bu konuda ciddi bir duyarlılık ve nesnellik çabası göstermektedir. Bunun aracı olarak da kendince güvenilir bulduğu kişilere danışmış olduğu bilgisi, bence ciddiyetle değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bunu uydurmadığına, gerçekten bu konuda "Türk" olarak tanımladığı Müslüman halktan birilerine danıştığına inanmamak için herhangi bir neden göremiyorum; bu durumda da dikkat çeken şudur ki danıştığı kişiler, Sultan Mahmud'un bizzat taş kırmaya tenezzül ettiğini yalanlamakta, ama genel olarak taşlara yönelik tahrip eylemleri olduğunu inkâr etmemektedirler. Eğer böyle bir olay olmamış olsaydı buna

Kısa bir taramanın sonunda yeniçeri taşlarının ocağın lağvından sonra kırıldığından bahseden -sadece Fransızca ve İngilizce- otuza yakın kaynak buldum. En erken olanı 1835 tarihli, kestiğim nokta ise 1896. Seyyah, edebiyatçı, sanatçı, tarihçi, diplomat vs. hepsinin birleştikleri asgari müşterek, yeniçeri taşlarının bilinçli bir şekilde kırılmış olduğu iddiası.

itiraz edeceklerini, White'ın da bu bilgiyi okuyucularına aktararak seleflerinin hatasını ortaya çıkarma keyfini tadacağını düşünmek herhalde yanlış olmaz.

Aslında belki de Necdet İşli'nin haklı olarak dikkat çektiği börklü/börksüz mezar taşı ayırımının, daha doğrusu az olduğu varsayımı aslında gerçekten kısmi de olsa bir börklü taş katliamının olmuş olmasının yansımasından başka bir şey değildir.

Reşad Ekrem Koçu, "Perişan şekilde sarılan sarıklara 'Dardağan Sarık' denilirdi, kalender meşreb kimseler, âşıklık nümâyişinde olanlar sarardı." diyerek yeniçerileri zikretmediği gibi terime çok daha geniş bir kullanım atfetmektedir. Kapukulları üzerine çalışmasıyla tanınan Uzunçarşılı, yeniçerilerin kıyafet ve başlıklarının tartışıldığı kısımda bu tabiri hiç kullanmamaktadır.

bugünkü araştırmacıların yeniçerileri illaki börklü taşlarla özdeşleştirme saplantılarının geriye dönük de manidar olduğunu düşünmek gerekir. Hatırlanacağı gibi bu konudaki iddiası, börklü taşların aksine şeklen bu kadar rahat tanınamayan ve sadece metin okunduğunda veya remizler teşhis edildiğinde yeniçeriliği beliren dardağan veya kalafat türü serpuşla süslü taşların es geçildiği, bir bakıma araştırmacıların işin kolayına kaçtıklarıydı. İlginç bir şekilde Necdet İşli'nin oldukça haklı bir şekilde günümüzdeki ilim irfan takımına yönelttiği bu suçlamayı çok düşük bir okuryazarlık seviyesinde bulunduğunu bildiğimiz dönemin Osmanlı toplumuna da izafe etmek mümkün olabilir. Başka bir deyişle, 1826 sonrasında şu veya bu şekilde taş kırmaya yöneltilen veya cesaretlendirilen ortalama Osmanlıların ümmi veya yarı ümmi olduklarını, dolayısıyla da yeniçeri taşı avına çıktıklarında bugünkü araştırmacılar gibi tabii olarak kolaya, yani börklerinden yeniçerilikleri uzaktan tespit edilebilen taşlara yöneldiklerini, ancak yazı veya remizlerinden yeniçeriye ait oldukları anlaşılan taşların ise büyük ölçüde bu cehalet sayesinde "paçayı kurtardığını" düşünmek imkân dahilindedir. Başka bir deyişle, belki de Necdet İşli'nin börklü taşların zaten

YENİÇERİ SERPUŞLARI

Madem yabancı kaynaklardan bu kadar yararlandık, bu yolda devam edelim. Biraz önce zikrettiğim Charles White, yeniçeri serpuşları hakkında gayet ayrıntılı bilgi vermekteydi:

"Türbelerde veya taştan oyulmuş olarak mezarlıklarda görülen sarıklar (*turban*), mezarlarda hiçbir zaman kullanılmayan Yeniçerilerin tören serpuşları hariç bütün sınıfları kapsar.

Padişah sarıkları:
Üsküf (*Usskyuf*) — Hepsinin en eskisidir. İstanbul'da örneği yoktur, ama I. Murad ile iki halefinin Bursa'daki türbelerinde görülebilir. İki selefi olan Osman ve Orhan, Tac-ı Horasani (Horasan tacı) denilen kırmızı, kahverengi veya siyah keçeden yapılmış ve tören günleri dışında etrafı sarılmayan basit başlıklar giyerlerdi. Üsküf, Mevlevî dervişlerininkine benzer, üzeri gümüş işlemeli kumaş kaplı ve alt tarafı beyaz tülbentle sarılı, sırma şeritle çevrili, sivri uçlu keçe başlıklardı. Fetihten sonra II. Mehmed bu başlıkları Yeniçeri ağalarına vermiş, onlar da bunları sarıksız olarak giyerlerdi. Bunların [İngiliz] humbaracı başlığına (*grenadier cap*)[35] benzeyen örneklerine mezarlıklarda rastlanabilmektedir.

Kalafat (*Kalyfat*) — Beyaz keçeden yapılmış bu yüksek başlıkların etrafı beyaz tülbent sarılı ve sırma şeritli olup her rütbeden yeniçeriler tarafından giyilir. Her biri farklı bir rütbeyi gösteren on bir sınıfa ayrılırdı. En çok kullanılanlarının arasında şunlar sayılabilir:

Keçe (*Kitsha*) — düşük rütbeliler ve astsubaylar tarafından giyilirdi. Ters koni şeklinde, düz tepeli ve takriben on sekiz parmak (45 cm) yüksekliğindeydi. Takriben iki ayak (60 cm) uzunluğunda keçeden yapılmış bir şerit tepesinden arkaya doğru sallandırılmıştı. Bu tarz, Büyük Frederik zamanındaki Hırvatlarınkini hatırlatır. Bunun amacı, Gelibolu'da bu ocağın ilk birliğinin oluşturulmasında geniş elbise kolunu askerlerin üzerinde gezdirip kendilerini ve gelecek nesillerini kutsayan Hacı Bektaş'ın bu giysi parçasını temsil etmekti. Ön tarafta bakırdan küçük bir yuvaya bizim askerlerimizin sorguç veya tüy taktıkları gibi tahta bir kaşık sokulmuştu. Bu kaşıklar, yeniçerilerin padişahın pilavını yemeye ne kadar hazır olduklarını, dolaylı olarak da itaatkârlıklarını temsil ediyordu.

Mezar taşlarını bu keçeyle süslemek adaba aykırıydı; dolayısıyla da mezarlıklarda buna rastlanmaz. Yeniçeri mezar taşları genellikle her yerde adi kavuk ile süslüdür; bunun istisnası dar koni şeklinde olup uzatılmış sarığından tanınabilen serdengeçtilerdir. Bunların birçoğu, Küçük Kabristan'ın Beyoğlu'ndan Galata Kulesi'ne giden yolun sağında bulunan kısmında görülebilir. Daha önceleri kutsal sayılan bu mekân, serdengeçtiler ve aileleri tarafından özellikle aranan bir defin yeriydi.

Kuka (*Kooka*) — Bu da sırma işlemeli yüksek bir keçe başlık olup tören günlerinde silahdar, yeniçeri ağaları, seksoncubaşı ağa, doğancıbaşı ve kapukulu askerlerinin bütün yüksek rütbeli subayları tarafından giyilirdi."[36]

Biraz karışık da görünse, White'ın söyledikleri büyük ölçüde doğruydu. Yeniçeriler söz konusu olduğunda insanın ister istemez görmeyi beklediği börk kelimesini burada zikretmiyorsa

da White, yeniçeri başlıklarının ana tipleri olan kalafat, keçe ve kukayı saymakta, ayrı bir kategori olarak da üsküfü tanımlamaktadır. Gerçi keçe ve kukayı kalafatın on biri bulan alt türlerinin en önemlileri olarak sayması biraz garip görünmekle beraber buradaki amaç yeni bir serpuş risalesi yazmak olmadığına göre bu ayrıntıları bir kenara bırakıp, konumuzla doğrudan ilgili olan noktalara odaklanmayı tercih ederim. White'ın söylediklerinin arasında en ilginç olanı, "mezarlarda hiçbir zaman kullanılmayan, Yeniçerilerin tören serpuşları" hakkındaki sözüdür. Buradan kastettiğini sanırım "keçe" bahsinde yer alan şu ifadesiyle birleştirmek gerekir: "Mezar taşlarını bu keçeyle süslemek adaba aykırıydı; dolayısıyla da mezarlıklarda buna rastlanmaz. Yeniçeri mezar taşları genellikle her yerde adi kavuk ile süslüdür". İlginç bir şekilde bu sözler Necdet İşli'nin iddiasını daha da ileriye götürerek "börklü" (yani keçeli) mezar taşlarının hiç olmaması gerektiğini düşündürüyor. Ancak o zaman az da olsa mevcut olduğunu bildiğimiz keçeli mezar taşlarını istisnai birer "edepsizlik" olarak mı değerlendirmek gerekir?

Bu soruya cevap verebilecek durumda olmadığımı itiraf etmeliyim; ama en azından eğer White'ın bu sözlerine bir şekilde itibar etmek gerekiyorsa o zaman biraz önce dile getirdiğim keçeli taşların daha fazla kırılmış olması iddiam epeyce tehlikeye giriyor demektir. Ancak bir adım daha ilerleyip, White'ın yeniçerilerin taşlarının "adi kavuk" (*common kaook*) taşıdığı yönündeki iddiasını incelemeye çalışalım. Buradan anlaşılan, White'ın bu isimle zikrettiği başlığın Necdet İşli'nin "dardağan" adıyla tarif ettiği kavuk olduğudur. İşli'ye göre "tipik yeniçeri neferi" bu başlığı giyerdi; hatta biraz önce zikrettiğim gibi bunun oranını bile %60 olarak tespit edebilmektedir.[37] Pek tabii olarak böyle bir oran ileri sürerek "sözde istatistik" yaratmanın pek manidar olmadığını düşünmekle birlikte, Necdet İşli'nin bu tespitinin gayet yerinde olduğunu kabul etmek gerekir. Zaten kitabında belirttiği gibi birçok yeniçeri taşının dardağanlı olduğunu inkâr etmek abes olacaktır. Ancak sorun şudur: Birçok yeniçerinin dardağan giydiği doğruysa, bunun tersinin, yani her dardağan giyenin yeniçeri olması gerektiğinin de doğru olması gerekir mi? Necdet İşli bu konuda aslında çok net bir şey söylememektedir ve kitabında yer alan biri hariç -ki ona biraz sonra geleceğim- bütün dardağanlı mezar

Daha önce "Sarı Çizmeli Mehmed Ağa" olarak tanımladığım dardağanlı ama (bence) yeniçeriye ait olduğu şüpheli bir taş: "Merhum ve mağfur / Monla Mehemmed / ruhıyçün fatiha / sene 1177." Rumelihisar Şehitlik Dergâhı.

taşlarının ya kitabelerinde açık olarak belirtilerek ya da meşhur "remiz" denen işaretlerle yeniçerilere ait olduklarından, pek öyle düşünmediğini söylemek mümkün görünüyor. Ancak bana "Sarı Çizmeli Mehmed Ağa" ile ilgili yönelttiği suçlamadan durumun farklı olduğunu ve aslında her dardağanlı mezar taşı sahibinin *illaki* yeniçeri olması gerektiğini düşündüğünü anlıyoruz. Zira söz konusu olan 1177 (1763/1764) tarihli mezar taşının kitabesinde sadece "Merhum ve mağfur / Monla Mehemmed / ruhıyçün fatiha / sene 1177" okunurken ve taşın hiçbir yerinde herhangi bir remiz, sayı veya işarete rastlanmazken, Necdet İşli'nin bunun bir yeniçeri taşı olduğuna hükmetmesi için eldeki tek dayanak olarak serpuşu kalmaktadır.[38] Öyle olduğu zaman da, hele Necdet İşli'nin örneklerini verdiği dardağan tiplerinin çeşitliliği de düşünüldüğü zaman,[39] İstanbul mezarlıklarındaki yeniçeri taşlarının adedi bir anda çok ciddi bir şekilde yükselmeye başlayacaktır. II. Mahmud ile yeniçeri taşları konusunda Necdet İşli'nin görüşlerini büyük ölçüde tekrarlayan Burak Çetintaş'ın İstanbul'da 7000'in üzerinde yeniçeri taşı tespit ettiğini ve bunların ancak 400 kadarının remizli olduğunu söylediğinde muhtemelen aynı mantıkla her dardağanı bir yeniçeriye ait saymış olduğunu düşünmek gerekir.[40] Oysa bana öyle geliyor ki böyle bir rakamı kabul ettiğimiz takdirde yeniçeri taşlarının değil kırılmadıklarını kabul etmek, 1826'ya kadar ölmüş ve taş altına defnedilmiş olan toplumun diğer gruplarının tamamından daha iyi bir şekilde ve büyük bir itinayla korunmuş olduklarını düşünmemiz gerekecek.

Her şey bir yana, beni bu konuda şüpheye düşüren en önemli husus, dardağan tabirinin yeniçeri serpuşu olarak tarif edildiği kaynakların azlığıdır. Karıştırdığım lugatler (Ciadirgy,[41] Bianchi,[42] Hindoğlu,[43] Redhouse,[44] Şemseddin Sami...[45]), dardağan kelimesini "dağınık" ve "perakende" ile eşanlamlı bir sıfat olarak almaktadır. Necdet İşli gibi dardağanı doğrudan doğruya yeniçeri başlığı olarak alan tek kaynak, İşli'nin de zikrettiği Pakalın'dır.[46] Reşad Ekrem Koçu, "Perişan şekilde sarılan sarıklara 'Dardağan Sarık' denilirdi, kalender meşreb kimseler, âşıklık nümâyişinde olanlar sarardı,"[47] diyerek yeniçerileri zikretmediği gibi terime çok daha geniş bir kullanım atfetmektedir. Kapukulları üzerine çalışmasıyla tanınan Uzunçarşılı'nın çalışmalarında yeniçerilerin kıyafet ve başlıklarının tartışıldığı kısımda bu tabir hiç geçmemektedir.[48] Keza, Cevad Bey'in Osmanlı ordusu hakkındaki çalışmasının yeniçeri kıyafetine ayrılan kısmında da dardağana en ufak bir göndermede bulunulmamaktadır.[49] Mezar taşları üzerine kapsamlı araştırmaları bulunan Hans-Peter Laqueur ise, başlık tipolojisinde dardağan adını vermese de Necdet İşli'nin dar-

dağan çizimlerine tekabül eden E tipi adını verdiği başlıkları incelerken, bu tipin altındaki başlık sahiplerinin arasında meslek açısından belirgin bir tutarlılık olmadığına işaret etmektedir.[50] Aslında bu son tespiti White'ın gözlemiyle bir araya getirince "adi kavuk" (*common kaook*) ile "dardağan" tabirlerinin aynı şeyi, yani yeniçeriler dahil çok yaygın bir kesimce kullanılan bir serpuşu tarif ettiğini düşünmek daha mantıklı gelmektedir. Bu anlamda benim "Sarı Çizmeli Mehmed Ağa" olarak tanımladığım ve bunu yaparken de sadece herhangi bir mesleki veya ailevi bağı bulunmadığından anonim kalmaya mahkûm olduğunu anlatmaya çalıştığım kişiyi de zorla yeniçeri yapmaktansa, aynı şekilde herhangi bir yeniçeri alameti veya göndermesi bulunmayan taşlar gibi ortalama bir Osmanlı Müslümanı olarak görmek bana daha inandırıcı geliyor.

Bu yöndeki görüşlerimi belki kabul ettirebilecek en önemli ipuçlarını da, gene bu konuda Necdet İşli'nin anladığım kadarıyla sözüne itibar ettiği tek kişi olan Fazıl Ayanoğlu'nun çalışmalarında bulmak mümkündür. Bu makalenin başında yeniçeri taşlarının kırıldığı konusundaki görüşlerine yer verdiğim Ayanoğlu, Milli Kütüphane'de bulunan yayımlanmamış mezar taşları albümlerinin yeniçerilere ayırdığı birinci cildinde dardağan konusunda sadece bir kez yorumda bulunmaktadır. Falakacı Halil Beşe'nin mezar taşına düşmüş olduğu dipnotta yer alan bu yorum ise şu sözlerden ibarettir: "Dar dağan, darmadağan, darmadağın, darmardağan: Dağınık ve perişan demektir. Bu münasebetle (Perişani) denilen sarığın da dardağan olması ihtimali kuvvetlidir."[51] Bu ifadeden, Ayanoğlu'nun dardağanı sadece bir kavuk tipi olarak tarif ettiğini anladığım gibi, herhangi bir şekilde yeniçerilere (ve sadece yeniçerilere) has bir serpuş olduğu konusunda bir yorum veya ima görememekteyim. Buna ilaveten, bu ciltte yer alan bütün yeniçeri taşlarının arasında kitabe veya remizden değil de sadece dardağandan dolayı yeniçeri olarak takdim edilen tek bir taşa rastlayamadım. Hatta daha da rahatsız edici bir noktaya işaret etmek isterim: Necdet İşli, kitabında *sadece* dardağan sayesinde yeniçeri olarak tanıtılan *tek* mezar taşı olan Camcı İsmail Ağa için şöyle demektedir: "Dardağan serpuşlu Yeniçeri mezartaşlarının en güzel örneklerinden biri olan bu taşı Fazıl Ayanoğlu tespit etmiştir".[52] Ancak Ayanoğlu'nun albümlerine bakıldığında söz konusu taşın yeniçeri taşlarına ayrılan 1. ciltte değil, sanatkârlara hasredilen 4. ciltte yer aldığı göze çarpmaktadır.[53] Oysa Necdet İşli'nin ifadesinden Ayanoğlu'nun bu taşı "yeniçeri taşı olarak" tespit ettiği anlaşılmıyor muydu? Acaba İşli'nin demek istediği, Ayanoğlu'nun taşı tespit ettiği ama "yanlış" tasnif ettiği ve kendisinin de bu hatayı düzelttiği midir? Yoksa burada da Ayanoğlu'nun yazdığıyla düşündüğünün bir olmayıp asıl niyetinin ancak tefsirle anlaşılabileceğini mi kabul etmemiz gerekiyor? Her halükârda, ben Kasımpaşalı Camcı İsmail'in veya Rumelihisarı'ndaki Monla Mehmed'in yeniçeri olduklarına dair tatmin edici herhangi bir delil gördüğümü sanmıyorum. Belki de bu konuda Necdet İşli'nin her dardağanın altında bir yeniçeri yattığına dair düşüncesini neye dayandırdığını izah etmesini beklemek daha doğru olacaktır.

SONUÇ

Yeteri kadar uzamış olan bu meseleyi artık toparlamaya çalışmalıyım. Her şeyden önce daha baştan söylediğim gibi buradaki amacım bir polemik yaratmak değildir; tam aksine, benim istediğim Necdet İşli'nin kitabıyla ortaya çıkarttığı bir meseleyi tartışmak ve mümkünse bu konudaki bilgilerimizi sorgulayarak genişletmektir. Tek dikkat edilmesi gereken nokta, bunun fazla acelecı ve kesip atan bir biçimde değil de belirli bir usul içinde yapılması, yani gerçek bir tarihi mesele olarak ele alınmasıdır. Ayrıca belirtmeliyim ki bu kadar sözden sonra Necdet İşli'nin bana yönelttiği ilk suçlamasıyla ilgili hâlâ haklı olduğunu düşünüyorum. Naklen ve yüzeysel olarak ulaştığım bir bilgiyi sorgulamadan, hatta kaynak göstermeden tekrar üretmem affedilmez bir hataydı. Bu bilginin burada göstermeye çalıştığım gibi kısmen de olsa doğru olması bu hatayı değiştirmez, olsa olsa tesadüfi bir şekilde doğruyu bulmuş olduğumu gösterir. Zaten eğer taşların kırıldığı konusunda olası bir gerçeğe ulaşırsak bunun nedeni benim bunu peşinen kabul etmem değil, Necdet İşli'nin bu peşin hükmü kabul etmeyerek sorgulaması olmuş olacaktır. Ancak buraya kadar hakkını teslim ettiğim Sayın İşli'nin de ciddi metodolojik zaaflar içeren yaklaşımını burada ortaya çıkarmaya çalıştım. "Belge = olay" ve "ya hep, ya hiç" olarak özetlediğim katı ve tavizsiz tutumuyla, belgesi olmadıkça taş kıyımı olamayacağını, olursa da bundan tek bir taşın sağ çıkamayacağını iddia ederek İşli, tarihte çok daha geçerli ve gerçekçi olan "gri alanları" yok saymış oluyor. Zaten sorumluluğunu 20. yüzyıl tarihçilerine yüklediği bu rivayetin aslında 1830'lara dayandığını gösterebilmiş olmam işin tarihi bir derinliği olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak bunun da ötesinde, bu rivayetin kuvveti bir yana, gazetelere yansıyan bazı haberler ve Tırnova cadılarıyla ilgili meşhur olay gibi olgular bir araya getirildiğinde çok daha gerçekçi bir senaryo ortaya çıkmaktadır. Taşların sistematik olarak kırılmadığı ama zaman ve mekân içinde dağınık olaylarda muhtelif vesile ve niyetlerle bu tür saldırıların ve sembolik infazların olduğu, bunların bazılarının devlet katından verilen teşvik ve cevazla, bazılarının ise özel teşebbüslerle gerçekleştiği, bu olayların da kâh genelleştirilerek, kâh abartılarak malum rivayetin ortalığı sarmasına kadar gelinmiş olması çok daha muhtemel gözükmektedir. Bu durumda tartışmanın kırılmıştır/kırılmamıştır gibi basite indirgeyici bir zemine taşınmasının ne kadar yanlış olduğunu bir kez daha vurgulamak isterim. Tarihi süreçlerin genellikle bu tür ikilemlerden çok daha karmaşık ve aynı zamanda gerçekçi şekillerde tezahür ettiğini, bunları ak/kara var/yok türü bir mantığa hapsetmenin tarihe yapılacak en büyük haksızlık olduğunu unutmamak gerekir.

Yeniçeri serpuşlarının taşlara yansıması konusunda da Necdet İşli'nin aslında çok yerinde olan bazı tespitlerini aşırı bir noktaya getirerek sağlam bir itirazını çok daha kaygan bir zemine taşıdığını düşünmekteyim. Yeniçeri taşlarında muhakkak börk/keçe bulunması gerektiği düşüncesinin neticesinde farklı tipte çok sayıda yeniçeri mezar taşının gözden kaçtığı ne kadar doğruysa, bu mantığı tersine çevirip aşırıya götürerek dardağan kadar olağan bir serpuşu sadece yeniçerilere has sayarak her dardağanlı taşı -üzerinde bu yönde herhangi bir yazı veya işaret olmasa bile- yeniçeriye ait addetmek o derecede tehlikeli bir genelleme halini alabilmektedir. Gelinen bu noktada artık en doğrusu bütün bu birikim ve sorgulamaları manidar bir meceraya taşımak, hiç de basit olmayan bir meseleyi gerçek tarihi boyutuyla ele almaya çalışmaktır. Ülkemizdeki tarih araştırmalarının malul olduğu bazı zaaf ve illetleri aşmak, özellikle de kâh ayrıntıya saplanıp kalmaya, kâh tarihi gerçeklikle alakası olamayacak türden genellemeleri devreye sokmaya olan meylimizi dizginleyip belgeye duyarlı ama belge fetişizminden uzak kalarak, kaynakları mümkün olduğunca çeşitli bir şekilde kullanarak, katı veya somut olarak gördüğümüz delilleri sorgulamayı ihmal etmeden, delillerin ötesinde tarihi yöntemin sağlayabileceği imkânlardan istifade ederek ilerlemeye çalışmamız gerekir. Mezar taşı konusundaki en büyük sorun da büyük ölçüde bu tür incelemelerin rahat yapılabileceği bir veri tabanına sahip olmamamızdan kaynaklanmaktadır. Farklı usul ve yöntemlerle, farklı transkripsiyon sistemleriyle, farklı amaçlarla yapılan onlarca münferit araştırma yerine sistemli bir veri tabanının oluşumuna yönelik ortak bir çalışma yoluna gidilebilse, kopuk çalışmaların bir araya getirilmesinin faydaları bir tarafa, mezar taşlarındaki muhtelif bilgilerin farklı şekillerde nasıl ele alınabileceği ve gerçek bir tarihi malzemeye dönüştürülebileceği konusunda yol almamız mümkün olabilecektir. Böyle bir yatırımın ve birikimin gerekli adımları atılıncaya kadar korkarım ki fili tarif eden körler gibi uzun müddet kısır tartışmaların içinde debelenmekten ve ağaçlara baka baka ormanı göememekten bir türlü kurtulamayacağız.[54]

DİPNOTLAR

1 H. Necdet İşli, *Yeniçeri Mezartaşları*, İstanbul, Turkuaz Yayınları, 2006.
2 İşli, *age*, s. 14-19.
3 Edhem Eldem, *İstanbul'da Ölüm. Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Kitüelleri*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005, s. 124.
4 İşli, *age*, s. 26-27.
5 *A.e.*, s. 25.
6 Fazıl Ayanoğlu, Türk Mezar Taşları, Ankara Milli Kütüphane, müellif nüshası n° 116-133, cilt 1, Yeniçeriler, dosya 2, "Bir iki söz" başlıklı kısa metnin ilk sayfası. Bu konudaki yardımlarından dolayı Nurcan Boşdurmaz'a çok teşekkür ederim.
7 İşli, *age*, s. 21; Eldem, *age*, s. 126.
8 İşli, *age*, s. 27.
9 E. Barrault, *Occident et Orient. Études politiques, morales, religieuses pendant 1833-1834 de l'ère chrétienne 1249-1250 de l'hégire*, Paris, Dressart, 1835, s. 17.
10 Adolphus Slade, *Turkey, Greece and Malta*, Londra, Saunders and Otley, 1837, s. 319-320.
11 Raoul de Malherbe, *L'Orient 1718-1845. Histoire, politique, religion, mœurs, etc.*, Paris, Gide et Cie, 1846, c. II, s. 586.
12 James Henry Skene, *The Three Eras of Ottoman History: a Political Essay on the Late Reforms of Turkey*, Londra, Chapman and Hall, 1851, s. 37.
13 Victor Langlois, "Rèchid Pacha et les réformes en Turquie", *Revue de l'Orient, de l'Algerie et des colonies, Bulletin de la Societé orientale de France*, Paris, Just Rouvier, 1858, c. VII, s. 1-18, s. 4.
14 Walter Thornbury, *Turkish Life and Character*, Londra, Smith, Elder & Co, 1860, c. I, s. 37.
15 Constance Sutcliffe, "Turkish Guilds," *Fortnightly Review*, 60, 360 (Aralık 1896), s. 820-829, s. 824.
16 Julia Pardoe, *The City of the Sultan: and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Londra, Henry Colburn, 1837, c. I, s. 148.
17 Godfrey Levinge, *The Traveller in the East: Being a Guide through Greece and the Levant, Syria and Palestine, Egypt and Nubia*, Londra, 1839), s. 297.
18 W. Francis Ainsworth, "The Tombs of the East," *Ainsworth's Magazine. A Miscellany of Romance, General Literature, & Art*, derl. William Harrison Ainsworth, c. IV, Londra, John Mortimer, 1843, s. 405-412, s. 410.
19 *A Hand-book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople*, Londra, John Murray, 1845, s. 206; *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, Mesopotamia*, Londra, John Murray, 1854, s. 94.
20 Albert Smith, "A Walk through Constantinople," *Romance of Modern Travel: A Year-Book of Adventure*, Londra, David Bogue, 1850, s. 115-134, s. 131.
21 Gérard de Nerval, *Voyage en Orient*, Paris, Charpentier, 1851, c. II, s. 166.
22 Théophile Gautier, *Constantinople*, Paris, Michel Lévy Frères, 1853, s. 308.
23 W. A. Duckett, *La Turquie pittoresque. Histoire - mœurs – description*, Paris, Victor Lecou, 1855, s. 215.
24 James E. P. Boulden, M.D., *An American among the Orientals: Including an Audience with the Sultan, and a Visit to the Interior of a Turkish Harem*, Philadelphia, Lindsay & Blakiston, 1855, s. 144.
25 *Eastern Hospitals and English Nurses; the Narrative of Twelve Months' Experience in the Hospitals of Koulali and Scutari, by a Lady Volunteer*, Londra, Hurst and Blackett, 1856, s. 192.
26 Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Londra, Fisher, Son & Co., [1838], s. 52.
27 "The Turkish Empire," *Dublin University Magazine*, 13, 74 (Şubat 1839), s. 137-144, s. 144.
28 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople during a Period Including the Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, Londra, Frederick Westley and A. H. Davis, 1836, s. 464.
29 *Journal des débats politiques et littéraires*, 28 Kasım 1836, s. 2.
30 *The Times*, 31 Ocak ve 1 Şubat 1838.
31 Sir J. Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro: with a Journey to Mostar in Herzegovina, and Remarks on the Slavonic Nations; the History of Dalmatia and Ragusa: the Uscocs, &c. &c.*, London, John Murray, 1848, c. II, s. 116.
32 İşli, *age*, s. 28.
33 *A.y.*, s. 21.
34 Charles White, *Three Years in Constantinople; or, Domestic manners of the Turks in 1844*, Londra, Henry Colburn, 1846, c. III, s. 349, 354.
35 İngiliz *grenadier cap*'i aslında en çok Elifi diye bilinen taca benzemektedir.
36 White, *age*, c. III, s. 353-358.
37 İşli, *age*, s. 21.
38 Eldem, *age*, s. 126; İşli, *age*, s. 21.
39 İşli, *age*, s. 12.
40 Burak Çetintaş, "Mezar taşlarını II. Mahmud kırdırmadı", *NTV Tarih*, 5 (Haziran 2009), s. 26-42, s. 42.
41 "Dardağan: perâkende, perişân, *dissipato, scompigliato*" (Antonio Ciadirgy, *Dizionario turco, arabo, e persiano*, Milano, Luigi Nervetti, 1832, p. 158).
42 "Dardağan/darmadağan: *dissipé, dispersé*" (Kieffer ve Blanchi, *Dictionnaire turc-français*, Paris, Imprimerie royale, 1835, c. I, s. 502).
43 "Dardağan/dardağın: *dissipé, distrait*" (Artin Hindoglu, *Hazine-i Lugat. Dictionnaire turc-français*, Viyana, Beck, 1838, s. 216).
44 "Dardağan: *Scattered irregularity, irregular dispersion*" (James Redhouse, *A Turkish-English Lexicon*, İstanbul, Boyacıyan, 1884, c. I, s. 1220).
45 "Dardağan: Perişan, dağınık, daha mübalâğa için darma dağın denilir" (Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Dersaadet, İkdam, 1317, s. 860).
46 "Dardağan: Bir kısım yeniçeri mesuplarının giydikleri başlıklardan birinin adı idi" (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, c. I, s. 393).
47 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul, Koçu Yayınları, 1966, s. 1240.
48 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, c. I, *Acemi Ocağı ve Yeniği ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1943, s. 263-272.
49 A. Djevad Bey, *Etat militaire ottoman depuis la fondation de l'empire jusqu'à nos jours*, İstanbul-Paris, La Turquie-Leroux, 1882, s. 182-191.
50 Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki. İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 147-149.
51 Fazıl Ayanoğlu, *Türk Mezar Taşları*, cilt 1, Yeniçeriler, dosya 2, 12 numaralı Falakacı Tokatlı Halil Beşe taşının dipnotu.
52 İşli, *age*, s. 56-57. Bu fırsatla söz konusu taşın kitabesinin ilk satırında "civan iken" değil, "civanken" yazdığını eklemek isterim.
53 Fazıl Ayanoğlu, *Türk Mezar Taşları*, cilt 4, Sanatkârlar, dosya 1, 289 numaralı taş.
54 Mezar taşlarına ilaveten prozopografi ve biyografi konularında da zengin açılımları bulunabilecek olan bu konudaki bir iki girişimimin gördüğü genel ilgisizlik karşısında böyle bir projenin gerçekleştirilebileceği konusundaki ümitlerim epeyce azalmıştır.

EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'İN YUNANCA VE KARAMANLICA YAYINLARINA

OSMANLI KAYNAKLARININ TANIKLIĞI

EVANGELİA BALTA

Bu çalışma, Ανατολή (Anatoli) gazetesinin yayıncısı Evangelinos Misailidis'in yayıncılık hayatına ilişkin materyal sunmayı hedefleyen bir yazı dizisini başlatmayı amaçlamaktadır. Söz konusu materyal 2007'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulundu. Bilindiği üzere, Misailidis'in Anadolu'nun Türkofon Ortodokslarının eğitilmesine duyduğu ilgi sayesinde, bu en uzun süreli Karamanlıca gazetenin matbaasında, Yunanca yayınlar** dışında Karamanlıca kitapların*** üçte birinden fazlası yayımlanmıştı.*

ÇEVİRİ: ARİ ÇOKONA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) araştırmama, kitap, dergi ve gazete yayımlanması için Osmanlı makamlarınca talep edilen izinlere ilişkin belgeler bulmak için başlamıştım. Büyük bir umutla, izin için başvuran yayıncıların dilekçelerine eklenmiş Karamanlıca elyazmalarını, Karamanlıca yayınların yazar ve çevirmenlerinin notlarını bulmayı, izin almayı başaramayan başvuruları kaydetmeyi, sansürcülerin kimliği hakkında bilgi edinmeyi bekliyordum. BOA'daki bu araştırmayı, ilgi alanım sadece kaydedilmemiş Karamanlıca yayınlarla sınırlanmadığı, bunların yayımlanma sürecine de ilgi duyduğum için üstlenmiştim. Nitekim Karamanlıca gazete ve dergi koleksiyonlarını araştırarak yeni seriler oluşturmak üzere dünya kütüphaneleri çapında sürdürdüğüm çalışmalar, Osmanlı iktidar mekanizmasının, etkinliği ve rolü yüzünden basına uyguladığı baskıları da incelememi, basının yayımlanma sürecini aydınlatan bilgiler edinmemi de sağlıyordu.

Evangelinos Misailidis.

Tarih ve Toplum sayı 48, Aralık 1987.

Bu makale Karamanlıca değil, Yunanca bir kitabı, ama başkarakteri Haciaslanis adında Karamanlı bir tüccar olan bir tiyatro oyununu konu ediyor.

SEVDALI HACIASLANİS YA DA EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'İN DİMİTRİOS BYZANTİOS'UN (DİMİTRİOS ASLANİS, VELED-İ HACIKOSTANDİ) ÜNÜNÜ KISKANMASI

1998 yılının ekim ayında düzenlenen Etairia Spoudon Neoellinikou Politismou kai Genikis Paidias (Çağdaş Yunan Kültürü ve Genel Eğitimi Araştırmaları Derneği) kongresinde, Yorgo Kehayoglou o güne kadar bilinmeyen *O EROTOMANİS HACIASLANİS / İROS TİS KARAMANİAS / (SEVDALI HACIASLANİS / KARAMAN KAHRAMANI) Komedi / 5 Perde / E. M. tarafından yazılmıştır / [Amblem] / - / İzmir / 1871*[1] kitabını sunmuştu.

Nüshası bulunmayan kitabın ilk baskısı, *Amaltheia*'daki (8 Aralık 1845) bir ilandan tespit edilerek İzmir ve daha sonra Yunan Bibliyografisi'ne kaydedildi: "Bir süre önce ilan edilen Karaman Kahramanı Sevdalı Haciaslanis adındaki eğlendirici komedi matbaadan gelmiştir."[2]

Tebliğ metninde, kitabın 1871 baskısının herhangi bir Britanya kütüphanesinde mi yoksa British Library'de mi tespit edildiği açıkça belirtilmiyordu. Söz konusu yayınla ilgili Osmanlı arşiv materyalini incelerken ve konuya ilişkin 1988'den sonra gerçekleşen olası gelişmeleri araştırırken, Yunan Bibliyografisi'nin hazırlanmasında Filippos İliu ile birlikte çalışan ve bugün onun eserini sürdüren Popi Polemi'nin yardımını istedim. Metodik ve zorluklardan yılmaz mizacıyla,

kitabın nüshasının British Library'de 11758.a.11(5) kayıt numarasıyla kaydedilmiş olduğunu tespit etti. Yayının bir kopyasının EIE (Milli Araştırmalar Kurumu) kütüphanesine gönderilme sürecini koordine eden, kurumun kütüphane sorumlusu Eleni Molfesi'ye de teşekkür borçluyum. 1845 baskısı mevcut olmadığından, şimdiye kadar *Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis* piyesine yapılan atıflar, Kehayoglou'nun yorumlarına ve çalışmasına dahil ettiği pasajlara dayanıyordu.[3]

Kehayoglou söz konusu metinde kitabın başlığında belirtilen E. M. başharflerinin arkasında hangi yazarın gizlendiğine ilişkin tezler ileri sürüyor ve doğru bir tespitte bulunarak onun Evangelinos Misailidis olduğunu iddia ediyordu. Gerçekten de yazarın 1888'de Karamanlıca Τερακκή (Terakki) dergisinde yayımlanan ilk biyografisinden, piyesin yazarının Misailidis olduğunu öğreniyoruz. Dergide, biyografinin yazarı İoannis Polyvios'a[4] göre, Misailidis'in bu piyesi İzmir'deki büyük yangında matbaası tamamen yandıktan sonra *Babylonia* komedisine öykünerek yazdığı kaydediliyordu. Piyesin başlığı bile tek başına, Misailidis'in Dimitrios Aslanis Hacıkostandi'nin, Dimitrios Byzantios takma adıyla 1836'da Nafplion'da yayımladığı *Babylonia*'dan[5] esinlendiğini kanıtlamaya yeter. E. M., yanmadan önce matbaasında Rumca karakterlerle Türkçe *Mekteb-ül Fünnun-i Meşriki* dergisini yayımlıyordu.[6] *Sevdalı Hacıaslanis* piyesi kuşkusuz çok satmış olmalı, çünkü İoannis Polyvios'un yazdığına göre, Misailidis buradan kazandığı parayla durumunu düzelterek bu kez bir gazete yayımlayacağı yeni bir matbaa açmayı başardı.[7] Söz konusu gazetenin, Karamanlıca *Persaret-il Meşrik* mi yoksa *Şark* mı olduğunu bilemiyoruz.[8]

Kehayoglou, makalesinde piyesin kaçıncı baskı olduğuna ilişkin düşüncelerini de belirtir, çünkü 1871'deki baskının başlığında, bu tekrar basımın eserin ikinci mi yoksa üçüncü baskısı mı olduğu belirtilmiyor. 1872'nin haziran ortası ile temmuz başında düzenlenmiş iki Osmanlı belgesi 1871'deki baskının hikâyesini aydınlatmaya geliyor. Yakınlarda katalog yazımı biterek araştırmacılara açılan BOA'nın Maarif Nezaret-i Mektubi Kalemi Arşivi'nde bunlar tespit edildi.[9]

Olay şöyle gelişmişti: Bir Maarif Nezareti Müfettişliği memuru, 17 Haziran 1872'de Babıâli'ye ve İzmir valiliğine (Aydın vilayet-i celilesine) yazdığı raporda, "Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi"nin, kendi eseri olan "Karamanlı Hacı Arslan nâm komediyi" iznini almadan yayımlayan İzmirli matbaacı Andon Damiyanos[10] hakkında suç

1888'de Karamanlıca basılan Τερακκή*'de (Terakki) çıkan biyografisinden,* **Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis***'in yazarının Misailidis olduğunu öğreniyoruz. Polyvios'a göre, Misailidis bu piyesi İzmir'deki büyük yangında matbaası yandıktan sonra* **Babylonia** *komedisine öykünerek yazmıştı. Piyesin başlığı bile tek başına, Misailidis'in Dimitrios Aslanis Hacıkostandi'nin 1836'da Nafplion'da yayımladığı* **Babylonia***'dan esinlendiğini kanıtlıyor.*

Babylonia

Babylonia ilk kez 1836'da Nafplion'da yayımlandı ve profesyonel bir tiyatro grubu tarafından sahnelendi. *Babylonia* nihai şekliyle 1840'ta Atina'da tekrar basıldı: *Babylonia ya da Yunan Dili'nin Bölgelere Göre Bozulması. D. K. Vizantios'un yazdığı beş perdelik komedi. Yazar tarafından ikinci baskısı yapılmıştır* (Atina 1840). Daha sonra, birçok popüler ve akademik baskısı yapıldı, tiyatroda sahnelendi, filme çekildi, radyoda oynandı. Diyalogları iyi karikatürize edilmiş kişilere dayandırıldığı için canlı bir eserdir. Bu eserde, 19. yüzyıl başlarında Yunanlıların kolektif belleğinde Kapadokya'nın neler temsil ettiği açıkça belirtilmektedir. Özgünlüklerle dolu bu yöre, azizlere ilişkin mitleriyle belleklere kazınmıştır, Türkçe konuşan Ortodoks nüfus da kimliklerini kilise ve kilise ritüelleri geleneğine dayandırırlar. Popüler *Babylonia* piyesinin bir sahnesinde polis memuru, Kayserili Savva Hacımuratis'in nereli olduğunu, ancak onun: "Ben, Ay Vasili'nin memleketindenim. Gayseri, Gapadokya'dan! Hiç duymadın mı?" demesinden sonra anlar. Anadolulu, Arnavut, Giritli, Kıbrıslı, Moralı, Yediadalı, Sakızlı ve Münevver; 1827'deki Navarin deniz savaşında müttefiklerin zaferinden hemen sonra, Nafplion'un bir lokantasında karşılaşırlar ve herkes kendi lehçesinde konuşarak anlaşmaya çalışır. Bundan böyle Yunan edebiyatında, Anadolululalarla Karamanlıları betimlemek için, haklı ya da haksız olarak, komik ve gülünç Kayserili Savva Hacımuratis tiplemesi kullanılacaktır. İstanbullu Dimitrios Vizantios'un (gerçek soyadı Hacı Aslanis), yazdığı tiyatro piyesine, yeni kurulmuş Yunanistan devletindeki diğer lehçelerin arasına Karamanlıca ve Arnavutçayı dahil etmesi bir tesadüf değildir. Merkezi Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'da konuşulan Türkçe ile Mora ve çevresindeki adalarda konuşulan Arnavutça, diğer Yunan lehçeleriyle birlikte eşit şartlarda varlıklarını sürdürüyordu ve bu dilleri konuşanlar, ana dillerini kendilerini diğer lehçeleri kullananlardan farklılaştıracak bir kriter olarak görmüyorlardı. Ayrıca, Yunanca konuşmayan bu Ortodokslar, bütün diğerleri gibi Rum Ortodokstu. Bu terim, kimlik oluşturmanın, sosyal ve entelektüel hayatı organize etmenin temel kaynağını teşkil ediyordu.

duyurusunda bulunduğunu belirtir. Misailidis, Osmanlı memurun da raporuna aynen nakledeceği gibi, ihbar dilekçesinde, "Yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risale"[11] ibaresiyle eserin yazarı olduğunu ve yirmi yıl önce İzmir'de yayımladığını belirtir.

Söz konusu belgeler eserin yazarı hakkında hiçbir kuşku bırakmıyor. Piyesin 1871'deki baskısının künyesindeki E. M. başharflerinin arkasında, Kehayoglou'nun doğru tahmin ettiği gibi Evangelinos Misailidis gizleniyormuş. Aynı zamanda baskının yazardan izin alınmadan ya da ona haber verilmeden yayımlanmış olduğu konusundaki tahmini de doğrulanıyor.[12] A. Damiyanos hakkındaki suç duyurusunu nakleden Osmanlı belgesi, kitabın E. Misailidis'e haber verilmeden yayımlandığını kanıtlıyor.[13] Maarif Nezareti Müfettişliği memurunun belgeleri düzenleme tarihinden (Haziran-Temmuz 1872), A. Damiyanos'un kitabı en az altı ay önce yayımlamış olması gerektiği yargısına varılabilir.

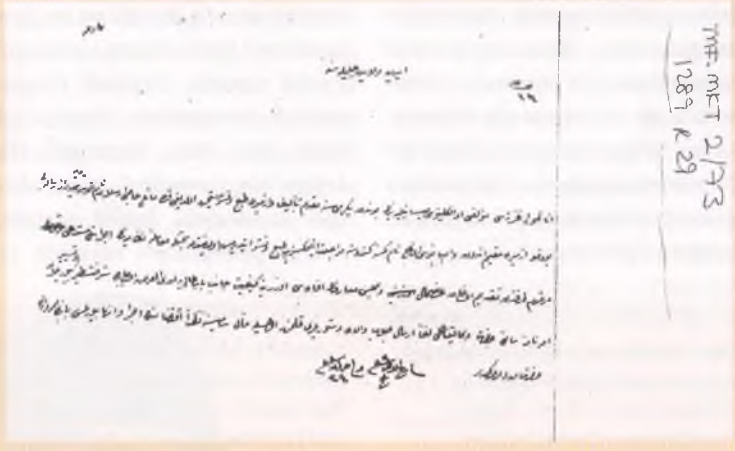
Sevdalı Hacıaslanis'in ilk baskısında E. Misailidis'in adının tam olarak mı yazıldığını yoksa sadece başharflerinin mi belirtildiğini bilemiyoruz. Aynı şekilde, 1871 baskısında A. Damiyanos yazardan izin almadığı için mi kasten E. M. başharflerini kullanmış, onu da bilemiyoruz. Bu tür sorular, ilk baskının bir nüshası bulunana kadar yanıtsız kalacak. Böyle bir ihtimalin, İzmir'in yaşadığı bunca yangın ve felaketten sonra da oldukça zayıfladığını söyleyebiliriz. Ancak Misailidis'in suç duyurusunda bulunması ve bir yazar olarak telif haklarını talep etmesi, adalet karşısında haklarını savunabilmesi için 1845 tarihli ilk baskıda adının tam olarak yazılmış olması gerektiğini düşündürüyor.

Osmanlı belgeleri sayesinde, eserin yazarı dışında, 1871 baskısının künyesinde belirtilmeyen yayıncı / matbaa sorunu da açıklığa kavuşuyor. Maarif Nezareti, yayımlanma izni vermek için, yayımlanacak kitabın künyesinde, basılacağı matbaanın adının ve adresinin belirtilmesini şart koşuyordu. Kitapta matbaa adının belirtilmemesi, dolaylı olarak baskının korsan olduğunu, yani yasal prosedüre uymadığını kanıtlıyor.

Osmanlı belgeleri sayesinde son olarak baskı sayısı meselesi de açıklığa kavuşuyor: Kuşkusuz gördüğümüz, eserin ikinci baskısı. Nüshası bulunmayan 1845 baskısı, İakovos Samiotakis[14] tarafından işe alınan Evangelinos Misailidis'in çalışmakta olduğu *Amaltheia* gazetesinin matbaasında basılmıştı. Belgede 1845 ve 1871 baskıları arasındaki süre yirmi yıl olarak belirtilmekle birlikte, baskı sayısı konusunda ısrarcıyım, aradaki sürenin de yuvarlatıldığına inanıyorum. Misailidis'in temelli olarak İstanbul'a taşındığı 1850 yılına kadar İzmir'de yayımlanan *Sevdalı Hacıaslanis*'in bilinmeyen bir baskısı daha olabileceğine ihtimal vermiyorum.

Evangelinos Misailidis'in 1872'de matbaacı A. Damiyanos hakkında suç duyurusunda bulunması, Osmanlı kaynaklarında belirtildiği üzere, kitabın bir yıl önce Maarif Nezareti'nden izin alınmadan yayımlandığını saptayan bir araştırmayı başlattı. Bunun neticesinde, "Ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak," sadece İzmir'de değil, İstanbul'da da toplatılmasına karar verildi. İzmir valiliğine gönderilen belgede Babıâli'nin bu konudaki emrinin yerine getirilmesi isteniyor. Kitabın nadir oluşu, yani bugüne kadar sadece bir nüshasının bulunması da bu şekilde açıklanmış oluyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanacak olan bütün kitapların, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Maarif Nezareti tarafından denetlenmesi zorunluydu.[15] Yayın için gereken ruhsatın çıkarılması için şu prosedür izleniyordu: Söz konusu daireye kitabın, künyesinde konusu, yazarı, yayıncısı, matbaanın adı ve yayın

Meal-i sâmisine nazaran iktizasının icrâ ve inha buyrulması...

MF. MKT 2/73
Aydın vilayet-i celilesine
Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi'nin bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risaleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab ve neşr ettirmiş olduğundan bahisle muamele-i nizamiyenin icrâsını müsted'i merkum tarafından takdim olunan arzuhal ve Meclis-i Maarifin ifadesi üzerine keyfiyet cânib-i Babıali'ye lede'l-arz ol babda şeref-tastir ve tesyîr buyrulan emirname-i sâmi-i hazret-i vekaletpenahi leffen irsal-i savb-ı vâlâ-yı düsturîleri kılınmış olmasıyla meal-i sâmisine nazaran iktizasının icrâ ve inha buyrulması babında emr ve irade hazret-i men lehü'l-emrindir.
Fi selh Rebiülahir sene 89 ve fi 24 Haziran sene 88

tarihinin belirtildiği basılı iki nüshası ile başvuruluyordu.[16] Kitap kurulun onayını aldığı takdirde bir nüshası dairenin arşivinde tutuluyor, diğer nüshası da onaylandığı şeklinde mühürlenerek basılacağı matbaaya geri veriliyordu.

İzin alınarak basılacak olan kitap, artık künyesinde Rumca: "Adeia tou Aftokratorikou Ypourgeiou Paideias" ya da Karamanlıca kitaplarda bazen Arap bazen de Yunan alfabesiyle yazılan, "Maarif nezareti celilesi ruhsatı ile ya da Maarif nezareti celilesi ... numerolu, ... tarihlu ruhsatı ile tab olunmuşdur" ibaresini taşıyacaktı.[17]

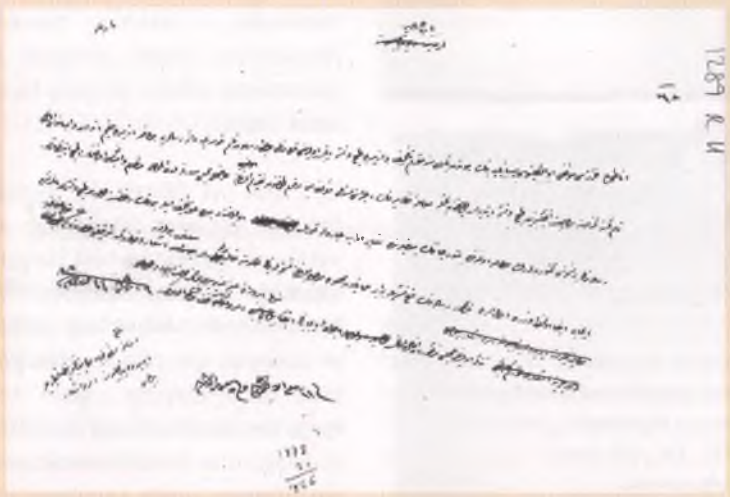
Ancak ilginçtir, *Sevdalı Hacıaslanis* piyesi sadece Maarif Nezareti'nden gerekli izin alınmadan yayımlandığı için toplatılmadı. MF.MKT 1/119 kodlu belgeye göre, piyesin dağıtımı, içeriğinin "muğayir-i edeb" olması yüzünden yasaklanmış. Buna karşın, ilk baskısında böyle bir sorun görülmeyen kitabın neden ahlak kurallarına uygun bulunmadığı belirtilmiyor. Doğal olarak 1845'te Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yayımlanan kitapların içeriği sansüre tabi değildi.[18]

Okurlar *Sevdalı Hacıaslanis* piyesini büyük bir beğeniyle karşıladı ve kitap, yazarı Evangelinos Misailidis'e yangında kaybettiği matbaasını yeniden kurmasını sağlayacak kadar satış yaptı. Dönemin İzmir gazetelerinde yapılacak bir araştırma, piyesin 1845'teki sahne başarısı hakkında da bir fikir verebilir. Böyle bir çalışma, söz konusu yayın için yapılması gereken çok sayıdaki araştırmadan biridir.

Şimdi tekrar kitabın maruz kaldığı sansüre geri dönelim. Daha önce belirttiğim gibi, *Sevdalı Hacıaslanis*'in hangi gerekçelerle ahlak kurallarına uygun bulunmadığı bilinmiyor. Sansür kurulunun herhangi bir gerekçe gösterip göstermediği bile belli olmadan bu konuda sadece birtakım tahminler yürütülebilir.

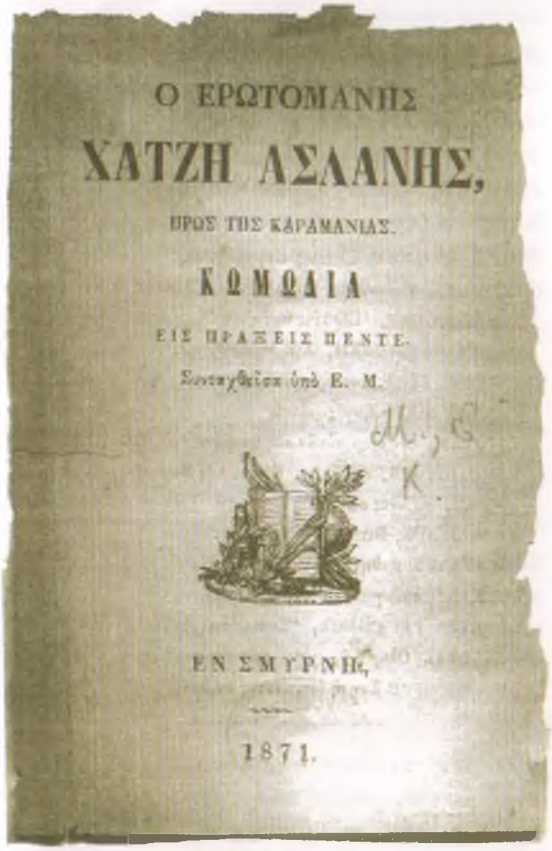
Kurul üyeleri eserin belki de müstehcen konusu yüzünden ahlak kurallarına uymadığına karar vermiş olabilirler. Zengin, yaşlı ve görgüsüz Türkofon Hacıaslanis, genç hizmetçi Marula'ya delicesine âşıktır. Kehayoglou'nun işaret ettiği gibi, eserin "başından sonuna kadar, Karamanlı zengin Hacıaslanis'i dolandırmayı hedefleyen organize bir komplo"yu anlatması ve "ahlaksız ikinci karakterlerin onu soyup soğana çevirerek küçük düşürdükleri halde sonunda cezalandırılmamaları" mı kurul üyelerini rahatsız etmişti?[19] Marula'nın annesiyle babası, Tinoslu kunduracı Larezos'la karısı Kira İrini, Sakızlı çöpçatan Çaça Marukaki, kitap gibi abartılı konuşan Hacıaslanis'in muhasebecisi Ayvalıklı sözde aydın Leonidas / Leronidas, Midillili Manolieris usta ile çırağı Istrateli ve Marula'nın sevgilisi Yediadalı kaptan Gerasimos komploya katılırlar. Üyelerin kökenlerinin abartılı aksanlarıyla belirtildiği, İzmir'in Rumca konuşan cemaatinden bir kesit.[20] Yazarın bütün bu kişileri Doğulu zengin Türkofon dindaşlarını dolandırmaya yönlendirmesi tesadüf müdür?

Anadilleri Rumca olan bu insanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir kesimiyle, Türkofon dünya ile karşılaştırılır. Hacıaslanis'e eşlik eden Türkofon gayrimüslimler dünyası, Marula'nın evlerinde çalıştığı Ermeni Hamparzum ile karısı Meryem, Musevi Ham Solomon, karısı Ruhala ve sinagog hahamının komik portreleriyle tamamlanır. Herkes kendi mil-

Mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükumete kaldırılarak...

MF. MKT 1/119
Bâb-ı Âli'ye
Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misaildi'nin bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risaleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab ve neşr ettirmiş olduğundan bahisle muamele-i nizamiyenin icrâsını müsted'i müellifi merkum tarafından takdim olunan arzuhal Meclis-i Maarif'e lede'l-havale merkum Damiyanos oğlunun tab ettiği mezkûr risalenin bir nüshası götürülerek mütalaa olundukta münderecatının bazılarında muğayir-i edeb ibareler görülmüş olduğundan ba'dehu hakk-ı telif ile bunun ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükumete kaldırılarak bu taraftan iş'ar-ı vuku'una değin tevkif husûsunun emirname-i sami-i cenâb-ı vekaletpenahileriyle Aydın vilayet-i celilesine emr ve işar buyrulması tezekkür olunduğu meclis-i mezkûrdan ifade olunmuş ve icabının ifâsı menut-ı emr ve irade-i aliye-i hidivileri bulunmuş olmağın ol babda ve her halde emr-i ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.
Fi 11 Rebiülahir sene [12]89 ve 5 Haziran sene [12]88

Ο ΕΡΩΤΟΜΑΝΗΣ

ΧΑΤΖΗ ΑΣΑΝΗΣ,

ΠΡΟΣ ΤΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΙΑΣ.

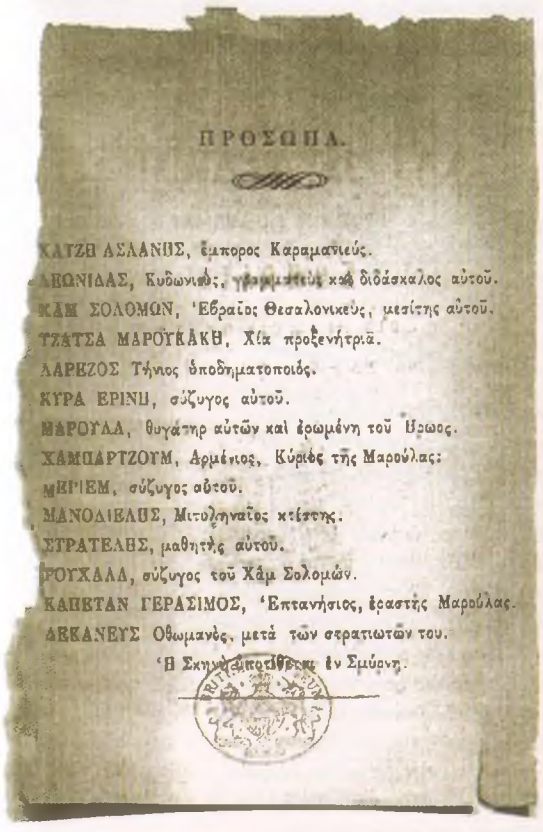
ΚΩΜΩΔΙΑ

ΕΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΠΕΝΤΕ.

Συνταχθεῖσα ὑπὸ Ε. Μ.

ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ,

1871.

ΠΡΟΣΩΠΑ.

ΧΑΤΖΗ ΑΣΑΝΗΣ, ἔμπορος Καραμανιεύς.
ΛΕΩΝΙΔΑΣ, Κυδωνιεύς, γραμματεὺς καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ.
ΧΑΜ ΣΟΛΟΜΩΝ, Ἑβραῖος Θεσσαλονικεύς, μεσίτης αὐτοῦ.
ΤΖΑΤΖΑ ΜΑΡΟΥΚΑΚΗ, Χία προξενήτρια.
ΛΑΡΕΖΟΣ Τήνιος ὑποδηματοποιός.
ΚΥΡΑ ΕΡΙΝΗ, σύζυγος αὐτοῦ.
ΜΑΡΟΥΛΑ, θυγάτηρ αὐτῶν καὶ ἐρωμένη τοῦ Ὕρσος.
ΧΑΜΠΑΡΤΖΟΥΜ, Ἀρμένιος, Κύριος τῆς Μαρούλας.
ΜΕΡΙΕΜ, σύζυγος αὐτοῦ.
ΜΑΝΟΔΙΒΑΣ, Μιτυληναῖος κτίστης.
ΣΤΡΑΤΕΛΗΣ, μαθητὴς αὐτοῦ.
ΡΟΥΧΑΔΑ, σύζυγος τοῦ Χὰμ Σολομῶν.
ΚΑΠΕΤΑΝ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, Ἐπτανήσιος, ἐραστὴς Μαρούλας.
ΑΛΕΚΑΝΕΥΣ Ὀθωμανὸς, μετὰ τῶν στρατιωτῶν του.
Ἡ Σκηνὴ ἀποτίθεται ἐν Σμύρνῃ.

İzmir'de 1871'de basılan *Sevdalı Hacı Aslanis*'in kapağı ve bir iç sayfası.

Evangelia Balta arşivi.

letinin abartılı aksanıyla konuşarak Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer iki kâfir milletini, Ermenilerle Musevileri temsil eder. Piyesin sonunu iktidar, yani Müslüman Osmanlı onbaşı ile askerleri belirler. Sadakatsiz ve katı yürekli Marula'ya aşkını sayıklayan, terk edilmiş, soyulmuş saf Karamanlıyı timarhaneye tıkarlar.

Sevdalı Hacıaslanis piyesi, başka şeylerin yanı sıra hem İzmirlilerin cinsler arası ilişkilerdeki serbestliklerini hicveder hem de drahomaya dayalı evlilikleri mahkûm eder. Hacıaslanis'in, müstakbel kayınpederi Larezo'ya söyledikleri ve Doğuluların bu konulardaki gelenekleriyle yaptığı kıyaslama dikkat çekicidir:

"(...) Doğulular iyi aile kızlarıyla evlenmeye bakarlar, her kim olursa olsun! Oysa İzmirliler drahoması bol kızların peşinde koşarlar, kız mıncıklanmış mı, öpülmüş mü umurlarında değil. Ben fakir de olsa beğendiğim kıza bakarım, yeter ki namuslu ve terbiyeli olsun (...)"[21]

Hacıalanis, Sakızlı çöpçatan Marukaki'ye, İzmirli gençlerin iyi gözlemlemiş olduğu davranış biçimlerini eleştirir.

"(...) Çok iyi bilirsin ki, burada, İzmir'de, bir genç nişanlanır, yavuklusuyla serbest serbest konuşur, bazen de onu alıp Kemer'e, Tuzla Burnu'na yahut bostanlara götürür ve kimsenin gıkı çıkmaz. Maazallah bunu bizim vilayette yapsan, seni eşeğe ters bindirip bütün memlekette dolaştırırlar. Yavuklu yavuklusuna göz dikemez, yolda karşılaşsa bile şeytan görmüş gibi kaçar. Hemen ortadan kaybolur, dikilip durması büyük ayıptır (...)"[22]

Sevdalı Hacıaslanis piyesi, değindiği bu yeni ahlak kuralları yüzünden yasaklandıysa, Evangelinos Misailidis'in aynı tarihlerde İstanbul'da yayımladığı ve kahramanı A. Favinis'le arkadaşlarının gezdiği genelevlerine ve hayat kadınlarına ilişkin sayfalar dolusu betimlemeler içeren *Temaşa-i Dünya ve Ceḫakâr-u Ceḫakeş*[23] romanının da neden aynı akıbete uğramadığı sorusu sorulabilir. Belki de *Temaşa-i Dünya*'da belirgin olan ahlak dersi verme üslubu, *Sevdalı Hacıaslanis*'in gerçekçi bir anlayışla ve sahne üzerinde İzmir toplumunu canlandırmasından farklı bir şekilde algılanarak sansürden korunmasını sağlamıştı.

Eserin sansüre takılması hakkında düşünceler üretmeyi sürdürürken, söz konusu piyesin, çöpçatan Marukaki'nin Karamanlı Hacıaslanis'in tutkulu aşkını betimlerken kullandığı sözleri gibi, çok sayıda müstehcen ifade içerdiğini de göz ardı etmemeliyiz: "(...) orada beklerken, hacımız az kalsın donuna boşalıyordu (...)"

Öte yandan kitap, bazıları çok ağır olan küfürlerle dolu. Örneğin Hacıaslanis, muhasebecisi Leonida'ya ikide bir, "ulan bok oğlu bok, köpoğlu köpek, kahpoğlu"[24] diye söver. Kaptan Gerasimos,[25] Çaça Marukaki, Larezos, hatta sinagogun hahamı bile ona küfürleriyle eşlik ederler. Hacıaslanis sinagogdaki ayinle dalga geçtiğinde,[26] haham onu evire çevire dövmekle kalmayıp ağır küfürlerle de taciz edecektir.

Misailidis çeşitli vesilelerle, bir Musevinin yer aldığı sahneler tasarlayarak, farklı dinlere mensup kahramanları birbirleriyle kapıştırır. Bu kapışmalarda söylenenler rakibi küçük düşürmekle kalmaz, aynı zamanda sövenin başka bir dinden olana ideolojik yaklaşımını da sergiler. Maarif Nezareti'nin sansür kurulu, söz konusu komedide apaçık sergilenen "millet"ler arasındaki bu düşmanca bakış açısı yüzünden mi kitabın toplatılmasına karar verdi? Böyle bir ihtimal bana oldukça gerçekçi geliyor.

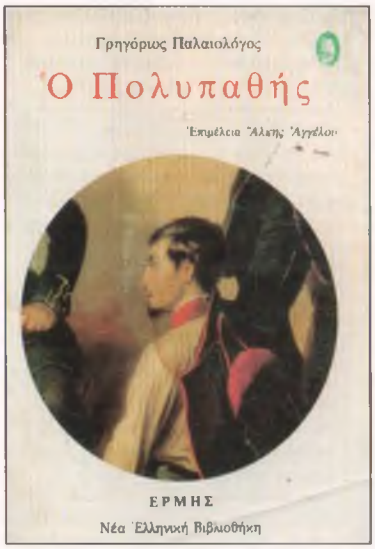
Hacıaslanis'in gözünde, (vaftiz olup alnına kutsal yağ sürülmediği için) Ham Solomon bir "miskin Çıfıt", Rumca konuşmak "zorunda olan" bir "eşek Çıfıt"tır:

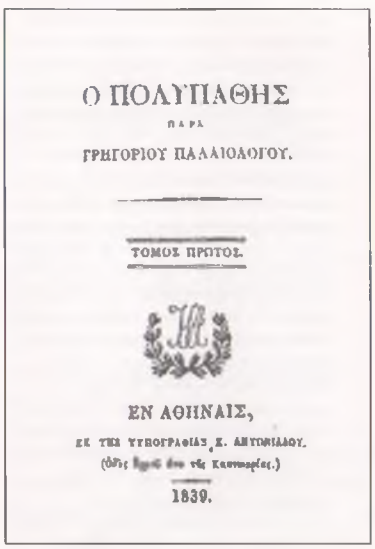
"H. ASL. Ulan kerata Rumca konuşsana... Neden Rumca değil de Musevice konuşuyorsun, aaa?

HAM. SOL. Canım bezirgân, neden öyle şamata yapıyorsun? Allah aşkına söyleme böyle! İki gözüm, sen neden Türkçe konuşuyorsun peki? Böyle olur mu? Aaaa?"[27]

Aynı şekilde Ham Solomon, patronunun evliliği için yapılan hazırlıklara nezaret etmek üzere Hacıaslanis'in

Robert Anhegger ve Vedat Günyol'un transkripsyonunu yaptıkları Evangelinos Misaildis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş*'i ve onun kaynağı, Grigorios Palailogos'un *Polipatis*'inin 1839 ve 1989 Atina baskıları.

Misailidis'in 1872'de matbaacı A. Damiyanos hakkındaki suç duyurusu, kitabın Maarif Nezareti'nden izin alınmadan yayımlandığını saptayan araştırmayı başlattı. Bunun neticesinde, "Ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak." kitabın toplatılmasına karar verildi.

evine gittiğinde, kullandığı renkler için Midillili boyacı Manolieri'yi azarlayınca, Misailidis Ortodoksların Museviler hakkında neler düşündüklerini sergileme fırsatı bulur. Manolieli Ham Solomon'a "pis Yahudi, pis mürtet Yahudi, sarıyaklı" (Osmanlı İmparatorluğu'nda Musevilerin giydikleri karakteristik sarı ayakkabılar yüzünden) ve "müzevir" (patronun casusu anlamında) diye yüklenir. Ham Solomon da aynı şekilde ona "pork oğlu pork" (Musevi inancına göre haram sayılan domuz eti yediği için) ve "pezevenk oğlu, gidi bok canına olsun" gibi Türkçe küfürlerle cevap verir. Ham Solomon sinirinden Rumcayı Türkçe ve Ladino ile karıştırır. Ama bütün bunları, Misailidis'in başarıyla taklit ettiği, seslileri uzatarak söyleyen karakteristik Musevi aksanıyla dile getirir.

"HAM SOL. (Sırtını Manolieli'ye dönerek) Aharva me otraves sanki bir daha vuuuur, bulasın belanı.

MANOL. Al sana mürtet.

HAM SOL. (yaklaşarak) Bir daha vuuur atrovar la bela, ve göreceksin ne olur!

MANOL. (vurmaya devam eder), Al sana, al sana, al sana.

HAM SOL. (geriye çekilerek) Hay bok canına olsun negro millet, yame tu mamzez oğlu mamzez, sabaha kadar vuuur desem vuracak, no me aharvez, vurma piç..."[28]

Bu tiyatro piyesinin yeni bir baskısının yapılması, metin üzerinde çok yararlı dilbilimsel, edebi ve tarihi araştırmaların yürütülmesine olanak tanıyacaktır, çünkü metin, edebi bir eserden başka Tanzimat'tan hemen sonraki dönemin ahlak ve ideolojine ilişkin bir bilgi hazinesidir. *Babylonia ya da Bölgelerine Göre Yunan Dilinin Bozulması*, sahnede farklı diyalektleri bir arada kullanarak, yeni kurulmuş Yunan Devleti'ndeki (1836) dil gerçeğini yansıtıp komik bir sonuç üretiyorsa,[29] *Sevdalı Hacıaslanis* de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (1845) dil gerçeğini sergilemektedir. Rumca konuşan karakterlerin Rumcasının yanında Karamanlı Hacıaslanis, Ermeni Hamparzum ve Musevi Ham Solomon ile hahamın konuşmaları içinden Türkçenin de çeşitlilik ve farklılıkları gösterilir. Bu yitik piyesin kamuoyuna kazandırılması, *Babylonia* ve *Sevdalı Hacıaslanis* komedilerindeki iki Karamanlı tipinin, İstanbullu D. Byzantios'un Kayserilisi ile Kulalı Evangelinos Misailidis'in bezirgân Karamanlısının karşılaştırılmasını da mümkün kılabilecektir. Aynı şekilde, *Sevdalı Hacıaslanis* ve *Temaşa-i Dünya* eserlerinden hareketle, 1845'ten 1872'ye, yani gençliğinden olgunluk yıllarına kadar, Evangelinos Misailidis'in Osmanlı dünyasına bakış açısı da karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Bu durumda, Kehayoglou'nun söz vermiş olduğu ve bütün eserlerinde yaptığı gibi her şeyi açıklayan ayrıntılı bir sözlüğün eşlik edeceği *Sevdalı Hacıaslanis*'in yeni baskısının yayımlanmasını bekliyoruz.

DİPNOTLAR

1 Bkz. G. Kehayoglou, "I paradosi ton Fanariotion kai tou Hacıaslanı Byzantiou stin Mikrasiatiki Katiʹ imas Anatoli: I Smyrnaiki komodia O Eromanis Hacıaslanis, iros tis Karamanias (1845, 1871)", *O Exo Ellinismos, Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922. Pnevmatikos kai koinonikos dios* (30 ve 31 Ekim 1998), [Bizim Doğu, Küçük Asya'da Fenerliler ve Hacıaslanis Byzantios Geleneği. İzmir Komedisi: Karaman Kahramanı, Sevdalı Hacıaslanis (1845, 1871), [Dış-Yunan Dünyası, İstanbul ve İzmir 1800-1922, (30 ve 31 Ekim 1998)], Atina [2000], s. 177-195. Bu piyese ilk atıfta bulunan yine kendisi olmuştu. "Othomanika simfrazomena tis elliniki entypis pezografias. Apo ton Grigorio Palaiologo os ton Evangelino Misailidi", *Apo ton Leandro ston Louki Lara*, [Basılı Yunan nesir edebiyatının Osmanlıca konteksti, Grigorios Palaiologos'tan Evangelinos Misailidis'e" *Leandros'tan Luki Lara'ya*], editör N. Vagenas, İraklio, Girit Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 83, 90. G. Kehayoglou'nun çalışmasına dayanarak Anna Stavrakopoulu da *Sevdalı Hacıaslanis* komedisine değinir: Mise Kozis (1848): Polypolitismika nyhtoperpatimata stin othomaniki Konstandinoupoli", [Osmanlı İstanbul'unda çokkültürlü Gece Yürüyüşleri], *Zitimata istorias tou neoellinikou theatrou. Meletes afieromenes ston Dimitri Spathi*, editör Efi Vafiadis, Nikiforos Papandreou, İraklion, 2007, s. 71.

2 Bkz. Ath. D. Hacidimos, "Smirnaiki Bibliografia, [İzmir Bibliyografisi], III. bölüm (1877-1894)" *Mikrasiatika Hronika 6* (1955), sayı 653: *Karaman Kahramanı, Sevdalı Hacıaslanis*, Amaltheia Matbaası. (Bkz. Ginis-Meksas sayı 10477). *Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis*. Komedi, İzmir 1871, 16., s. 88 (Bkz BEFİ, Ekler İyayın aşamasında)) Yayınlar bibliyografinin internet baskısında da kaydedilmiştir, bkz. www.benaki.gr/bibliography/search_simple.asp

3 Bkz. Anna Stavrakopoulou, *age*, s. 71.

4 Evangelinos Misailidis'in yakın çalışma arkadaşı İ. Limnidis'in kullandığı bir takma ad olabilir mi?

5 D. K. Byzantios, *I Babylonia*, 1. ve 2. Baskı, ed. Sp. Evangelatos, Atina, Ermis Yayınevi, 1972, s. 1-76. Bkz. K. Biris, *I Babylonia tou D. Byzantiou. Istoriki kai skiniki analisis* [D. Byzantios'un Babylonia'sı. Tarih ve sahne analizi], Atina 1948. Emm. N. Frangiskos, *D. K. Byzantios kai "Babylonia" Ermineftikes dokimes kai martyria biou* [D. Byzantios ve Babylonia. Açıklama Denemeleri ve Yaşam Tanıklığı], Atina 2008.

6 Ath. D. Hacidimos dergiyi: *Mekteb ül Fennuni Meşriki. Karamanlıca dergi. Yayımcısı Evangelinos Misailidis. 15 günde bir Rum yazı karakterleriyle Osmanlıca yayımlanır. Resimli. N. Stamenis matbaası. 1. sayısı 1 Eylül 1849. İlan "Efimeris tis Smyrnis" 25/11/1849.* ibaresiyle kaydeder. Nkz. Ath. D. Hacidimos, "Smyrnaiki Bibliografia" [İzmir'de basılmış kitaplar], *Mikrasiatika Hronika 4* (1948) sayı 217, s. 400. Dergiye H. S. Solomonidis de değinir: *I Dimosiografia tis Smyrnis (1821-1922)* [İzmir'deki gazetecilik], Atina 1959, s. 143. Yukarıdaki bibliyografik notlar S. Tarina'nın yazmış olduğu "Mekteb ül Fennuni Meşriki" ansiklopedi maddesinde kaydedilmiştir, ed. Loukia Droulia, Yula Kutsopanagou, *Engyklopaidia tou Ellinikou Typou. 1784-1974*, Atina 2008, cilt III, 129.

7 *Terakki* dergisindeki metin tam olarak şöyledir: "Lakin tali ikbazası İzmir'in büyük yangınında matbaası yanar, ve Misailidis parasız pulsuz kalır. Çaresiz mi? Hayır. Çareyi, yardımı kendi malumatında bulur. Tutar, Babylonia komodiası kıdısında 'O eromanis h. Aslanis, iros tis Karamanias' yani 'Karaman kahramanı sevdalı Hacıaslan' unvanı altında Rumca bir komodia neşr ider. Ve bundan çıkardığı paraler ile yeniden bir matbaa düzer, ve artık risale-i mevkute değil gazeta çıkarmaya başlar..." *Terakki*, on beş günde bir neşr olunur, Risale-i Mevkutedir, yıl 1., 15 Mayıs 1888, sayı 1, s. 56.

8 Evangelia Balta, "Karamanli Press (Smyrna 1845 - Athens 1926)", *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, (eds.) Oktay Belli – Yücel Dağlı – M. Sinan Genim, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2005, 27-33.

9 Makalenin ekinde de verilen belgeler: (BOA) MF. MKT 1/119 (11 Rebiülâhir 1289/17.06.1872) ve MF. MKT 2/73 (29 Rebiülâhir 1289/ 05.07.1872)

10 İzmir'in en eski matbaalarından biriydi. 1832 de kurulmuş ve 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürmüştü. Bkz. H. S. Solomonidis, *I Dimosiografia sti Smyrni* (1821-1922) Atina, 1959, s. 11, 127.

11 (BOA) MF. MKT 1/119.

12 G. Kehayoglou, *age*, 181-182.

13 Telif haklarını düzenleyen yasal düzenleme 'Kitap Tab'ı Hakkında Nizamname" 8 Recep 1289'da (11 Eylül 1872) kabul edilmişti. Bkz. "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 5 (2004), s. 93.

14 Bkz. *Eis aidion mnimin tou poliklaftou Evangelinou Misailidi*...s. 6.

15 Bkz. P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris, Librairie des sciences politiques et sociales, Marcel Rivière, 1907, s. 29-70. A. Kabacalı, "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum* 66 (1989), s. 329-331. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *a. e...*, s. 89-104. F. Demirel, II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansür konusunda başka araştırmalar da yürütmüştür. Bkz. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum basınına uygulanan sansür konusunda bkz. Ali Arslan, "Türkiye Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, cilt 3 (2003), s. 49-113. Bkz. aynı yazarın dönemin belgelerine yansıdığı şekliyle "Osmanlı Devleti'nde Rum Basını", çevirmen Hr. A. Pampalos, Atina, *Eptalofos*, 2004, s. 36-38.

16 Yayımlama izni talep eden Evangelinos Misailidis'e bunu gerçekleştirmesi için izlemesi gereken prosedürü bildiren Osmanlı belgelerini yayımlayıp yorumlayarak bu konuya tekrar değineceğiz.

17 Hem Karamanlıca hem de Rumca başlıkla yayımlanan *Apanthisma tis christianikis pisteos ... 1883* (S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d' ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III cilt, no. 214) Karamanlıca kitap örnek verilebilir. Yayının ilgili makamın izniyle gerçekleştiği, bir kez Rumca (*kai ti adeia tou epi tis Dimosias Ekpaideseos Aftokratorikou Ypourgeiou*), bir kez de Karamanlıca (*Maarifi nezareti celilesi ruhsatı ile ...*) ibarelerinden anlaşılmaktadır.

18 İmparatorluğun yayın siyasetine ilişkin ilk yasal düzenleme, 1858'de Fransız hukuk sisteminden alınan üç maddenin ceza kanunnamesine kabul edilmesiyle yapıldı. Bkz. M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 200-201. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *"Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi"*, s. 92-93.

19 Bkz. G. Kehayoglu, 185.

20 Kitapta başlığın verildiği sayfanın arkasında ve piyes karakterlerinin listesinden sonra, "Sahne İzmir'de geçer" ibaresi vardır.

21 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 12.

22 *Age*, s. 48.

23 Eser yeni Türk alfabesinde R. Anhegger – V. Günyol transkripsiyonu ile yayımlandı: *Evangelinos Misailidis. Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1986. Rahmetli Pinelopi Stathi'nin kanıtladığı gibi, Türkiye'de transkripsiyonu yayımlanan Gr. Palaiologos'un o *Polypathia* romanının bir uyarlamasıdır. Bkz. "Oi peripeties tou Polypathous tou Grigoriou Palaiologou" [Grigorios Palaiologos'un Polypathis Romanının Maceraları], *Mnimon* 16 (1995), s. 131-145. Ayrıca bkz. G. Kehayoglou "I spasmodiki singritiki grammatologia tou Neou Ellinismou kai i Grekotourkiki diaskevi tou Polypathous tou Palaiologou" [Çağdaş Yunan Kültürünün Düzensiz Edebiyat Tarihi ve Gr. Palaiologos'un Yunanca-Türkçe Uyarlaması], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon 11* (1995-1996), s. 125-136. Aynı yazar, "Othomanika Symfrazomena tis Ellinikis Entypis Pezografias" (Yayımlanmış Yunan Nesrinin Osmanlı Konteksti), *age*, s. 79-91. Anthi Karra, *First International Conference of Karamanlidika Studies* (Nicosia, 9-11 Sept. 2008)'de Evangelinos Misailidis'in, Polypathis'in dokusuna yaptığı yaratıcı müdahalelerin ideolojik ve kültürel bileşkelerini sundu. Bkz. Anthi Karra, "From Polypathis to Temaşa-i Dünya, from the safe port of translation to the open sea of creation" (yayımlanma sürecinde).

24 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 29, 39, 45, 61.

25 Karamanlı rakibine sıraladığı ve daha ayrıntılı yorumlar gerektiren, anadiline ve Doğulu kokenine ilişkin küçümseyici nitelemelerden başka ona "osurukçu karının dölü" (s. 33) der.

26 H.ASL. Hahambaşı! Hey hahambaşı! Ulan duymuyor musunuz beni?... Hahahaha! Ulan başınıza sardığınız bu peştamal da neyin nesi? Sallanarak köpekler gibi uluyorsunuz. Nedir bu, deli misiniz nesiniz?

27 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 46, 47.

28 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 56-57. (Aharva me otraves - bir daha vur, mamzez - piç)

29 Hrisoula Karantzi, "Metepanastatikos Diafotismos kai glossa: I *Babylonia* tou D. K. Byzantiou" *Meletes gia tin elliniki glossa*, (D. K. Byzantios'un Babylonia'sı. *Yunan Dili Araştırmaları*) Selanik Aristotelion Üniversitesi Felsefe Fakültesi Dil Bölümünün 16. Yıllık Toplantısının Tutanakları (4-6 Mayıs 1995), Selanik 1996, s. 494-504. Ayrıca bkz. Valter Puchner, *I glossiki satyra stin elliniki komodia tou 19. aiona. Glossokentrikes stratigikes tou geliou apo ta "Korakistika" os ton Karagiozi* [19. Yüzyıl Yunan Komedisindeki Dil Ağırlıklı Hiciv. *Korakistika*'dan Karagöz'e Dil Ağırlıklı Güldürme Stratejileri], Atina, Patakis Yayınları 2001, s. 246-305.

---

* E. Misailidis'in en eski tarihli biyografisi, bildiğim kadarıyla, 15 günde bir çıkan Karamanlıca Τερακκη (Terakki) dergisinin ilk sayısında yayımlandı ve Ioannis Polyvios imzasını taşıyordu (15 Mayıs 1888), s. 53-56. Bir ikincisi, ölümünün kırkı dolayısıyla Misailidis'in yayımladığı Karamanlıca Ανατολή (Anatoli) gazetesinde yayımlandı (no 4292, 51 Yıl, 5 Şubat 1891). Aynı şekilde, ölüm ilanıyla birlikte kısa bir biyografisi *Ekklisiastiki Alithia* 10 [5 Ocak] 1890, dergisinde yayımlanmıştı. *Eis aidion mnimin tou poliklaftou Evangelinou Misailidi. prytaneos tis en Konstantinoupoli dimosiografias* [Ardından Gözyaşı Döktüğümüz, İstanbul Gazetecilerinin Duayeni Evangelinos Misailidis'in Aziz Anısına] 1890, kitapçığında da biyografik bilgiler vardır. Başka bir Karamanlıca biyografisi; *Küçük Asya Astır Yıllığı 1914. Anatoli Rumlarına mahsus ilmi, edebi, fenni musavver salname. Nevşehirlilerin "Papa Yeorgios" cemiyeti tarafından Nevşehir Rum mektepleri sıbsitionu menfaatına olarak neşr olunur. İkinci sene*, İstanbul, G. D. Proroppapa ve ort. matbaası, 1913, s. 170-172. Bkz. M.I. Gedeon, *Aposimiomata Hronografou 1800-1913* [Vakanüvisin Notları 1900-1913], Atina 1932 ve H. Misailidis, "To Istoriko Fanari tis Konstantinoupoleos. Kata ton 19. kai 20. Aiona" [İstanbul'un Tarihi Fener Semti (19 ve 20 yüzyıllar)], *Arheio tou Laografikou kai Glossikou Thisavrou*, 31. cilt, Atina 1965, s. 27-28. Ayrıca bkz. R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in 'Temaşa-i Dünya' adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar sorunu", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), *Tebliğler, II. Türk Edebiyat*, cilt 1, İstanbul 1985, s. 15-24. Aynı yazarın, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988), s. 73-76 ve 51 (Mart 1988), s. 175-177; T. Kut, "Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (1987), s. 342-346.

** Bkz. S. Tarinas, 'Evangelinos Misailidis: To ekdotiko ergo. Proti anagrafi aftotelon dimosievmaton tou. [Evangelinos Misailidis: Yayıncılığı. Müstakil Yayınlarının İlk Kaydı] *I kath' imas Anatoli* 3 (1996), s. 299-327.

*** Bkz. Evangelia Balta, "Karamanlıca kitapların dönemlere göre incelenmesi ve konularına göre sınıflandırılması", *Müteferrika* sayı 13 (1998), s. 3-19.

Küçük Asyalıların (Anadolu Rumları) dili* ve öğrenme tutkusu

ARİSTOTELİS KOURTİDİS
ÇEVİRİ: ARİ ÇOKONA

A. Kourtidis aşağıdaki öyküyü, 20. yüzyıl başlarında Antalya bölgesinden tahsil için Atina'ya gelen iki Türkofon Rum Ortodoks gencine ithaf etmiş. Kendisinin de çalıştığı Atina Öğretmen Okulu'nda, Türkçe ve Slavca konuşulan memleketlerde Yunancayı yaymak için kurulan okullarda çalışmak üzere Anadolu ve Makedonya'dan gelen gençler eğitim görüyordu. Kourtidis öykünün satır aralarında, Karamanlı adıyla betimlediği Anadolu'nun Türkofon Rum Ortodokslarının eğitim sistemi hakkında çok değerli bilgiler verir. Bu cemaatin kültürünü geliştirmekte Karamanlıca yayınların eğitici rolüne değinirken, Evangelinos Misailidis'in eserine ve kişiliğine övgüler düzer. Bu öykünün, edebi değerinin ötesinde bir döneme tanıklık etmesi dolayısıyla Türkçeye çevrilerek yayımlanması gerektiğine karar verdik.

Eğer Aristoteles'in "Bütün insanlar, tabiatları gereği öğrenmeye tutkundur" özdeyişi doğruysa, Küçük Asyalı soydaşlarımız bu beşeri özelliği özgün bir şekilde geliştirdiklerinden "insan" olmanın şartlarını fazlasıyla yerine getirmektedirler.

Bu öğrenme tutkuları, bu toprakların yüksek kültür ve büyük insanlar yetiştirdiği geçmiş dönemlerin anısının bilinçaltı uyanışının uzun yıllar boyunca gizli kalmış kalıtsal bir özelliği midir, yoksa öğrenmeye karşı duyulan bu heves, Küçük Asyalıların ruhlarında yıllar boyu gizlice akan, bilinmeyen bir pınarın keşfedilmesi gibi birdenbire mi ortaya çıktı? Yoksa yoksunluğun tutkuyu güçlendirmesi, zor ulaşılanın arzuyu körüklemesi ve ağızla pınarın arasındaki engeller yükseldikçe suya duyulan hasretin can verici sıvının ne kadar değerli, ne kadar elzem olduğunu daha güçlü hissettirmesi midir bunun nedeni?

Öğrenmenin karşısında duran en büyük engel, Marmara'nın doğusundaki Küçük Asyalıların eskiden ve çoğunlukla bugün bile başka bir dil konuşmalarıdır. Anadil olarak Rumcanın kullanıldığı Troya'dan Likya'ya kadar uzanan Küçük Asya'nın batı şeridi dışında, kuzeyde Gürcistan sınırından güneyde Suriye sınırına kadar uzanan bölgede on binlerce insan Türkçenin ağır ve kaba bir ağızla konuşulan ve İstanbul'dakilerin Karamanlıca dedikleri bir lehçesini konuşmaktaydılar ve hâlâ konuşmaya devam ediyorlar. Ancak, yeşeren doğada, hareket eden ve yaşayan çevrede gerçekleşenleri; diğer insanlarla ilişkilerden doğan izlenim, deneyim ve bilgileri ruha taşıyan köprü, dildir. Dil, benzer şekilde, ruhtan dış dünyaya duyguları, düşünceleri ve alınan kararları da taşır. Bu köprü yıkıldığı zaman, dışarıdan beslenmediği ve iç enerjisini dışarıya iletemediği için insan aklı güdük ve güçsüz kalır. Psikoloji bilimi, doğuştan sağır ve dilsizlerin algılama yeteneklerinin, doğuştan âmâlara göre daha düşük olduğunu saptamıştır.

Küçük Asyalı yığınlar, konuşulan Türkçeyi biliyorlardı ama onu da eğitimsiz kişilerin şifahen öğretebileceği herhangi bir dil kadar eksik ve yetersiz konuşuyorlardı. Bilgileri, gündelik hayatta karşılarına çıkan maddi varlıkları ve aile içinde ya da sosyal ilişkilerinde yaşadıklarını ifade edebilmeye yetiyordu ancak. Dil dağarcıkları bunca yoksulken, okul bulunan yerlerde çocuklar Yunan alfabesini ve anlamını bilemedikleri bazı kelimelerin mekanik okunuşunu öğreniyorlardı. Zihnin dış dünyayla ve ruhların düşüncelerle iletişim aracı tamamen eksik olmasa da bu araç ilkel insanların bir kıyıdan diğerine geçebilmek için nehirlere attıkları kaba kütükleri andırıyordu.

Türkçe konuşma ve başka bir dilde okumanın oluşturduğu derin uçuruma, rahmetli Misailidis zekice geçici bir çözüm buldu. Yunan alfabesini, ifade edemediği bazı sesleri, β (v), ζ (z) ve σ (s) harflerinin üzerlerine birer nokta koyarak oluşturduğu yeni harflerle (b, c ve ş) tamamlayarak bildik Türkçe kelimelerin bildik Yunanca harflerle yazılmasını olanaklı kıldı. Meşhur *Anatoli* gazetesini kurarak, Leon Melas'ın *Gerostathis*'i de dahil birçok eğitici ve dini kitap çevirip yayımladı.

Ancak dış dünya, geçmiş, Tanrı ve diğer insanlarla iletişime geçmek için kurdukları bu geçici köprü, Küçük Asyalılara dar, yürünmesi zor ve uygunsuz geliyordu. Atalarının yüce öğretilerine doğrudan ulaşabilmek için, havarilerin Hz. İsa'nın yüce öğretisini onun vasıtasıyla dünyaya yaydıkları, Çiçero'nun, "Eğer Tanrı yeryüzüne inseydi bu dili kullanacaktı," sözleriyle tanımladığı geniş, sağlam ve güzel başka bir köprüye ihtiyaç duyuyorlardı.

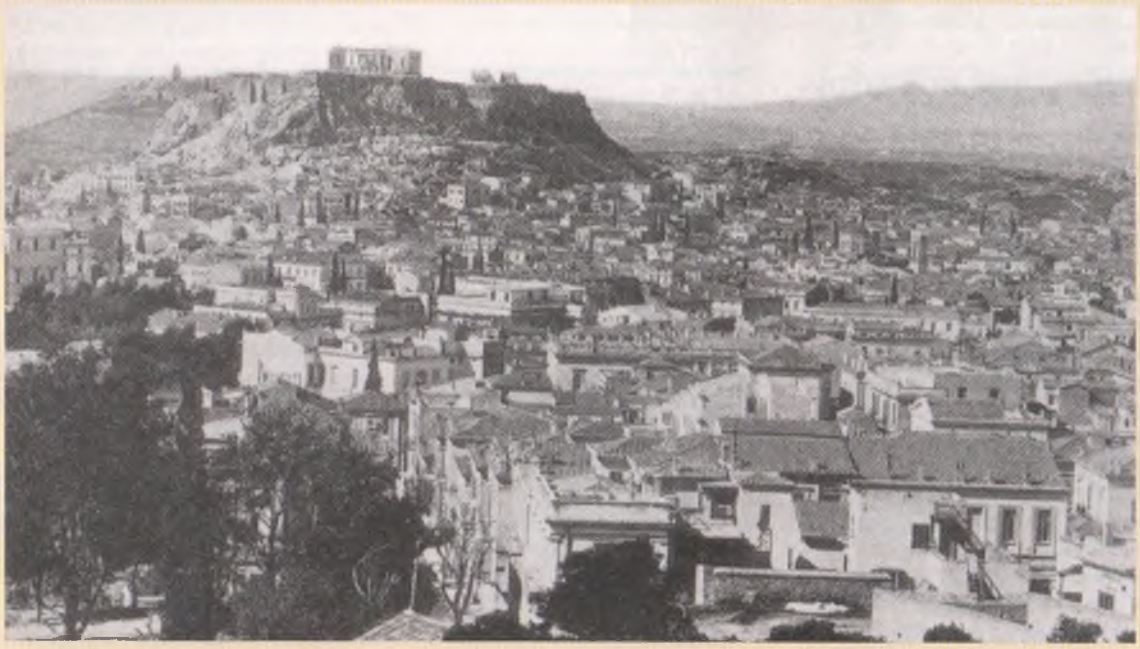
20. yy başlarında Atina.

* Küçük Asyalıların lehçesine ilişkin

Küçük Asyalıların lehçesi derken, Anadolu'daki soydaşlarımızın kullandığı, Yunan alfabesiyle yazılıp okunan Türkçeyi kastediyoruz. Bu lehçenin ne zaman kullanılmaya başladığı hakkında kesin bir tarih verebilmek mümkün değilse de, bu tarihin Türklerin Anadolu'yu fethettiği dönemle çakıştığını iddia etmek pek de yanlış olmasa gerek.

Başta Anadolu'nun iç kısımlarında yaşayanlar olmak üzere, Rumların bir kısmı yeni fetihlerin dilini öğrendi ve bu dili kendi aralarında iletişim aracı olarak kullanmaya başladı... Küçük Asyalılar bu dili zamanla öyle benimsedi ki, kiliselerde İncil'in ve Apostolos, Profities, Hairetismoi gibi duaların Türkçe okunması, erkekler için Karagöz, Turfanda, Murad, Sümbül, Durmuş, Aslan, kadınlar için Kıymat, Nazlı, Mayısgülü, Gülistan ve Güllü gibi Türkçe adlar kullanılması olağan karşılanır oldu. Okullarda verilen ve öğrencilere Yunan alfabesinin 24 harfi öğretilerek sadece ne okuduklarını anlamadan heceleyebilmelerine olanak tanıyan son derece yetersiz bir eğitimle yaşatılmaya çalışılan Rumca ihtiyaçlarına cevap veremediğinden, bu yörelerin insanları "Küçük Asya" lehçesi adıyla tanımlanan yeni bir dil aracı türetmek zorunda kaldılar. Bu lehçe, Türkçenin Arap alfabesiyle yazılıp okunması ile kıyaslandığında daha kolay öğrenilme üstünlüğüne sahipti...

Iordanis I. Limnidis, (*Nea Anatoli* gazetesinin müdürü), Απ' όλα (*Apola*) dergisi, 7. yıl, sayı 330 (1.1.1917), sayfa 188.

Akropolis, Atina, 20. yy başı.

Ve okullar, çok sayıda okullar kuruldu. Dernekler kuruldu. Tıka basa dolu para kasaları ve bakkal dükkânları ya da tuzlanmış ve dumanda kurutulmuş balıklar satan dükkânların karanlık kuytularında, nasırlı eller tarafından acımasız bir tutumlulukla biriktirilen gündelik kazançların tıkıştırıldığı, boyunlara asılarak fanilaların altına giyilen çıkınlar açıldı. Bu okulların açılış törenleri, yeni bir ulaşım yolu sağlayan tren istasyonu açılışları gibi büyük bir resmiyetle yapıldı. Ancak bu okulların işleyebilmesi için öğretmenlere ihtiyaç vardı ve çok az öğretmene sahip olunduğu gibi eldekiler de yetersizdi. Şurada bir papaz, orada bir lisenin sonuncu sınıf öğrencisi, başka bir yerde ise her nasılsa bir yerlerden okuma yazma öğrenmiş birileri ders veriyordu. Zamanla, öğretme konusunda teorik ve pratik eğitim almış, öğretmen okulu mezunu öğretmenlere ihtiyaç duyuldu.

Pisidya'daki (Antalya) cemaatlerden biri, on iki yıl kadar önce, masraflarını karşılayarak bir lise öğrencisini Atina'daki öğretmen okuluna gönderdi. Bu öğrenci üç yıllık eğitimini bitirdikten sonra, elinde değerli diplomasıyla memleketine geri döndü. Bunun üzerine garip ve ilginç bir şey oldu. Cemaat ilk gerçek öğretmenini resmi bir törenle karşılamaya karar verdi. Kilise yetkilileri, muhtar heyeti, cemaatin ileri gelenleri ve halkın heyecanından etkilenen kaymakam at sırtında onu karşılamaya çıktılar. Peşlerinden büyük bir kalabalık geliyordu. Tören alayı, gelecek nesillerin eğitmenini köyden iki saatlik mesafede karşıladı. Onu silah atışları ve nutuklarla selamladılar ve genç öğretmen doğum yerine muzaffer bir komutan gibi girdi.

Şan ve şöhret, antik çağlardan beri "gözlere uyku girmemesine"[1] neden olur! Ertesi yılın ağustos ayında, ikisi Burdurlu olmak üzere birçok Pisidyalı genç, başlarında fesleriyle Atina'ya gelerek büyük bir çekingenlikle öğretmen okulunun giriş sınavlarına katıldılar. Bilgileri coşkularına eşdeğer değildi. Yunancayı zorlukla ve ağır konuşuyorlardı. Kelimelerin beyinlerinde kendiliğinden oluşmadığı, Türkçe düşündükten sonra düşüncelerini Yunancaya çevirdikleri ayan beyan ortadaydı. Nedeni anlaşılabilir bir hoşgörüyle okula kabul edildiler.

Milli Eğitim Bakanlığı, o tarihlerde öğretmen okulunu Faliron'a inen yol üzerinde Gargareta'nın bir ucuna göndermişti. Öğretmen adayları, bekleneceği üzere okul çevresinde toplandılar, Makriyanni Mahallesi civarındaki yoksul evlerinde odalar kiraladılar. Burdurlu iki candan arkadaş ve akraba, Kokkinos ile Filippidis de, mezarlığa giden yaslı cenaze alaylarının geçtiği sokakta bir oda buldular. İkisi de çok çalışkan olduklarından birinci yılın sonunda şivelerinin kabalığını inceltmeyi ve yarı uyuşuk beyinlerini uyandırmayı başarmıştı. Ancak yaz tatilinde önce Kokkinos, sonra da Filippidis olmak üzere ikisi de tifüse yakalandılar.

Birinci çocuğun durumu birden ağırlaştı ve tedavi edilmek üzere Evangelismos Hastanesi'ne kaldırıldı. Bu arada hastalığı menenjite çevirdi birkaç gün sonra vefat etti. Küçük Asyalılar Derneği'nin Başkanı, müdür ve öğretmen okulunun birkaç öğretmeni çocuğun cenazesini kaldırmak üzere Evangelismos'a gittik.

Daha bıyığı terlememiş olan zavallı genç, hastanenin küçük kilisesinde, Bilinmez'e buruk bir gülümsemeyle bakar gibi yüzü acıyla gerilmiş halde tabutuna uzanmış yatıyordu. Memleketinden ayrılırken, bu garip bedeni birileri sımsıkı kucaklamış, buz gibi soğuk dudaklarını, onu son kez öptüklerinin farkında olmayan sevgi dolu dudaklar öpmüştü. Anneciğinin gözyaşları eşlik etmeden kaldırılan cenaze, tabut çevresindeki o yoksunluk duygusu, o sessizlik öyle yürek burkucuydu ki, ölümü bunca sıklıkla yakından yaşayan hastane müdiresi hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Gurbette yitip giden çocuğun yaslı cenaze alayı birkaç kişiden oluşan maiyetiyle yola çıktı. Önde cenazeyi ve haçı taşıyan

Aristotelis Kourtidis (1858-1928)

Mürefte'de doğdu, Atina Hukuk Fakültesi'ne kaydolduysa da eğitimini tamamlamadı, daha sonra Almanya'da pedagoji eğitimi aldı. 1880-1894 yılları arasında saygın çocuk dergisi *Diaplasis ton Paidon*'un yayın yönetmeni oldu. Daha sonra çeşitli lise ve öğretmen okullarında öğretmen ve idareci olarak çalıştı. Kourtidis çok sayıda pedagoji kitabı, dergi ve gazetelerde yayımladığı şiir ve öyküler yazdı, çocuk edebiyatıyla ilgilendi. Eserlerinde ve özellikle çocuklara yönelik yazılarında eğitici olma kaygısı çok belirgindir. İstanbul doğumlu yazar dostu Grigorios Ksenopoulos, hakkında şunları yazar: "Kourtidis ne şair ne de yazar olarak büyük bir sanatçı oldu. Ama muhteşem bir üslup ustasıydı, coşkulu, estetik, zekâ ve şiirsel imgelerle dolu kendine özgü bir tarzı vardı. Dili ve özellikle 'katharevousa'yı (antikiteye öykünen aydınların dili) kusursuz bir yetkinlikle kullanıyordu."

cenaze arabası gidiyor, bizim bindiğimiz iki araba da onu izliyordu. Bilindiği gibi acının dereceleri, safhaları vardır. Cenazenin evden çıkışı, yakınlarının merhuma son sarılışları, tabunun toprağa indirilişi yürekleri burkar, acıyı doruğa çıkarır. Cenaze mecburen çocuğun evinin önünden geçecekti. Bu tatsız ayrıntı, yitirdiğimiz çocuk için duyduğumuz üzüntüyü artırmakla kalmıyor, hasta yatağından yeni kalkmış olan oda arkadaşı için endişe etmemize de neden oluyordu. Filippidis oda arkadaşının ölümünü öğrenmesin diye her türlü önlemi almıştık. Mezara girmekten son anda kurtulmuştu ve böyle bir üzüntü onu tekrar maceralara sürükleyebilirdi. Odanın pencerelerinin kapalı kalmasını sağlamıştık, cenaze alayı da sessizce ve aceleyle Huzur Sokağı boyunca ilerledi. Mezarlık kapısının önünde tabut arabadan indirildi ve mezarlığın uzak bir köşesindeki yeni kazılmış mezarına öğrencimizi biz öğretmenleri sırtlarımızda taşıdık. Tabut çukurun başına getirildi, papaz her cenazede okunan duaları okudu ve içimizden biri titreyen sesiyle vedalaşma niyetine birkaç acıklı kelime söyledikten sonra mezar kazıcılar tabutu mezara indirmeye hazırlandı.

Birden servilerin arasından, mermerlerin üzerinden atlayarak, haçlara çarpa çarpa çılgınca koşan biri çıktı ve "Durun!" diye bağıran yürek paralayıcı bir ses duyuldu. Filippidis, yüzü bembeyaz, mezardan çıkmışçasına yarı çıplak ve üzüntüden kendini kaybetmiş halde arkadaşının üzerine kapandı. Ona sıkıca sarılmış öpüyor, hıçkırıklarla sarsılıyordu. Öyle sarsılmış, varlığı öyle derinden yaralanmıştı ki yüreğinin acısı dudaklarından anadilinden kelimelerle dökülüyordu.

O dizginlenemeyen şiddetli ıstırapta, o farklı bir dilde ifade edilen yüksek sesli dövünmede, kaldıkları inden uzak, orman içinde babasının ya da kardeşinin cesedini vahşi hayvanlar tarafından parçalanmış halde bulan ilk insanların infilak eden acısı vardı. Bizler açık mezarın başında sessiz ve şaşkın kalakalmıştık. Önümüzdeki sahnenin sonsuz hüznü bizi taş gibi hareketsiz bırakmıştı. Duyduğumuz dehşet yüzünden, ilk anda belki kendisi de ölmek üzere olan genci arkadaşından ayırmayı akıl edemedik. Bunu başarabilmek için uzun bir mücadele vermemiz gerekti. Sonunda gençlerden birini toprağa vererek diğerini dışarıda bekleyen arabalardan biriyle evine götürdük.

Filippidis yüksek ateşle kıvranıyor ve sayıklıyordu. Yatağında Azrail'le mücadele edercesine dövünüyordu. Ölüm başucuna kadar gelmiş ama elleri boş dönmüştü. Kokkinos'un mezarındaki haçın çevresindeki çimler yeşerirken, arkadaşının soluk ve zayıf yüzünde sağlığın pembe şafağı şekillenmeye başladı.

Canlı varlıkların gelişip serpilmelerine ilişkin doğa yasaları, çürümelerine ilişkin olanlar kadar mutlaktır. Filippidis eğitimini başarıyla sürdürdü ve iki yıl sonra öğretmen diplomasını alarak memleketine gitmek üzere bana veda etmeye geldi.

Ayrılık vakti geldiği zaman, anneler, babalar, eşler ve amirler gidecek olanı tavsiyeler ve özendirmelerle uğurlar. Coşkuya kapılarak, söylediklerini tekrar tekrar yinelemekten, iyi bilinenleri anımsatmaktan, geleceğe ışık tutması için geçmişi özetlemekten çekinmezler.

Ben de öyle yaptım. Öğretmen okulunda metodoloji öğretmeniyim ve uygulamalı derslerimde ona, diğer Küçük Asyalılara ve Makedonyalılara, başka diller konuşulan köylerde anadilleri Yunanca olmayan çocuklara ilk dil derslerinin nasıl verileceğini çok kez anlatmıştım.

"Neler konuştuğumuzu hatırlıyor musun? Doğanın yaptığını yapacağız. Küçük bir çocuğun ruhunu dolduracak malzemeyi azar azar, duyularıyla topladığını biliyoruz. Dünyaya ilişkin algılar beş duyu yoluyla elde edilir. İnsanlar ve nesneler, ışık ve karanlık, şekiller, boyutlar, renkler, sesler, tınılar, gürültüler, sertlik, yumuşaklık, sıcak, soğuk, kokular, tatlar, her şey ilk başlarda nesnelerle bağlantılıdır. Bir veya birden fazla duyu organıyla algılanarak bilince aktarılırlar ve orada zamanla birbirleriyle çeşitli birleşimlere girerler. Peki, bilgiye hangi yolu izleyerek ulaşılır? Çocuk önce en yakınında olanları, eliyle tuttuğu, diliyle tadına vardığı, burnuyla kokladığı, gözüyle gördüğü, kulağıyla duyduğu şeyleri öğrenir. Önce nesneleri, sonra onların adlarını öğrenir. Bazen bir nesneyi adıyla birlikte öğrendiği de olur, ama nesne olmaksızın hiçbir adı öğrenmez. Ve çember gittikçe dışarıya doğru genişler, kademeli olarak okul ve evin oluşturduğu merkezden uzaklaşarak büyür."

"Önce en kolay anlaşılır olanlardan başlayacaksın. Anne, baba, ekmek, su, ev, okul, sıra, duvar, pencere, kilise ve bunlarla ilişkilendirebileceğin gelmek, gitmek, acıkmak, susamak, konuşmak, duymak, haç çıkarmak, kitap açmak gibi temel kavramları verecek, hemen ardından tarla, bağ, değirmen, hasat kaldırmak, bağ bozmak ve öğütmeye geçeceksin. Uygar dünyada bugün mevsimler, doğal olayları ya da şehir ve köy yaşamından kesitler sunan tablolar kullanılıyor. Yetkin bir öğretmen, önce bu tablolarda nesneleri ve nesneler arasındaki ilişkileri gösterir, sonra da sorularla, kelime alıştırmalarıyla çocukların annelerinden öğrendikleri dili tamamlayıp düzeltir. Bu yolla yabancı bir dil de kolaylıkla öğretilebilir. Bugün Fransızca, İngilizce, Almanca ve herhangi başka bir dil, böyle tabloların yardımıyla anadil gibi çok kolay öğretilebilir."

Genç öğrencim iç çekerek: "Küçük Asya'nın içlerinde böyle tabloları nereden buluruz?" diye sordu.

"Ateşli tutkunla ve dinmeyen heyecanınla, okulun mütevelli heyetini tabloları almaya ikna et. Ama bunu başaramasan bile neler konuştuğumuzu hatırla. Önünde yüce, benzersiz ve tükenmez bir tablo, doğa var."

"Dil bilmeyen öğrencilerini doğanın karşısına çıkar ve göstererek anlatmaya başla. Şuna dilimizde gökyüzü denir, şuna toprak, şuna güneş, şuna ağaç, şuna nehir, şuna dağ, şuna da bulut denir de. Dinimize ve din büyüklerimize daha sonra geçersin. Çocukları her fırsatta kelimeleri birbirleriyle ilişkilendirmeye, cümleler kurmaya teşvik et ve ilgilerini hep nesnelere yönelterek onları ifade eden kelimelere ilgi duymalarını sağla. Ve eğitmekle yükümlü olduğun neslin ruhunun atalarımızla iletişime geçmesini, ruhlarının gözlerini açarak bugüne dek daha güzeli hiç yaşanmamış ve dünyanın bütün bilgelerinin itiraf etmekten çekinmedikleri gibi hiç yaşanmayacak olan o güzeller güzeli dünyayı görmelerini sağlamaya çalış. Öğrencilerine bilgi vermekle yetinme, onlara öğrenme tutkusunu da aşıla."

"Ve kelimelere takılarak kavramların içlerine kadar ilerlemeyi sakın aksatma. Tapınağın bahçesinde kalma, mihrabına kadar ilerle. Eğiteceğin neslin, atalarımızdan herhangi birinin sözlerini en derin anlamlarına kadar algılamasını elinden geldiğince sağlayabilirsen, işte o zaman gerçek bir öğretmen olacaksın, vicdanın sana görevini yerine getirdiğini söyleyecek."

"Eğitim ruhun panayırıdır, çünkü onda ruhun göreceği ve duyacağı çok şey vardır."[2]

Hadrianus Kapısı, Atina, 20. yy başı.

KAYNAK

Arist. Kourtidis, Küçük Asyalıların Dili ve Öğrenme Tutkusu, Ημερολογιον Αδελφότητος Ορθοδοξίας Μερσίνης, *(Mersin Ortodoks Kardeşliği Takvimi)*, 1909

DİPNOTLAR

1 Hırslı siyasetçi Themistokles, Miltiades'in Marathon Ovası'nda 11.000 kişilik orduyla 100.000'i aşkın askeri olan Pers ordusunu yenerek kazandığı şöhreti kıskanarak: "Miltiades'in zaferi yüzünden gözüme uyku girmiyor" demişti.

2 Sokrates.

1680 VE 1820 ARASINDAKİ YILLARA AVRUPALININ BAKIŞI

AVRUPA'DA OSMANLI BAHÇELERİ

MARIA ALEXANDRA DUCHÊNE

17. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da Doğu'ya yönelen ve giderek artan ilgi, kendisini mimari alanda da gösterdi. Bahçe düzenlemesinde ve özellikle bahçelere yerleştirilen irili ufaklı yapılarda Doğu'nun ve özellikle de Osmanlı bahçelerinin ve Osmanlı mimarisinin etkileri görülmeye başlandı. Camiler, minareler ve köşkler asıl amaçlarının dışında farklı işlevler kazanarak bahçelere yerleştirildi.

Yazarın, İzmir Fransız Kültür Merkezi işbirliğiyle IFEA'da düzenlenen konferanslar kapsamında yaptığı sunum esas alınarak hazırlanmıştır.

ÇEVİRİ: ÜMİT SEVGİ TOPUZ

Avrupalı zenginlerin evleri hilallerle bezeli kumaşlarla süslenirken, *Mustapha et Zéangir* isimli tiyatro oyunu seyircileri İstanbul'daki saraya götürürken[1] ve Roma'daki Fransız Akademisi'nin öğrencileri 1748 karnavalı sırasında Surre Alayı (*La Caravane du Sultan à la Mecque*) temasını işlerken, ressam Jacques de Lajoüe "Doğulu" bir bahçeyi bir bitki bolluğu içinde, rokoko tarzı çeşmelerle bezenmiş, şehvetli su perileriyle donanmış olarak, Türk tarzı giyinmiş ve kendini müzik ve eğlenceye bırakmış kişilerle birlikte hayal ediyordu. *Binbir Gece Masalları* ile sürdürülen bu düşsel dünyanın imgesi, o zamanlar moda olan fars edebiyatıyla yeniden canlılık kazanıyordu.[2]

Bütün bu sanatsal tanıklıkların içinde, 18. yüzyılın Osmanlı bahçeleri, Avrupa'da nasıl bir algı yaratıyordu? Sayıları az da olsa, bu bahçelerin

Kâğıthane. Moudragea d'Ohsson.

Tableau général de l'Empire Othoman, 1787.

Avrupa'daki bahçeler üzerinde etkisi oldu mu? Bahçeleri tasvir eden resimler kadar, 1680 ve 1820 yılları arasında yazılmış seyahatnamelerin okunması da, Avrupalı sanatsal üretimin (tablolar, baskılar, bahçe yapılarının tasvirleri, "Acem" veya "Doğulu" denen romanlardan alıntılar ve iç süsleme öğeleri) karşılaştırılmasına bağlı bir ilk izlenim sunuyor ve düşünceler ile biçimlerin yayılmasının "Türk bahçesi" hakkında belli bir resmi nasıl şekillendirdiğini görmemizi sağlıyor.

Avrupalılara hayaller kurduran bu köşkler, bir tür "aylak" yaşama sanatıyla da ilintiliydi. Guillaume-Joseph Grelot bunları şöyle tanımlıyor: "Bu köşkler, Türklerin hayalperest mizaçlarını sürdürebilmeleri için çok uygun. Bunların içinde, nargile ve kahve fincanlarıyla kendilerini bir sedir veya kerevetin üzerine atıyorlar ve birbirlerine büyük söylevler çekmeden bazen iki veya üç saat beraber orada kalıyorlar."

DOĞU'YA SEYAHATE AVRUPA'NIN BAKIŞI

Hıristiyan devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında 16. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkiler kurulmaya başlandı. Bu ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, bütün 18. yüzyıl boyunca Avrupa'da, gravürler aracılığıyla resmedilen "fotografik" tasvirlerle hayali yaratım arasında salınan, Osmanlı dünyasına ait geniş bir ikonografinin oluştuğuna tanıklık ediyoruz. Demek ki Osmanlı bahçeleri, kesin bilgiler, yeniden yorumlamalar ve düşsellikten oluşan bir karışım üzerinden algılanıyordu.

O zamanlar Doğu'ya gitmenin iki ana nedeni eski eser aramak ve ticari ilişkiler kurmak olsa da, bahçelere ve doğaya yöneltilmiş dikkat de önemli yer tutuyor. Her şeyden önce, seyyahlar, anlatılarında Türkiye'den getirilen çiçeklere (laleler ve güller) ve nadir ağaçların yağlarına botanik bir bakış açısıyla yer verdiler. Bu anlatıların karakteristik özelliklerini François de La Motraye'nin bir eserinde, İzmir'in çevresini tanımladığı 9. bölümde bulabiliriz.[3]

Padişahın sarayı ve bahçeleri.

Georges-Louis Le Rouge, Détails des nouveaux jardins à la mode et Jardins anglo-chinois à la mode, 1776-1779.

O halde Osmanlı dünyası, seyahatnameler aracılığıyla tanınıyordu ve 17. yüzyılın sonunda bir yenilik olarak seyahatnamelerin içine konulan resimler yazarların anlatılarını destekleyen kanıtlar olarak iş görüyordu.

Karşı kıyıdan görülen saray, seyyahlara kapalı ve ulaşılmaz bir alan gibi geliyordu. Ağaçların şaşırtıcı çokluğunun arasından birkaç yapı ortaya çıkıyordu; özellikle minareler, dört eğimli çatısı olan binalar, bütünlükleri hiçbir tutarlılık olmadan düzenlenmiş gibi görünüyordu. Binaların zenginliği sultana yakışır gözükmüyordu. Böylece, bir kurnazlıkla Topkapı Sarayı'na girmeyi başarmış olan François Aubry de la Motraye, kendisine "bir servi ormanı ve başka büyük ağaçlardan oluşan basit bir koru yığını"[4] gibi gelen sarayın bahçesi karşısında hayal kırıklığına uğramıştı.

Aynı dönemde Osmanlılar yeni bahçeler tasarlamak için Avrupalılara başvururlar. Genel anlamda, İstanbul'da, 18. yüzyılda bahçe tasarımı konusunda Avrupa etkisi çok güçlüydü ve III. Selim'in (1789-1807) başbahçıvanı Jacob Ensle ve Sultan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın himayesindeki Alman kökenli sanatçı Antoine-Ignace Melling gibi büyük isimler bu sanatta iz bıraktılar. Aynı şekilde, 1787-1788 yıllarında François Kauffer (1751?-1801) III. Selim için bugün hâlâ Topkapı Sarayı'nın kütüphanesinde korunmakta olan "Fransız tarzı" bir bahçe planı çizmişti.[5]

EMPATİ VE YENİDEN CANLANDIRMA ARASINDA MODEL OLARAK TÜRK BAHÇESİ

18. yüzyılda, karşılıklı olarak Avrupa'da da Osmanlı bahçeleri oluştu-

Harem'den bir görüntü. Jean-Baptiste Hilair.

Paris, Musée du Louvre.

Türk Café'si. Renkli gravür.

Musée Carnavalet.

Temple Bulvarı'nın üzerinde Türk Café'sinin bahçesi.

Musée Carnavalet.

rulmuş muydu? Yani keyif unsuru öne çıkartılarak veya en azından bu unsurdan etkilenilerek bitki düzenlemesinin yapıldığı alanlar var mıydı?

Gerçekten de elimizdeki iki olgu, bir alanı Osmanlı tarzı süslemesiyle yeniden düzenlemek için bir isteğin ve böyle bir ilginin var olduğunu gösteriyor. İlk olarak, 1719'da Dresden'de Saksonya Elektörü 2. Friedrich August için bir Türk sarayı ile birlikte inşa edilmiş olan Dresden Türk Bahçesi'nden bahsedebiliriz. Jean-Auguste Lehninger, 1782'de yayımlanmış olan *Dresden Şehrinin Tasviri*'nde bu bahçenin daha geç döneme ait bir tasvirini veriyor.[6] Burada söz konusu olan, "Beşli kümeler halinde bulunan ıhlamur ağaçlarının bahçenin ana süslemesini oluşturduğu, ayrıca çok güzel bölümlerin olduğu ve sahibinin mümkün olabildiği kadar eski biçimini korumaya çalıştığı, Mr le baron de Riesch'e ait, bir zamanlar Türk bahçesi olan büyük ve güzel bahçe"dir.

Dresden resim koleksiyonuna ait bir oymabaskı, bu bahçenin bir atıcılık partisi sırasındaki halini tasvir ediyor.[7] Bunun dışında, Türk bahçelerinin çok sayıdaki tasvirinde gördüğümüz büyük yeşil ağaçların sıra halinde düzenlemesi, inkâr edilemeyecek bir biçimde Türk asker sanatına göndermede bulunuyor.

Daha sonra bir Türk çay bahçesi Paris'te, 1786 yılında Temple bulvarında açılır. Burası, Türk yapılarından ilham alınarak inşa edilmiş olan, küçük yapıların serpiştirildiği bir bahçede, şehrin gürültüsünden uzak bir dinlenme mekânıdır. Renkli bir oymabaskı, çimlik ve çiçeklikların düzenlenişini gösteriyor.[8] Burada da, bitkilerin zenginliği ve yabanıl görünümleri Avrupalı seyyahların tasvirlerini hatırlatıyor ve tabii aynı zamanda bu tasvirlerin bilinçli olarak taklit edildiğini gösteriyor. Zenci şeklindeki şamdan, şüphesiz haremlerdeki hadımları anımsatıyor. Bahçe mobilyalarında ve küçük yapıların üzerinde dekoratif hilaller bulunuyor.

Bu süsleme etkilerinin dışında, Türklerin anladığı şekilde bahçe kullanımı şüphesiz bu Paris bahçesini de etkilemişti çünkü aylaklık burada da göklere çıkarılıyordu. Kadınlar aralarında konuşurken erkekler dama, tavla, domino ve bilardo oynuyorlardı ve elbette tüm bunlar kahve tüketimiyle birleşiyordu.

1840'ta yeniden elden geçirilen ve 19. yüzyılın ortalarına kadar da varlığını sürdüren bu bahçenin çok sayıda tasviri bulunuyor. Bu iki örneğe bakarak, Osmanlı bahçelerinin

Avrupa'daki bahçe sanatı üzerinde gerçek bir etkisinin olduğunu söylemek zor. Buna karşılık, Osmanlı süsleme ve mimari öğelerinin bahçe yapılarında kullanılan sanata ilham vermiş olduğu kesindir.

İLHAM KAYNAĞI OLARAK OSMANLI MİMARİSİ

18. yüzyılda Osmanlı köşk mimarisi gerek grafik sanatlarda, gerek edebi anlatılarda, gerekse bahçe sanatında olsun, Avrupalıları büyülüyordu. *Ansiklopedi*'de "kiosche" kelimesi şöyle tanımlanıyor: "Küçük kulübe demek olan Türkçe bir kelime: [...] Köşkler Türklerin en hoş binalarıdır: Deniz kıyısına ve su kenarlarına ama özellikle de çeşmelere yakın bahçelerin içine inşa ediyorlar ve işte aşağı yukarı onların tarzı budur. Birçok sütun üzerinde büyük bir salon yükseliyor [...]. Bu salonun bütün kenarları açık ve yaz boyunca serinliği korumak için, bu açıklıkları güneşin geldiği yönde, makaralarla inip çıkabilen büyük şiltelerle kapatıyorlar, [...] bunlar imparatorluğun en zenginlerinin bahçelerinde bulunuyor ve akşam yemeğinden sonra gece orada uyuyorlar ayrıca eğlence zamanlarında arkadaşlarını orada ağırlıyorlar." (D.J.)

Avrupalılara hayaller kurduran bu köşkler, bir tür "aylak" yaşama sanatıyla da ilintiliydi. Guillaume-Joseph Grelot bunları şöyle tanımlıyor: "Bu köşkler, Türklerin hayalperest mizaçlarını sürdürebilmeleri için çok uygun. Bunların içinde, nargile ve kahve fincanlarıyla kendilerini bir sedir veya kerevetin üzerine atıyorlar ve birbirlerine büyük söylevler çekmeden bazen iki veya üç saat beraber orada kalıyorlar."

Seyyahlar görür görmez köşklerin mimarisine ilgi duydular. Böylece 1710'dan başlayarak İsveçli Cornelius Loos tarafından Fenerbahçe ve Sultaniye gibi bazı köşklerin çizimleri yapıldı.[9] Bunlar gerçek ölçülere göre yapılmış krokilerdi. Bu köşklerin mimarisi daha sonraları ressamlar tarafından ülküselleştirilmiş bir dünyaya gönderme yapılarak yeniden yorumlandı; örneğin Jean-Baptiste Hilair'in "Scène de Harem" (Harem'den Sahneler) eserinde olduğu gibi.[10]

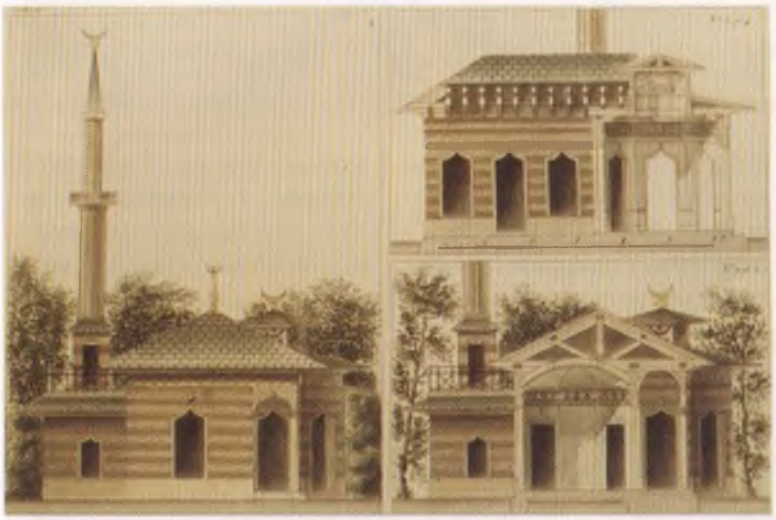
Jean-Baptiste Hilair'in bu suluboya tablosu, harem bahçesinin içindeki bir köşkte, yemek sırasında sultanı ve karılarını hayali olarak resmediyor. Oldukça açık olan bu yapının üç köşesi sıralı sütunlara dayanıyordu ve dördüncü köşesinde ise giriş için yer ayrılmış bir korkuluk duvarı bulunuyordu. Başlığı ve ana gövdesi olan bu sütunlar, bir kubbeyi ve muhtemelen camdan yapılmış şeffaf bir ön çatının üstünde bulunan, süslenmiş geniş bir frizi taşıyor. Çatının üzerine konan altın yaldızlı hilal ile bir kubbe feneri, yapıyı taçlandırıyor. Sütunların arasına ağır kumaşlar serilmiş. İçerideki friz kırsal manzaralarla süslenmiş.

Binbir Gece Masalları da düşsel dünyaya ait muhteşem köşkleri betimliyordu. Bununla birlikte, bu değişik gerçeklik seviyelerine rağmen geniş bir kapının sundurmasını destekleyen sütunlar, kırsal manzara betimlemeleriyle boyanmış bir friz, yapının geçici olarak kapatılmasını sağlayan ağır kumaşlar gibi karakteristik öğeler tasvirlerde yer almaya devam ediyordu.

AVRUPA BAHÇELERİNİN KÜÇÜK KULÜBELERİ, EVRENSELLİK SİMGELERİ

1770'ten itibaren bahçe kitaplarının sayısı çoğalıyor ve Fransa'da ilk manzaralı bahçeler ortaya çıkıyor. 1700-1720 yıllarından itibaren İngiltere'de başlayan bu olgu, "düzenli" veya "Fransız tarzı" denilen bahçe sanatına karşı bir tepki olarak ortaya çıkıyor. Bu bahçelerin ayırt edici özelliği, küçük yapıların yardımıyla mikrokozmozları ve belli ortamların havasını yaratmalarıdır.

1781'de Ligne Prensi, *Coup d'œil sur Beloeil* (Beloeil'e Bakış) isimli kitabında, değişik kökenlerine rağmen "Çin tarzı"na atfedilmiş görünen bu yapıları yeniden gruplandırıyordu. Her zaman bir bahçeyi güzelleştirmeye yönelik olan bu yapılar, bahçelerde düzenlenen gezilerin yöneldiği hedefler, dinlenme yerleri ve eğlence mekânları haline geldi.

Jean-Charles Krafft tarafından Montbéliard Prensi'nin parkı için tasarlanan Türk Köşkü.

Plans des plus beaux jardins pittoresques de France, d'Angleterre et d'Allemagne, et des edifices, monuments, fabriques, etc. qui concourent à leur embellissement, dans tous les genres d'architecture tels que chinois, egyptien, anglois, arabe, moresque, etc. Paris, 1809.

Bahçelerde üç tip yapı bulunuyordu: İlki yüksek mimariye sadık kalıyor, ikincisi doğanın sadeliğini yeniden buluyor ve Türk tarzı yapıların ait olduğu üçüncüsü, gezeni zamanda ve mekânda uzaklara taşıyordu. Tuhaf şeylerden oluşan bir koleksiyonun camekânındaki olağanüstü nesneler gibi, manzaralar ve yapılar da bahçelerde bir araya gelip bu hissi veriyordu.

BİÇİMLERDE ÇOKÇEŞİTLİLİK

Osmanlı mimarisinin, 18. yüzyılda Avrupa bahçelerine yerleştirilen yapılar üzerinde pek çok etkisi vardır ve biçimlerde büyük çeşitlilik sunar. Jean-Charles Krafft'ın *Plans des plus beaux jardins pittoresques de France, d'Angleterre et d'Allemagne* (Fransa'nın, İngiltere'nin ve

Almanya'nın En Güzel Pitoresk Bahçelerinin Planları) isimli eserinde sunduğu birkaç örnek, Osmanlı sivil mimarisinden alınan ilhamı gösteriyor. Montbéliard Prensi'ne ait Türk köşkü buna iyi bir örnektir.[11]

Bununla beraber, bu yapılar için hangi modellerin seçildiğini belirlemek zor. Bu küçük kulübelerin yuvarlak biçimi, değişik çıkıntılarıyla ve hafif eğimli çatılarıyla, Boğaz'a doğru uzanan köşklerin veya yalıların biçimlerine benziyordu. Cepheyi süsleyen geometrik motifler de aynı kaynaktan geliyor olabilir. Bununla birlikte, üzerlerinde eğimli kemer ve yan yana kemer bulunan açıklıkların biçimi ne sivil Türk mimarisinde, ne de yarım daire biçimindeki kemerlere veya basık kemerlere öncelik veren dini mimaride bulunuyordu.

Bu yapılar dinlenme yerleri olduğu kadar etkileyici taraçalar olarak da hizmet veriyordu.

Avrupalılar için yabancı olan diğer biçimlerse sanatçılar için modeller oluşturuyordu: Böylece Jean-Charles Krafft, Montbéliard Prensi'nin Alsace'daki parkında bir Türk kameriyesi[12] inşa etti. "Bir mağaranın önündeki bir buz kuyusunun" üzerine ve manzarayı seyretmek amacıyla teras olarak kullanılacak şekilde yüksek bir burnun üzerine yerleştirilmişti. Türk kökeni, bir hilalle taçlandırılmış olmasından dolayı özellikle belirgindi.

Çadırlar

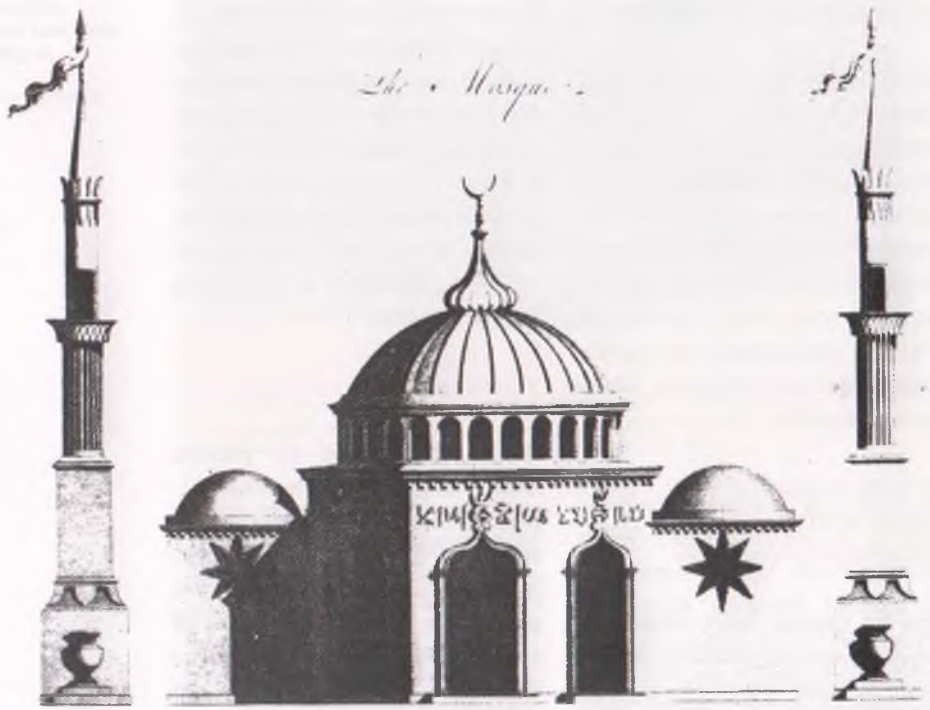
Büyük etkisi olmuş bir diğer biçim, çadırlardır. 1746'da Jean-Antoine Guer, subayların Osmanlı damgalı çadırlarını şöyle betimliyor: "Çadır yerine saray ismi daha iyi olur. Çok büyük bir alana sahipler, içerisi altın ve gümüş brokar döşemeliklerle, değerli mobilyalarla süslenmiş, [...] en güzel binaların görkemini kat kat aşıyorlar; ayrıca çok az dayandıkları için bunlara yapılan harcama yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilen mermer saraylardan çok daha fazla."

Bu camiler bahçenin büyülü dünyasının bir parçasıydı ve konumları, etraflarındaki manzarayla bütünlük sağlıyordu. Türk zevkindeki bu yapıların, eğlence ve dinlence yerlerinin, büyük bir rahatlık ve samimiyetle insanları ağırlayabilmesi için içleri bollukla donatılıyordu. Bazıları kabul yeri olarak kullanılıyordu, diğerleri de süthane ya da geyik ve sülünler için barınak olarak tasarlanıyordu. Ama genel olarak hepsinin ortak noktası manzara seyretmeye yaramalarıydı.

XVI. Louis'ye Türk elçilikleri tarafından iki çadır armağan edilmişti. Bunlar, 1750 yılının temmuz ayında, kralın konuklarına hoş vakit geçirtmek için kaldığı Compiègne'e yerleştirildi. Dük Charles Philippe d'Albert de Luynes (1695-1758), bu "çadırlar tahtadan yapılmıştı [...] ön tarafları bir Asya ihtişamıyla yukarı doğru kıvrılmıştı" ve içleri "altın sırmalı kıpkırmızı kadifelerle kaplıydı" diye aktarıyor. Çadırlarda "büyük bir kurul odası, bir yatak odası, bir tuvalet, bir süslenme odası" bulunuyordu.

Çeşmeler

Osmanlı dünyasında çeşmelerin sahip olduğu önem, seyyahların gözünden kaçmadı. Birçoğu çeşmeleri tasvir ediyor ve nefis serinliklerini övüyorlardı. Seyyahların anlatılarında görülen birçok gravürde çeşme manzaraları resmediliyordu, tıpkı Kont Choiseul-Gouffier'e ait olan "Vue de la première porte du Serai appelé Babi-Humaïou"da (Bâb-ı Hümâyûn denen Sarayın ilk kapısından manzara)[13] Topkapı Sarayı'nın girişindeki çeşmenin gösterilmesi gibi. *Binbir Gece Masalları* gibi anlatılarda çeşmeler de büyülü bir dünyanın parçasıydı. Jean-Charles Krafft'ın eserinde bulunan bazı yapılar Osmanlı çeşmelerinden hayli ilham almış gibi görünüyor.

William Chambers tarafından Kew Bahçeleri için tasarlanan bir cami.

Plans, Elevations, Sections, and Perspective views of the gardens and Buildings at Kew. 1763.

Bir Türk köşkü kare biçimli planıyla ve yapısıyla Osmanlı çeşmesinin gerçek bir taklidi gibi görünüyordu. Kubbe, basıklaştırılmış yarım daire biçimli kemerleriyle ve yanına yapışık bulunan sundurmanın köşelerindeki dört küçük yapıyla, Osmanlı'ya özgü bir mimariye aitmiş gibi gözüküyordu. Jean-Charles Krafft, bu binanın "1805-1806'da Valence'de S. A. Benevent Prensi'ne ait pitoresk bir bahçeyi güzelleştirmek için sayın dışişleri bakanının mimarı merhum Renard tarafından" tasarlanmış veya gerçekleştirilmiş olduğunu ifade ediyordu.

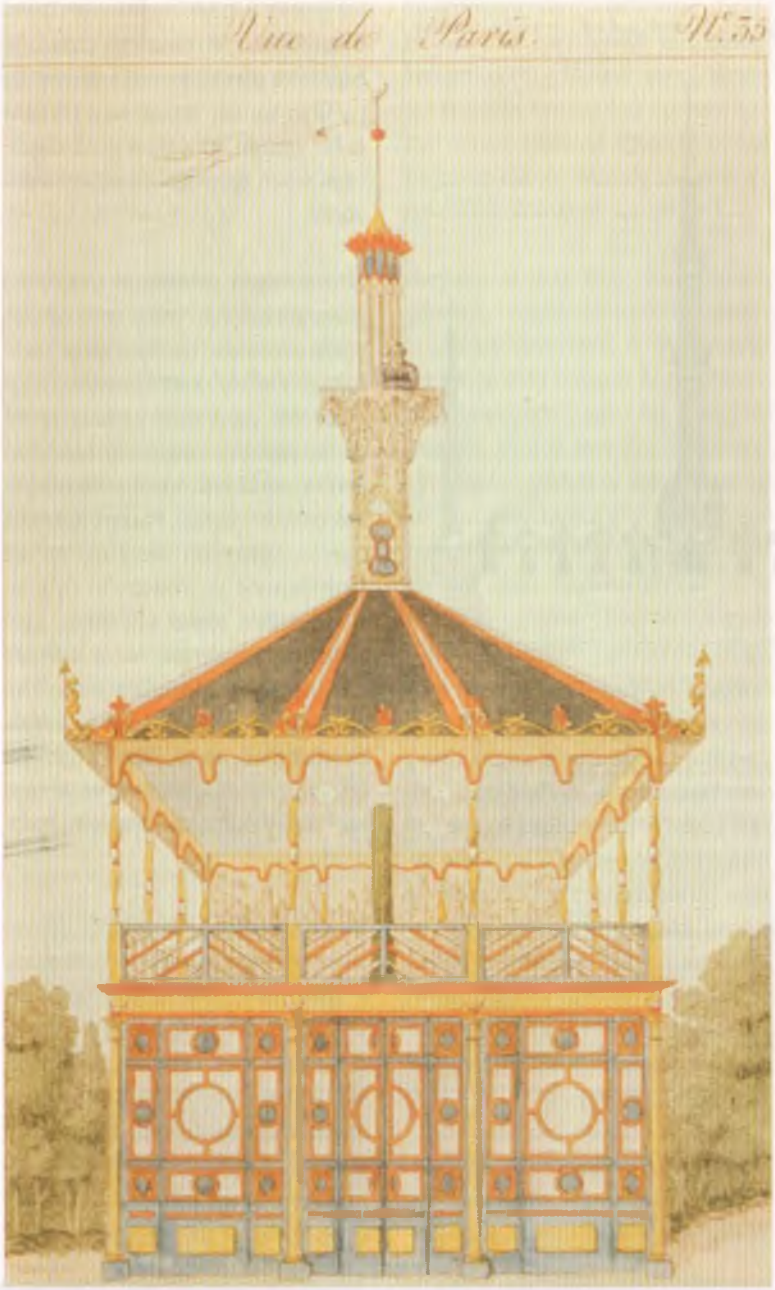
Bu çeşme, modellerin yayıldığını gösteriyor. Osmanlı mimari biçimleri yalnızca seyahatnamelerdeki gravürlerle değil, bazı mimarlıkla ilgili kitaplar sayesinde de yayıldı. Mimari biçimlerdeki benzerliğe rağmen bu yapıların rolleri değişikliğe uğradı. Osmanlı dünyasında kapalı oluşumlar söz konusuyken, Batılılar, misafirlerini ağırlamak amacıyla bunları açık odalara dönüştürdüler. Suyun yararlı ve paylaştırıcı hali bütünüyle ortadan kaldırıldı.

DİNİ MİMARİNİN ETKİSİ

Camiler

Johann Bernhard Fischer von Erlach'ın 1721'de yayımlanmış eseri *Entwurf einer historischen Architektur* (Bir Mimarlık Tarihi İçin Deneme) uzaklardaki mimari biçimlerin yayılması için bir temel oldu. Burada, bir ilk resimli mimari tarihi oluşturma girişimi söz konusuydu. 3. Kitap "birkaç modern Farslı, Siyamlı, Çinli ve Japon örneklerle birlikte Arapların, Türklerin yapılarından"[14] görünümler sunuyordu.

Bu kitapta camiler, Osmanlı dünyasını tanımlamak için en sık sunulan yapı tipini oluşturuyor. Bu çizimler çoğunlukla daha önceki seyyahlarınkilerden, özellikle de Guillaume-Joseph Grelot'nunkilerden ilham almış gibi gözüküyor ve yüzyılın daha sonraki zamanlarında Avrupa'da yükselen ve Türk tipi olarak adlandırılan birçok binaya örnek oluşturmuştur. Bu muhteşem camiler Müslüman dünyasını ve uzak diyarları çağrıştırdığı için birçok nüfuzlu kişi bahçelerinin içinde bunlardan bir tane olmasını istemiştir. Bu moda bütün prenslerin saraylarında yayılmıştır.

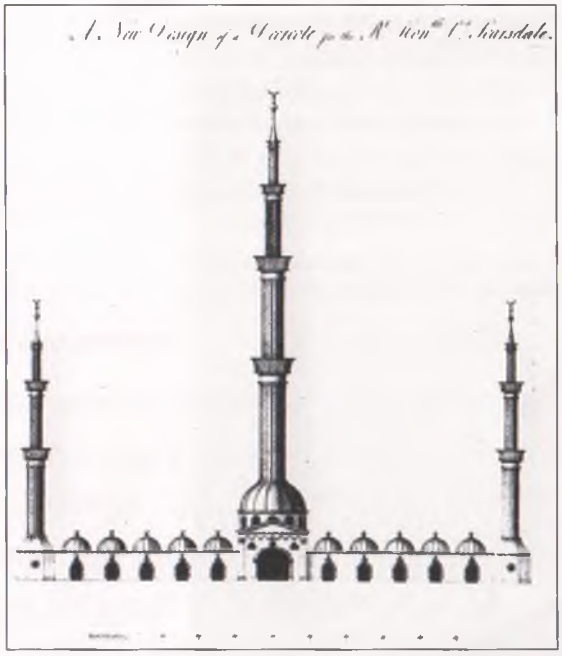

Paris'te Türk bahçesinde bir minare.

Renkli gravür.
Musée Carnavalet.

William Chambers'ın (1723-1796) yaptığı yayınların beğeniler üzerinde gözle görülür bir etkisi oldu. Bu etki, özellikle III. George'un annesi Galler Prensesi Augusta, ona Kew bahçelerinin düzenlemesini (1757) emanet ettikten sonra daha da arttı. Bu mimarın kişiliği, kendini Kew'deki bahçe yapılarının yerleştirilmesinde, özellikle de buraya bir cami inşa etme seçiminde gösterdi; bugün bu cami yok ama en azından Galler Prensi III. George için *Plans, Elevations, Sections, and Perspective Views of the Gardens and Buildings at Kew*'de[15] yayımlamış çizimlerden varlığını biliyoruz.

William Chambers'ın Kew için tasarladığı cami, uluslararası bir başarı kazanacak olan mimari bir prototipi oluşturdu. William Wright, 1767'de yayımladığı *Grotesque Architecture* (Grotesk Mimari)[16] adlı kitabında bu camiden esinlendi ve benzer bir cami Henry Keene tarafından tasarlanarak Buckinghamshire'da, Hartwell House'da inşa edildi. Aynı şekilde, Vestfalya eyaletinin Münster şehrinin yakınında bulunan Steinfort'daki Bagno Camisi 1780-1787 yılları arasında tamamlandı[17] ve aynen Kew'deki camiye benziyordu.

Samuel Wyatt'ın İngiltere Derbyshire'da, Kedleston Hall'da geyikler için barınak olarak tasarladığı bir bina çizimi, 1767.

Bunlarla birlikte, Stuttgart yakınındaki Fasanenhof'da bulunan Floride parkının camisi 1799'a doğru Georg von Massenbach tarafından, Friedrich Eugen'in karısı Düşes Sophie için inşa edildi ve benzer minarelere sahipti. Armainvilliers'deki Penthièvre şatosu için de benzer bir proje ısmarlanmış gibi gözüküyor. Jean-Charles Krafft 1810'da yazdığı eserde, yüksekliği, kesiti ve planı veriyor.[18] Gravürler sayesinde biçimler ve yeni kavramlar hızla yayıldı.

Stuttgart'ın yakınlarında bulunan Hohenheim'daki bir başka cami, Württemberg Dükü Carl-Eugen (1728-1793) için yapıldı. Immanuel David Dillenius'un 1780 tarihli bir çizimi, ön cephesini görebilmemizi sağlıyor. Bu caminin yapımı, dükün Kew'e yaptığı bir gezinin dönüşüne denk düşer; cami sülün barınağı olarak kullanılıyordu.

Schwetzingen şatosunun (Almanya) parkında bulunan cami, 1780 ve 1795 yılları arasında Nicolas Pigage tarafından Elektör Karl-Theodor (1724-1799) için yapılmıştır ve hâlâ yerindedir, şüphesiz Anglo-Çin bahçeleri çerçevesinde inşa edilmiş olan en büyük camidir. Burası, Mozart'ın komik operası *Saraydan Kız Kaçırma*'nın temsillerinde ve Voltaire'in oyunlarında tiyatro olarak kullanıldı. Aynı zamanda *au berger, à la bergère* denen çoban kılığındaki insanların yer aldığı piyesler ve daha az masum oyunlar da oynanıyordu. İçi çok süslü olan camide, Almanca ve Arapça harflerle yazılmış özdeyişler bulunuyordu.

Bu camiler bahçenin büyülü dünyasının birer parçasıydı ve konumları, etraflarındaki manzarayla bütünlük sağlıyordu. Türk zevkindeki yapıların, eğlence ve dinlence yerlerinin, büyük bir rahatlık ve samimiyetle insanları ağırlayabilmeleri için içleri bollukla donatılıyordu. Bazıları kabul yeri olarak kullanıldı, diğerleri de süthane ya da geyik ve sülünler için barınak olarak tasarlandı. Ama genel olarak hepsinin ortak noktası manzara seyretmeye yaramalarıydı.

Bu camileri çevreleyen minareler Osmanlı tarzına aittir, yani camiyi çevreleyen bir ya da birçok balkonu olan bir gövdeden oluşmuştur. Fakat genel biçimleri Osmanlı mimarisine benzese de, süslemeleri ve farklı tarzlardaki altlıkların veya kaidelerin üst üste gelmiş olması, düşsel bir yeniden yorumlama gibi görünüyor.

Minareler

Samuel Wyatt'ın (1737-1807) Londra'da, National Trust'ta korunan, Derbyshire'da Kedleston Hall için yaptığı 1767 tarihli bir proje, minareye benzer bir kulenin inşasıyla ilgili deneysel bir araştırmayı gösteriyor. Wyatt, 1759'dan itibaren Robert Adam ile çalıştı. Bu projede Wyatt, geyikler için Mağrip tarzı dediği ama aslında tamamıyla Osmanlı tarzına benzeyen bir barınak öneriyordu. Söz konusu olan, merkezi esas alan bir plana sahip tonozlu bir kubbenin üzerinde, yanında biri uzun, diğeri kısa iki bina bulunan bir yapıdır. Üç parmaklıklı devasa bir minare ana binanın gövdesindeki kemeri temel olarak alıyor ve daha az önemli iki minare de yivli gövdesiyle yükseliyordu.

Bu hayranlığa başka bir tanıklık: Chartres Dükü'nün kitap okuyucusu

Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde bulunan Schwetzingen Sarayı'nın bahçesindeki cami. Yapılış tarihi 1780-1795.

ve 1765-1790 yıllarının başarılı sanatçısı Carmontelle, gerçek ismiyle Louis Carrogis, dük tarafından, bugün Monceau parkı olan, Paris'teki Moussaux bahçelerini çizmekle görevlendirildi. Carmontelle bu yapıların gravür çizimlerini yaptı. Dönemin kronik yazarlarından Thiéry'nin "gotik tarzda yuvarlak, küçük kulübe" diye adlandırdığı bir minare inşa etti. *Vue d'un minaret près de Constantinople* (İstanbul yakınındaki bir minareden manzara) isimli baskı, gotik ya da Rönesans tarzındaki kafes oymalı minaresiyle hiçbir şekilde bir Müslüman minaresine benzemeyen küçük bir yapıyı betimliyordu.[19]

Paris'te 1780'lere doğru Türk çay bahçesinde bir minare vardı.[20] Dört köşeli bu yapının iki seviyesi vardı: İlk kat, manzarayı seyretmek için oluşturulmuş ve merkezinin üzerinde bulunan çatıdaki minarenin korint sütun başlığı tarzındaki bir balkonuna dirseklerini dayayan bir Türk'ü betimleyen heykel bulunuyor ve bu da uç noktada egzotiklik sağlıyor.

UYGARLIKLARIN KARŞILAŞMASI MI?

Gravürler ve yayınlar aracılığıyla fikirler zamanda ve mekânda yayıldı. Seyahatnameler, Avrupalıların algısını anlamaya yarıyordu. Bu bahçeleri beğeniyorlar ama Avrupa'da tanıdıkları bahçelerle karşılaştırmadan da edemiyorlardı. Ardından bu empati Osmanlı mimari biçimlerini yeniden benimsemeye dönüşüyordu.

Bu "Osmanlı" yapıları hiçbir zaman ilk yapılış amaçlarıyla (cami, çeşme vs.) ilişkilendirilmedi ama uzaklardaki ülkeleri çağrıştırarak, koruların dolambaçlı yollarında ziyaretçilerde bir sürpriz uyandırarak bahçelerdeki güzel süsleme öğelerine dönüşüyor ve dinlenme yeri veya konser, tiyatro oyunları için temsil yeri olarak kullanılıyordu. Dahası, genel biçimler Osmanlı sanatından etkilendiyse de, alınan süsleme öğeleri bundan bağımsız olarak, aslında Osmanlı ve rokoko sanatının bir karışımıydı.

Bununla birlikte Batı, Osmanlıların sunduğu yaşam kalitesi karşısında kesinlikle duyarlıydı. Bu yaşam biçimi, Doğu'daki hayatın keşfedilmesinin sonucunda doğan bir bilinçlenmeyi ve konfor arayışını, samimiyetin yeniden keşfini ve eğer mümkünse, tepe veya taraça gibi, yüksek olan bir yerden büyüleyici bir panoramaya bakarken kuşhanelerdeki nadir kuşların eşliğinde hoş bir çevrede dinlenme zevkini içeriyordu. Doğu, Avrupa aristokrasisi için yeni zevklerin keşfedildiği bir kaynaktı.

MARIA ALEXANDRA DUCHÊNE
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA UZMANI
ILE DE FRANCE MÜZESİ

DİPNOTLAR

1 Christian Baulez, "Le goût turc. François Rémond et le goût turc dans la famille royale au temps de Louis XVI" (Türk zevki. François Rémond ve 16. Louis zamanında kraliyet ailesinde Türk zevki) *L'Objet d'art*, Aralık. 1987, no: 2, s. 34-45.

2 Pierre Martino, *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et XVIIIe siècle*, (17. ve 18. yüzyıllarda Fransız edebiyatında Doğu) Paris, 1906. Yeniden basım Slatkine Yayınevi, Cenevre, 1970, s. 53-55 ve s. 173-180.

3 François Aubry de La Motraye, *Voyage de Sr A. de La Motraye en Europe, Asie & Afrique où l'on trouve une grande variété de recherches geographiques, historiques & politiques, sur l'Italie, la Grèce, la Turquie, Crimée, & Nogaye, la Circassie, la Suède, la Laponie, & avec aussi des relations fidelles des Evenements considerables arrivées pendant plus de XXVI années que l'Auteur a employées dans ses voyages*, (Sr A. de La Motraye'in Avrupa, Asya & Afrika'ya seyahatı. İtalya, Yunanistan, Türkiye, Kırım, Nogay, Çerkesya, İsveç, Laponya üzerine buyuk bir çeşitlilikte coğrafi, tarihi, politik araştırmalar ve 26 seneden fazla bir zamanda seyahatleri sırasında yazarın başından geçen dikkate değer olayların birebir sadık hikâyeleri bulunuyor) La Haye, Basan: T. Johnson & J. van Ouren, 1727, s. 185-186.

4 François Aubry de La Motraye, *a.e.* s. 216-222. 11. bölümde, Aubry de la Motraye, bir Türk gibi giyinerek, kendini saatçinin çırağıymış gibi göstertip saraya nasıl girebildiğini anlatıyor.

5 Frederic Hitzel, "Un ingenieur français au service de la sublime porte: François Kauffer (1751 ?-1801)" (François Kauffer (1751 ?-1801): Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetinde Fransız bir mühendis), *Observatoire urbain d'Istanbul* (İstanbul şehircilik gözlem merkezi), *Lettre d'information*, no: 6, Haziran 1994, s. 17-24.

6 Jean Auguste Lehninger, *Description de la ville de Dresde : de ce qu'elle contient de plus remarquable et de ses environs*, (Dresde şehrinin ve civarının en dikkat çekici yerlerinin tasviri) yayınlayan: Les Frères Walther, 1782, s. 346.

7 Carl Heinrich Jacob Fehling, *Partie de tir dans le jardin turc en 1719*, (1719'da Türk bahçesinde atıcılık partisi) 57 x 87,5 cm, Kupferstichkabinett, Enventer.-No. C6682 (Ca 200, Bl.32), Dresde.

8 *Jardin du Caffé Turc sur le Boulevartsiel du Temple*, (Temple Bulvarında Türk çay bahçesi) Levha 1 (?), taşbaskı, Carnavalet Müzesi, Paris. (TOPO PC E 51).

9 Cornelius Loos, *Le kiosque Sultaniye, Kiosck du Grand Seigneur vers la Mer Noire* et *le kiosque Fenermahçer, jardin du Phare. Dessein d'une Maison de Plaisance ou Kiosque nömée Feneri Bagtachiesi, située vers Propont, où il y a un Phare*, (Padişahın Karadeniz'e doğru olan köşkü Sultaniye, ve Fenerbahçe köşkü, bir fenerin olduğu Kadıköy'e doğru uzanan bir sayfiye evinin veya Fenerbahçe isimli köşkün resmi) suluboya 1710 ve 1711, (Musee national de Stockholm) Stockholm Ulusal Müzesi'nde korunuyor, Stockholm.

10 Jean-Baptiste Hilair, *Scène de Harem*, (Haremden sahneler) fırça ve suluboya resim, 33 x 44 cm, Cabinet des arts graphiques Louvre, Paris.

11 Jean-Charles Krafft, *Plans des plus beaux jardins pittoresques de France, d'Angleterre et d'Allemagne, et des edifices, monumens, fabriques, etc. qui concourent à leur embellissement, dans tous les genres d'architecture tels que chinois, egyptien, anglois, arabe, moresque, etc*, (Fransa, İngiltere ve Almanyanın en pitoresk bahçelerinin planları ve Çin, Mısır, Arap, Mağrip vs. mimarilerinin her türüyle yarışacak güzellikte yapıları, binaları, bahçe yapıları vs.) Paris, I.F. VRAULT basımevi, Mezières sokağı, no: 8, 1809. *Kiosque turc, pour le parc du prince de Montbelliard [Montbéliard]*, (Montbelliard Prensi'nin parkı için Türk köşkü) Defter 10, Levha 77, çizgi ve suluboya gravür, Krafft Del. Gravé par Gossart, 1809.

12 Jean-Charles Krafft, *age*, Defter: 6, Levha 45, *Glacière précédée d'une grotte et surmontée d'un parasol ture " exécuté dans le pare du Prince de Montbeliard, en Alsace "* (Alsace'da Montbelliard Prensi'nin parkı için yapılmış, önünde mağara bulunan buz kuyusunun üstündeki güneş şemsiyesi), suluboya gravür, Krafft Del., Gravürü yapan Boulay, 1809.

13 Choiseul-Gouffier, *agy*, Cilt II, 3. bölüm, Levha 78, s. 487. *Vue de la première porte du Serai appele Babi-Humaïou*, (Bab-ı Hümayun denen sarayın ilk kapısından görünen manzara) gravürü yapan J. B Racine, 1783.

14 Johann Bernhard Fischers von Erlach, *Die Historische Architektur*, Viyana, 1721.

15 William Chambers, *Plans, Elevations, Sections, and Perspective Views of the Gardens and Buildings at Kew in Surry* the Seat of Her Royal Highness The Princess Dowager of Wales. London: John Haberkorn for the Author, 1763.

16 William Wright, *Grotesque Architecture or Rural Amusement: consisting of Plans, Elevations, and Sections, for Huts, Retreats, Summer and Winter Hermitages, Terminaries, Chinese, Gothic, and Natural Grottos Cascades, Baths, Mosques, Moresque Pavilions, Grotesque and Rustic Seats, Green Houses, &c...* yayınlayan J. Taylor ve J Thornthwaite, H. Webley için basıldı, 1767.

17 Georges-Louis Le Rouge, *Details des nouveaux jardins à la mode ; Jardins anglo-chinois à la mode*, (Moda olan yeni bahçelerin detayları: Anglo-Çin bahçeleri) Grands Augustins sokağı, Paris, 1776-1788. Cilt V, Defter XVIII, Levha 14. *La Mosquée avec ses minarets. Jardin du Bagno à Steinfort près de Munster en Westphalie.* [1787] (Minareleriyle birlikte cami. Vestfalya'da, Münster yakınındaki Steinfort'da Bagno bahçesi).

18 Jean-Charles Krafft, *agy*, Levha 93.

19 Carmontelle, *Jardin de Monceau près de Paris*, (Paris yakınındaki Monceau) appartenant à son altesse sérénissime Monseigneur le duc de Chartres, à Paris, chez M. Delafosse, Graveur, rue du Carroufel, près des Tuileries; M.M. Née & Masquelier, Graveurs, rue des Frans Bourgeois, vis-à-vis de la rue de Vaugirard; Et chez tous les Marchands d'Estampes. (Paris'te Chartres Düküne ait gravür M. Delafosse evi Tuileries yakınında Carroufel sokağı; M.M. Née & Masquelier, gravürler, Vaugirard sokağıyla karşı karşıya olan Frans Bourgeois sokağı ve bütün taşbaskı tüccarlarında) M.DCC.LXXIX. Levha VIII, *Vue d'un Minaret. Près de Constantinople.* [ou *De la hauteur d'un Minaret, prise du point G*], Çizen L. C. D. Carmontelle ve gravürü yapan Croutelle. 1779 (?).

20 *Vue de Paris*, (Paris manzarası) no: 35, *Minaret du Jardin Turc*. (Türk bahçesinin minaresi) Renkli taşbaskı. s.d., Carnavalet Müzesi, Paris. (TOPO PC E 51).

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMININ İLK ÖRNEKLERİNDEN

KEMALEDDİN BEY'İN BERLİN HAMİDİYE HASTANESİ KEŞİF DEFTERİ VE PLANLARI*

NURAN YILDIRIM

II. Abdülhamid döneminde güçlenen Türk-Alman ilişkileri askeri ve ekonomik alanda yoğunlaşırken, mimari alanda da kendini gösterdi. II. Wilhelm'in Türk-Alman dostluğu adına Almanya'da yaptırdığı çeşme İstanbul'da monte edilerek 1901 yılında açılışı yapıldı. Bu dostluk gösterisinin karşılığında, Abdülhamid, planlarını Mimar Kemaleddin Bey'in çizdiği ve Berlin'de inşa edilecek bir hastane projesini başlattı. Gerçekleştirilemeyen bu projenin ve planlarının hem tarihi hem de mimari açıdan önemi şimdiye kadar karanlıkta kalmıştı.

Hamidiye Hastanesi keşif defterinin ön kapağı: Üstte II. Abdülhamid'in tuğrası, altta Kemaleddin Bey tarafından Tarz-ı Mimari-i Osmani'de çizilmiş bir bina.

Keşif defteri arka kapak; aynı binanın tam cephe görünümü.

MİMAR KEMALEDDİN BEY VE BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMI

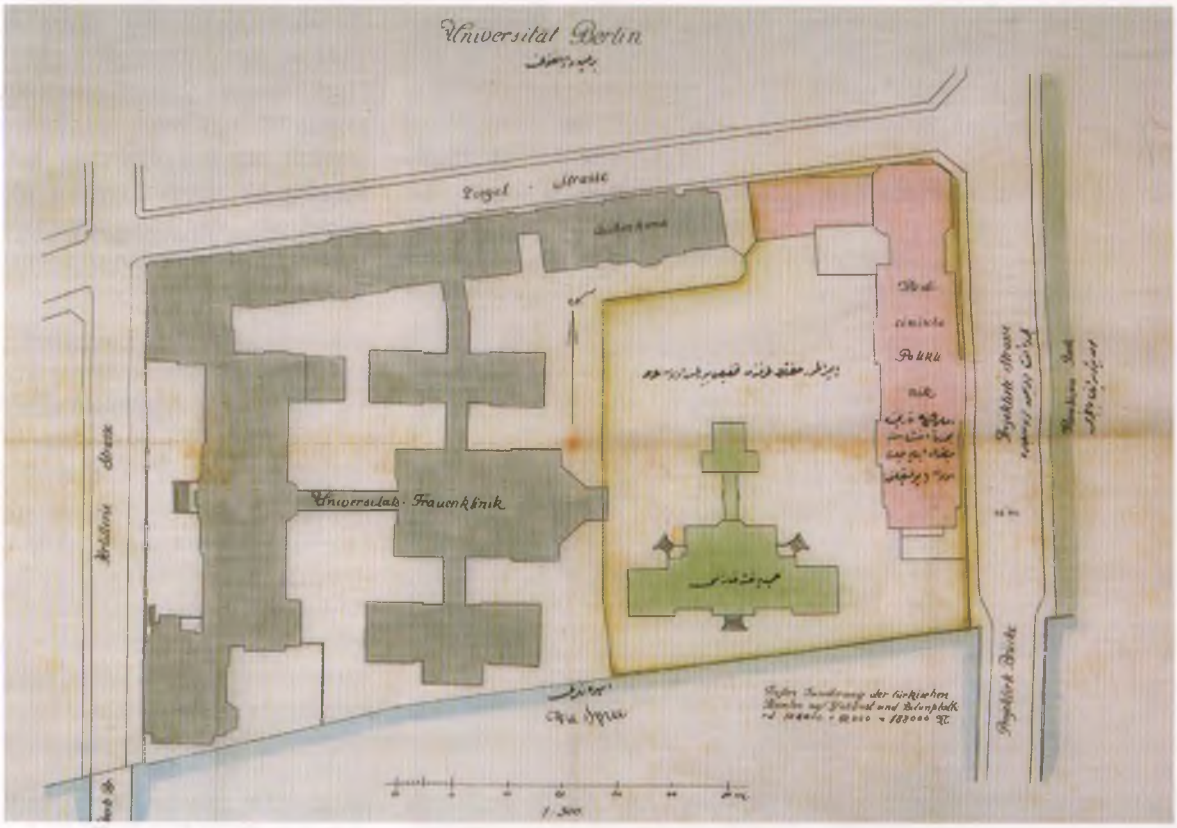
Hendese-i Mülkiye Mekteb-i Hümayunu'nu (İstanbul Teknik Üniversitesi) bitiren Kemaleddin Bey'in (1870-1927), devlet adına Berlin Charlottenburg'daki Königlich Technische Hochschule'ye (günümüzde Berlin Teknik Üniversitesi) gönderildiği kabul edilir (1895). Burada iki yıl mimarlık öğrenimi görüp iki buçuk yıl çeşitli mimarlık bürolarında çalışarak İstanbul'a döndü (1900). Döner dönmez, mezun olduğu okula fenn-i mimari muallimi olarak atandı. Kemaleddin Bey bu yıllarda ulusal mimarlık konusundaki düşünce ve görüşlerini geliştirmeye başlamıştı. Bir yandan da bu akımın uygulayıcısı olacak mimarları yetiştiriyordu.

II. Meşrutiyet'ten sonra önem kazanan ve Batı'nın ekonomik ve siyasal baskısından kurtulmayı öngören milliyetçilik anlayışı kültürel açıdan en başarılı ürünlerini edebiyat ve mimarlık alanlarında verdi. Bu dönemde gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Akımı ile, mimariye egemen olan Batı etkilerine karşı çıkıldı. Selçuklu ve Osmanlı mimarlığına özgü kubbe, kemer ve çıkma gibi geleneksel yapı öğeleri, süslemeler kullanıldı ve cephe mimarisi önem kazandı. Yapıtları ve eğitim etkinlikleriyle bu döneme damga vuran mimarlar Kemaleddin Bey ile Vedat (Tek, 1873-1942) Bey'dir. Vedat Bey Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın ilk örneklerinden biri olarak kabul edilen Sirkeci'deki Posta ve Telgraf Nezareti binasını (Büyük Postane) 1905'te yapmaya başlamış 1909'da tamamlamıştır. Kemaleddin Bey de İstanbul'da göreve başladıktan sonra birçok özel ve kamu binası ile ev çizmesine karşılık ulusal mimari konusundaki düşüncelerini ifade edebilme fırsatını 1909'da Evkaf Nezareti Başmimarlığına atandığında bulmuştu.[1]

TÜRK-ALMAN DOSTLUĞUNUN SİMGELERİ: ALMAN ÇEŞMESİ VE BERLİN HAMİDİYE HASTANESİ

II. Abdülhamid döneminde büyük devletlerin nüfuz alanına giren Os-

* Yazarın, "Mimar Kemaleddin'in Berlin Hamidiye Hastanesi Keşif Defteri ve Planları", (*IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler. İstanbul 18-20 Eylül 1996*. TTK. Ankara 2003, 226-238+resimler) adlı bildirisi esas alınarak güncellenmiştir.

Berlin Üniversitesi kampüsünün krokisinde, yeşil taralı yer ve çevresi Berlin Hamidiye Hastanesi için imparator tarafından tahsis edilen arsa.

manlı Devleti, geniş bir pazar olması nedeniyle teknolojide gelişen Avrupa'nın iştahını kabartıyordu. İngiltere ve Fransa bu pazarda kıyasıya rekabet ederken, Prusya Kralı ve Alman İmparatoru II. Wilhelm, Bismarck'ın uyguladığı "büyük devletler arası denge politikası"nı terk ederek dünya devleti olmak amacıyla "barışçıl yayılma" politikasını uygulamaya başlamıştı. "Barışçıl yayılma", Alman teknolojisini Osmanlı insan ve pazar unsurlarıyla birleştirerek hem tıkanık Alman sanayisinin önünü açmak hem de yaratacağı güçlü Osmanlı'yı kendine endeksleyerek güvenilir müttefik haline getirmek demekti.

II. Wilhelm çıktığı ilk Doğu gezisinde İstanbul'a geldi, II. Abdülhamid ile görüştü (1889). İki hükümdar arasında oluşan dostluk İngiliz ve Fransız sermayesinin nüfuzunu kırmak isteyen Sultan Abdülhamid'i Alman sermayesine yöneltti. Almanya en önemli kazanımlarını, II. Wilhelm'in ailesiyle birlikte çıktığı ikinci Doğu gezisi olan İstanbul-Kudüs yolculuğundan sonra elde etti. Bu gezi Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artıran tarihi bir dönüm noktası kabul edilir. Bu gezi-

Mimar Kemaleddin Bey

nin ardından Almanya'ya Köstence-İstanbul telgraf hattı imtiyazı, Anadolu demiryollarının Bağdat'a uzatılması imtiyazı ve başta Filistin olmak üzere Osmanlı Devleti'ndeki Alman Katolikleri himaye hakkı verildi.[2]

18-22 Ekim 1898 tarihleri arasında gerçekleşen İstanbul gezisinden çok memnun kalan II. Wilhelm, pekişen dostluğun anısına, Almanya'da yaptırdığı bir çeşmeyi İstanbul'a gönderdi. Bu çeşme Sultanahmet'te hazırlanan yerine monte edildi. Alman Çeşmesi'nin açılış töreni İmparator Wilhelm'in doğum günü olan 27 Ocak 1901'de gerçekleştirildi.[3]

II. Abdülhamid de Alman Çeşmesi'ne karşılık, Türk-Alman dostluğunun Almanya'daki simgesi olmak üzere, Alman halkı için Berlin'de hastane gibi bir eser yaptırmayı düşünmüş ve Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'dan (1845-1936) bu konuda bilgi istemişti. Ahmet Tevfik Paşa, Alman Hariciye Nazırı ve saray nazırları ile görüşmüş, padişahın bu fikrini takdir ve teşekkürle karşılayan yetkililer Berlin'de havadar ve hastaneye elverişli boş arsa bulunmadığını, bulunsa da çok pahalı olduğunu dile getirmişlerdi. Ancak hükümete ait Charité Hastanesi'nin çevresinde küçük bir yer bulunması muhtemeldi. Buraya inşa edilecek hastanenin hem arsa masrafı olmayacak hem de idaresi kolay olacaktı. Ahmet Tevfik Paşa, eğer Charité Hastanesi yakınlarında boş bir yer bulunamazsa o zaman Berlin Belediyesi'ne ait hastanelerin civarında yine bu koşullarda bir arsa bulunması halinde oraya yapı-

lacak hastanenin daha sonra Berlin Belediyesi'ne terk edilebileceğini ve yıllık masrafının da doğrudan belediyeye yatırılabileceğini düşünmüştü.[4]

Ahmet Tevfik Paşa'nın ilgililerle yaptığı temaslar sonunda, İmprator Wilhelm Berlin Üniversitesi kampüsünde Charité Hastanesi yakınında bir arsa tahsis edince II. Abdülhamid buraya bir hastane yapılmasını buyurdu. Berlin Hamidiye Hastanesi, Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilecekti. Hastanenin planı ve keşif defterini hazırlama görevi Kemaleddin Bey'e verildi. Bu sırada fenn-i mimari muallimliği yapmakta olan Kemaleddin Bey aynı zamanda imparatorluğun sermimarıydı. Berlin Hamidiye Hastanesi'nin keşif defteriyle planlarını hazırlayıp padişaha sundu (1902).

II. Meşrutiyet'ten sonra önem kazanan ve Batı'nın ekonomik ve siyasal baskısından kurtulmayı öngören milliyetçilik anlayışı kültürel açıdan en başarılı ürünlerini edebiyat ve mimarlık alanlarında verdi. Bu dönemde gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Akımı ile, mimariye egemen olan Batı etkilerine karşı çıkıldı. Selçuklu ve Osmanlı mimarlığına özgü kubbe, kemer ve çıkma gibi geleneksel yapı öğeleri, süslemeler kullanıldı ve cephe mimarisi önem kazandı.

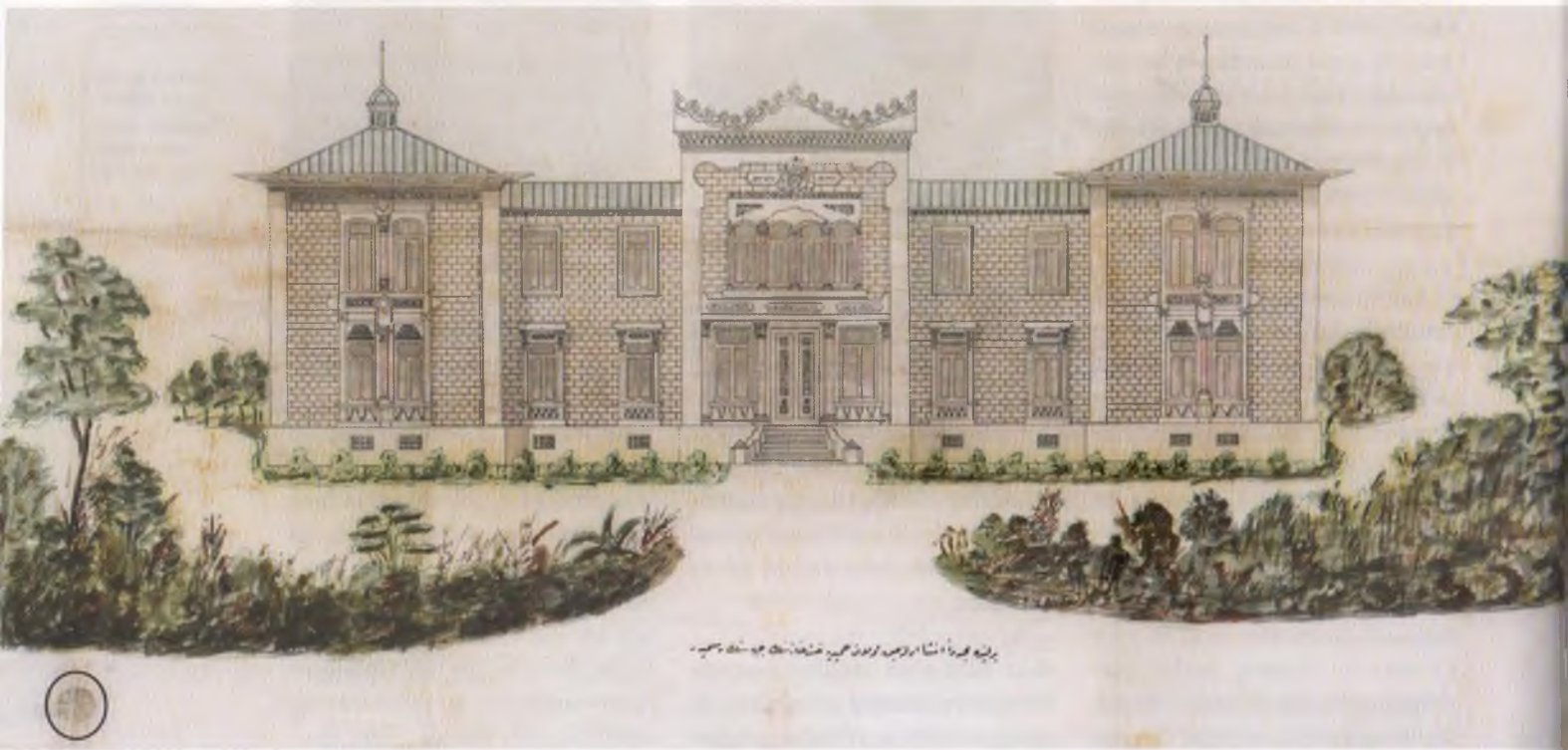
"Berlin'de müceddeden inşa olunacak Hamidiye Hastahanesi'nin cephesinin resmidir". Solda Kemaleddin Bey'in mührü.

BERLİN HAMİDİYE HASTANESİNİN KEŞİF DEFTERİ

Yeşil ipek kumaşla ciltlenmiş olan keşif defterinin ön kapağında altın yaldızlı II. Abdülhamid tuğrası, ay yıldız ve Mimar Kemaleddin imzalı "Tarz-i Mimari-i Osmani" altyazısını taşıyan bir çizim vardır. Bu çizimde Osmanlı mimarisi öğelerinin kullanıldığı bir binanın cephesi görülmektedir. Arka kapakta da aynı binanın farklı bir açıdan görünümü verilmiştir.

Berlin Hamidiye Hastanesi'nin keşif defteriyle planları ve ilgili evrak halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir. Bu arşiv dosyasında bir keşif defteri, hastanenin Berlin'deki konumunu gösteren bir kroki, ön cephe çizimi, bodrum katı planı, birinci kat planı, üst kat planı, inşaatın yapımını üstlenen mimar-ı şehriyarî Yanko Bey ile imzalanmış bir mukavele ve Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nâzırı Ohannes Efendi'nin bir yazısı, keşif defterini ve planları inceleyen beş kişilik komisyonun raporu vardır.[5]

10 sayfadan meydana gelen keşif defterinin ilk sayfasında "Bâ-irade-i seniye-i hazret-i pâdişahi Berlin'de inşa olunacak hastahanenin keşf-i evvel defteridir" başlığı bulunmaktadır. Ali Kemaleddin Bey, inşaatın özelliklerini sıraladığı önsözü, "Bâ-irade-i seniyye-i hazret-i padişahi Almanya'da ikmal-i tahsil ile Hendese-i Mülkiye Mekteb-i Hümayunları Fenn-i Mimari Muallimi ve Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerileri Sermima-

rı" unvanıyla imzalamıştır. Mühründe de "Ali Kemaleddin 1309" [H. 1891, R. 1893] yazmaktadır. Önsöze göre:

- Hastane 12 yataklıdır (aslında 6 erkek+6 kadın+2 hususi olmak üzere 14 yataklıdır. Burada özel odalar dikkate alınmamıştır).

- Berlin arazisi umumiyetle kumlu ve killi toprak olduğundan temeller 1.5 metre derinliğinde kazılacaktır.

- Berlin'de taş nadir ve pahalı olduğundan temel duvarları halis harç ile tuğladan inşa olunacaktır.

- Merkez bina; zemin tesviyesine kadar inşa olunan temeller üzerinden yüzü tesviye olunmuş Hereke taşıyla kaplanacak[6] ve dahilen sağlam tuğla ile örülecektir.

- Merkez bina bir eser-i yadigari, sınayi ve terakkiyat-ı Osmaniye'nin bir numunesi olmak üzere tarz-ı mimari-i Osmanide inşa olunacaktır.

- Kabul buyrulan resimler üzerine Mimar Kemaleddin tarafından bilimsel kurallara ve mimarlık mesleğine uygun, 1/20,1/10 metre ve hatta normal doğal ölçülerde çizilecektir.

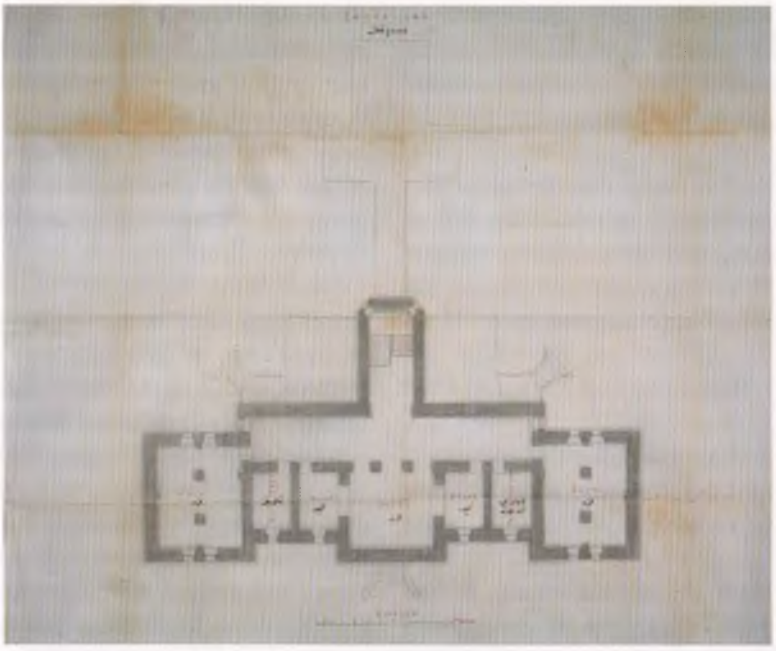
- İnşaat resimlerindeki detayların tümü uygulanacaktır.

- Cephe, Hereke'nin muhtelif renkli taşlarıyla renkli bir surette düzenlenecektir.

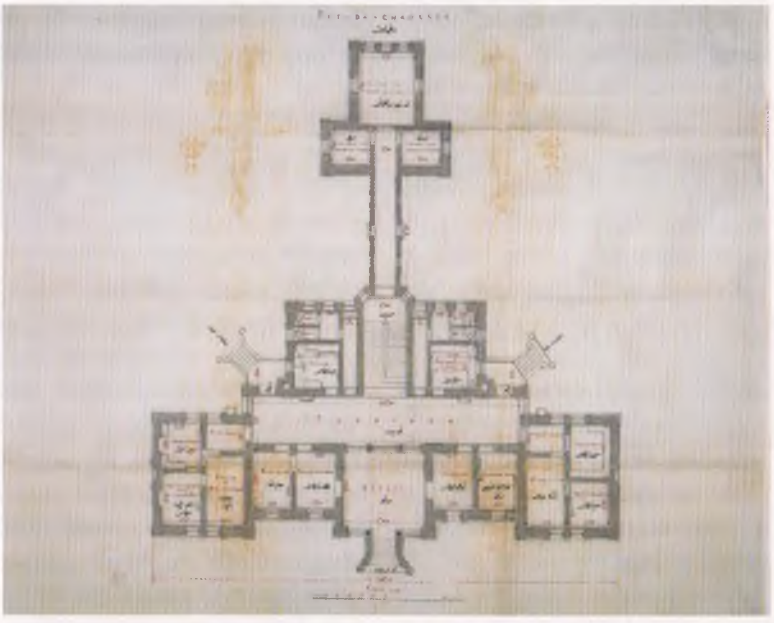
- İnşaatın tamamı bilimsel inşaat kurallarına ve Berlin İnşaat Nezareti'ne uygun olacaktır.

- İç süslemelerde sadelik ile zarafet ve ciddiyet kompoze edilerek meslek-i mimari-i Osmaniden inhiraf edilmeyecektir.

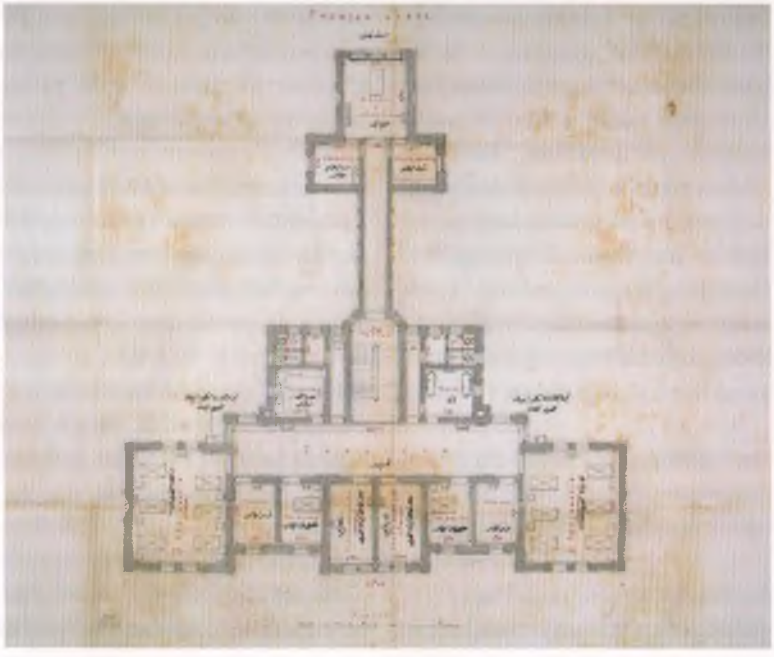
- Hasta koğuşlarının bulunduğu pavyon şeklindeki bina son gelişmelere göre düzenlenecek, bu gelişmelerin icabına göre inşa edilecek ve zamanın en mükemmel bir hastane numunesi olmak üzere tamamlanacaktır. İçinde de tıbbi icatların gerektirdiği malzeme kullanılacaktır.

Hamidiye Hastanesi'nin bodrum katı planı.

Birinci kat planı.

Üst kat planı.

- Hastanenin diğer bölümleri de en yeni usulde inşa olunacak, normal basınçlı buhar ile ısıtılacak ve elektrikle aydınlatılacaktır.

Keşif defterinde önsözden sonra, hastane binalarının mimari detayları ve maliyetleri yer almaktadır. Hastane binalarının toplam maliyeti 1.310.768 kuruş olarak hesaplanmıştır.

I- Merkez bina (918. 687 kuruş)

II- Hasta koğuşları ile ameliyathaneyi içeren pavyon şeklindeki bina (23.335 kuruş)

III- Hastane müteferriatı, mutfak dairesi (42.245 kuruş), çamaşırhane ve etüv binası (52.775 kuruş), bakteriyoloji ve kimya laboratuvarı (56.611 kuruş)

II. Abdülhamid de Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'ne karşılık, Türk-Alman dostluğunun Almanya'daki simgesi olmak üzere Berlin Üniversitesi kompleksinde tahsis edilen arsaya bir hastane yapılmasını buyurdu. Berlin Hamidiye Hastanesi, Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilecekti.

BERLİN HAMİDİYE HASTANESİNİN KROKİSİ VE PLANLARI

Mimar Kemaleddin Bey'in çizdiği 1:500 ölçekli krokide hastanenin Berlin Üniversitesi (günümüzde Humboldt Üniversitesi) içinde imparator tarafından tahsis edilen arsadaki konumu görülmektedir. Hamidiye Hastanesi'nin doğusunda 1902 yılında yapımına başlanacak olan poliklinik ile yeni yapılacak bir cadde ve Monbijou Sarayı'nın bahçesi, kuzeyinde morg, batısında üniversitenin kadın-doğum kliniği ve güneyinde de Spree Nehri yer almaktadır.

Merkez binanın dış cephe çiziminde, önsözde belirtilen Hereke taşlarıyla bezenmiş olduğu görülmektedir.

Berlin Hamidiye Hastanesi yatay çizgisi doğu-batı, dikey ayağı ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir (T) harfi şeklinde planlanmıştır. Bodrum katında dikey ayağın yatay eksenle buluştuğu yer, iç merdiven boşluğuna ayrılmıştır. Burada üç büyük mahzen, iki kiler ile kalorifer dairesi ve banyolar için termosifon bölümlerine yer verilmiştir.

Birinci katta dikey ayağın ucundaki büyük koğuş ile diğer iki oda görevlilere ayrılmıştır. Bu bölüm dar ve uzun bir koridorla iç merdivene açılmakta, merdivenin sağında eczane ile tuvaletler, solunda bir ofis ile yine tuvaletler bulunmaktadır. Bu bölüm büyük bir koridorla merkez binaya bağlanmıştır. Koridorun iki ucunda bulunan iki kapıdan, mermer merdivenlerle bahçeye inilmektedir. Geniş merdivenli cümle kapısı büyük bir giriş holüne açılmaktadır. Giriş holünün sağ tarafında kapıcı odası, pansuman odası, daire müdürünün odası, küçük bir oda, elbise odası ve müdür odası yer almaktadır. Solunda ise bekleme odası, muayenehane, yani poliklinik için ayrılmış bir yer, salon-kütüphane, küçük bir oda ile içhastalıkları tabibinin odası ve laboratuvar bulunmaktadır.

Üst kat, birinci kat ile aynı plandadır. Hastanenin en ücra köşesi olan (T) harfinin dikey ucu ameliyathaneye ayrılmış, bir yanına alet odası, diğer yanına da cerrahi araç gereç odası yerleştirilmiştir. Bu bölüm alt katta olduğu gibi dar, uzun bir koridorla iç merdivene bağlanmıştır. Merdivenin sağında banyo ve tuvaletler, solunda da ilaç hazırlama odası ile yine tuvaletler yer almaktadır. (T) harfinin yatay eksenini oluşturan merkez binanın sağ köşesinde 6 yataklı kadınlar koğuşu, sol köşesinde ise yine 6 yataklı erkekler koğuşu bulunmaktadır. Her iki koğuşa bitişik birer hemşire odası ile tek yataklı birer hususi hasta odası yer almaktadır. Ortadaki bitişik iki odanın biri nekahet dönemindeki kadınlara, diğeri de erkeklere ayrılmıştır. Hem kadınlar hem de erkekler koğuşuna kirli çamaşırları seri şekilde aşağıya ulaştıracak birer oluk düşünülmüştür.

MİMAR VASSİLAKİ YANKO BEY'İN HASTANE YAPIMI İLE GÖREVLENDİRİLMESİ

II. Abdülhamid, Berlin Hamidiye Hastanesi'nin yapımı ile Mimar-ı Hazret-i Şehriyari'den Vassilaki Yanko Bey'i görevlendirmiş, Berlin Sefaretimizden bilgi alan Yanko Bey, Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne gönderdiği 14 Nisan 1902 (1 Nisan 1318) tarihli yazısıyla, inşaatın 20.660 liraya mal olacağını ve bu paranın şu fasıllara harcanacağını bildirmişti: Hastane inşaat masrafı (10.960), arsa kazık masrafı (7.700), kalorifer, kütüphane, banyo, çeşmeler vs. (2.000).

Ancak 7 Nisan 1902 (25 Mart 1318) tarihli Sadaret tezkiresi ile bu miktardan indirim yapılması ve Yanko Bey ile teati edilmek üzere kontrat düzenlenmesi emredilmiş, Yanko Bey ile hazine arasında yapılan müzakereler sonunda Yanko Bey önce Berlin şehrinin durumu ve işçi ücretleri vesaire hakkında araştırmalar yapmak üzere bir memurun Berlin'e gönderilmesini istemişti.[7] Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne gönderilen 29 Haziran 1902 (16 Haziran 1318) tarihli Sadaret tezkeresi ile, padişahın iradesi gereği Berlin'de yapılması kararlaştırılan hastanenin inşası için 19.519 lira masraf keşif ve tahmin edildiği, bu paranın harcanması, cephe tezyinatı için Hereke civarında bulunan taşların kullanılması, inşaatın Mimar Yanko Bey'in nezareti altında yapılması ve az bir zaman içinde bitirilmek üzere inşaata başlanması bildirilmişti. Bunun üzerine hazineye davet olunan Yanko Bey'e padişahın emri tebliğ edilmişti. Ayrıca 9 Temmuz 1902 (26 Haziran 1318)

tarihli Sadaret cevabına göre, II. Wilhelm tarafından tayin buyrulacak bir zat ile sefir paşa[8] binaların isteğe uygun yapılıp yapılmadığını kontrol edeceklerdi. 15 Temmuz 1902'de (2 Temmuz 1318), Hazine-i Hassa-i Şahane ile Mimar Vassilaki Yanko arasında, inşaatın koşulları ile harcanacak paranın ödeme planını içeren bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşme, keşif defteri ve planlarla birlikte, Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nazırı Ohannes Bey'in 20 Temmuz 1902 (7 Temmuz 1318) tarihli yazısı ile Sadaret'e gönderildi.

Vassilaki Yanko[9] ile imzalanan sözleşme şu maddeleri içermekteydi:

1- Temellerin kazılmasıyla çıkan toprakların uygun bir yere nakli ve tesviyesi.

2- Arsa zemini sağlam olmadığından yeni kırma taşla ve halis kireçle ve portlan çimentosuyla mükemmelen inşa olunacaktı. Sağlam ayaklar üzerine pres tuğlasından portlan çimentosuyla uyumlu kemerler inşa olunacak, bodrum bu suretle yapılacak sağlam kaideler üzerine inşa edilecektir.

3- Temel bodrum katı, ocak taşıyla kum ve kireç halis harçla inşa edilecektir.

4- Duvarlar plana uygun olarak birinci ve ikinci katta en iyi cins makine tuğlası ve halis harçla yapılacak, pencere üstlerine bir kantarlık lama demirinden bir sıra demir çekilecek, bu demirden çıkan çember ve kılıçlarla bağlanacaktır.

5- Bodrum katının içi ve etraf bölmelerinin iç yüzlerine ve tavanlarına kum, su ve kireçle sıva çekilecektir.

6- Birinci, ikinci kat koridorları ile tuvalet, banyo ve ameliyathanenin zeminleri mozaik usulüyle (taraço) yapılacaktır.

7- Bütün katların döşemeleri, icabına göre putrel konup araları delikli tuğlalardan çimentolu olarak yapılacaktır.

8- Büyük su yolu, renkli çini ve çimentolu harçla mozaik usulünde döşenecektir.

9- Birinci ve ikinci katın sıvaları ileride boya sürülecek şekilde gayet temiz ve perdahlı olacaktır.

10- Bodrum katı ve birinci ve ikinci katların tavanları halis harçla sıvanacaktır.

11- Büyük salonun etrafı ve duvarları bir metre yüksekliğine kadar taraçalı olacaktır.

12- Bodrum duvarlarının zeminden aşağı olan kısmının dışı katran, içi asfalto olacaktır.

13- Bodrum zeminine beton üzerine asfalto yapılacaktır.

14- İç ve dış merdivenler tamamen Marmara mermerinden inşa edilecektir.

15- Hastanenin cephesinde, resimde görülen direkler, köşeler, saçaklar, pencere ve kapı söveleri Marmara mermerinden fenni icaplara göre bağlama demirleriyle tespit edilecek ve bu taşların diğerlerine uyumları, tesviyeleri ve perdahları gayet mükemmel olarak inşa olunacaktır.

16- Binanın bütün dış kaplaması, Hereke taşları fenni icaplara göre bağlama demirler ile tutturularak yapılacaktır.

17- Çatısı çam ağacı kerestesinden ve aksamı, usul ve fenni kurallara uygun şekilde yapılacak, saçakları resimdeki gibi meşe ağacından işlemeli olarak yapılacak, çatı üstü katranlı keçe üzerine Avrupa kurşun levhalarıyla örtülecektir.

18- Bütün binanın dereleri ve yağmur suyu boruları bakırdan imal edilecektir.

19- Bodrum katının pencereleri tek olmak şartıyla iki kanatlı olacak ve ispanyoletleri meşe ağacından imal edilecektir.

20- Birinci ve ikinci katların tüm pencereleri iki katlı olmak şartıyla üç kanatlı ve ispanyoletli olarak meşe ağacından resmine göre imal olunacaktır.

21- İç kapılar kalastan, dış kapılar meşeden imal edilecektir.

22- Merdiven parmaklıkları demirden, küpeşteleri sert ağaçtan olacaktır.

23- Ameliyathanenin aydınlığı için çatıda demirden çerçeve inşa olunacaktır.

24- Birinci ve ikinci katların duvarları ve tavanları tamamen yağlıboya ile boyanacaktır.

25- Büyük su yolunun duvarları, tavanı ve büyük merdivenin yan duvarları yağlıboya kalemkâr olacak, ameliyathanenin boyası emaye (mermer gibi) yapılacaktır.

26- Tüm binalar mükemmel sıcak sulu kaloriferle plan uyarınca ısıtılacaktır.

27- Tüm binaların şehrin elektrik kumpanyasından gelecek elektrik ile aydınlatılması için gerekli lamba vesaire yerli yerine konacaktır.

28- Tüm binaların banyo vesairesi için gerekli demir ve kurşun borular ve musluklar resimdeki gibi yerli yerine konacaktır.

29- Tüm binalara paratoner ve elektrik çanları konulacaktır.

30- İnşaat Berlin'de bulunan amele ile yapılmak üzere keşf edilmiştir. Eğer inşaatın bir kısmının Osmanlı sanatkârları tarafından yapılması istenirse buradan tedarik olunacak ustaların gidiş-dönüş ücretleri Hazine-i Şahane'ye ait olacaktır.

31- Tüm inşaat fenni kurallara ve Berlin şehri binalar kanunlarına uygun yapılacağından her türlü sorumluluk Yanko Bey'e ait olacaktır.

32- Adı geçen binaların yukarıda ya-

zılı şartlar ve ekli resim ve planlar uyarınca bu sene temel ve esaslarının yapılması, kışın inşaatın terk edilmesi, gelecek sene inşaat mevsiminde tekrar başlanarak temmuz sonunda tamamlanması ve inşaat bedelinin aşağıdaki gibi ödenmesi kararlaştırılmıştır:

3.000 Birinci taksit, peşinen
3.000 İkinci taksit, beton ve ayaklar ve kemerin ikmaliyle bodrum zemine çıkınca
3.000 Üçüncü taksit, gelecek sene inşaat malzemesinin sevkinde
3.000 Dördüncü taksit, birinci katın bitiminde
3.000 Beşinci taksit, çatının bitiminde
3.000 Altıncı taksit, doğrama takımlarıyla sıvalar tamamlandığında
1.516 Yedinci taksit, anahtar tesliminde

19.017 Lira-yı Osmani

bu hususlar tamamen Yanko Bey'e ait olacak, hazinece kabul edilmeyip reddedilecektir.

Bu mukavelename 15 Temmuz 1902 (2 Temmuz 1318) tarihinde iki nüsha olarak düzenlenip Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti Mimarı Yanko Bey ile imzalanıp teati edilmiştir. Sözleşme imzalandıktan hemen sonra sözleşme gereği Mimar Yanko Bey'e peşinen verilmesi gereken 3.000 lira ödenmiş, fakat Hazine-i Hassa-i Şahane Nazırı Ohannes Bey'in 1 Ağustos 1902 tarihli yazısından öğrendiğimize göre şifahi bir irade üzerine bu para kendisinden geri alınmıştır.[10]

Bundan sonra yeni bir keşif yapılmış, inşaat maliyeti yeniden kalem kalem hesaplanmış ve toplam keşif bedeli 22.283 Osmanlı Lirası ve 46 kuruş olarak belirlenmişti.[11]

Yeni keşif defteri ve planlar padişahın emri üzerine Mehmed Halis b.Abdullah, Ohannes Sakızlı, Ahmed İzzet ve mühürlerini okuyamadığımız iki kişi dahil beş kişilik bir komisyon tarafından incelenmiştir. Komisyon, 11 Eylül 1902 (7 Cemaziyelahir 1320) tarihli raporunda şunları bildirmiştir: "Hastanenin yapımı, keşif defterinde gösterilen 22.280 Osmanlı Lirası üzerinden Yanko Bey'e teklif olunmuş, Yanko Bey keşif masrafına %10 zam yapılmadıkça inşaatı deruhte edemeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle inşaatın emaneten yaptırılması gündeme gelmiştir. Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdürü Nazım Paşa, yabancı bir ülkede yapılacak bir hayır eserinin sağlam ve güzel olması için fevkalade gayret sarf edeceğini taahhüt etmiş ve keşif defterinden 2.000 Lira noksanına inşaatı tamamlayacağı ümid edildiğinden bu hastanenin emaneten inşası uygun görülmüştür. Yakında kış mevsimi başlayacağından, Nazım Paşa'nın Mimar Kemaleddin Efendi ile beraber şimdiden Berlin'e gönderilerek temellerin kazılıp atılmasına başlamaları, diğer taraftan da Hazine-i Hassa-i Şahane ve komisyon tarafından hazırlattırılması lazım gelen mermer ve Hereke taşları ile diğer inşaat malzemelerinin tedarik edilip zaman kaybetmeden ilkbaharda inşaata başlanması için gereğinin yapılması, inşaat mevsimi gelince tekrar Nazım Paşa ile Kemaleddin Efendi'nin Berlin'e gönderilerek inşaata başlanması ve harcırah ile ikamet masraflarının verilmesi önerilmiştir. Komisyon ayrıca, Hazine-i Hassa masrafları zamanında ödemeye özen göstereceğinden inşaatın tehirine bir engel düşünülmediği, Berlin Sefiri Tevfik Paşa da mümkün olan kolaylığı göstereceğinden hastanenin gelecek eylül sonuna kadar tamamlanması gerektiği kanısına varmıştır."

Ida-Simon Vakfı binasının Berlin Hamidiye Hastanesi gibi 14 yataklı olması, Berlin Üniversitesi'nin tarihi üzerine yazılmış kitaplarda bu vakıf binası hakkında bilgi bulunmaması, temel aşamasında kalan Berlin Hamidiye Hastanesi'nin 1908 yılından sonra İda-Simon Vakfı tarafından tamamlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıdaki taksitler Yanko Bey'in isteğine göre İstanbul veya Berlin'de Bank-ı Osmani vasıtasıyla Berlin Sefareti tarafından onaylandıktan sonra verilecektir. İnşaatın bu mukavelename şartlarına uygun yapılmamasından Yanko Bey sorumlu olacak ve noksan inşaatın bedeli hesabından düşülecektir. Binaların genişletilmesinden dolayı fazla masraf gerekir ve bu masraf Hazine-i Hassa-i Şahane'den onay alınmadan yapılırsa kabul olunmayacaktır. Amele ücretleri ile öngörülen yapım masrafında artış olsa bile, Hazine-i Hassa-i Şahane hiçbir özür ve bahane ile inşaat masrafına zam yapmayacaktır. İşçi ve tüccarlar tarafından her ne sebeple olursa olsun dava açılır ve hazineye müracaat olursa

BERLİN HAMİDİYE HASTANESİ PROJESİ GERÇEKLEŞTİRİLDİ Mİ?

Elimizdeki belgelere göre, hastane inşaatının Eylül 1902'de temel aşamasına geldiğini söyleyebiliriz. Bu hastane proje olarak mı kaldı yoksa yapıldı mı? Ya da temeller atıldıktan sonra vaz mı geçildi? Arsa ve çevresinin 1902 yılında çizilen krokisinde yeri ve konumu apaçık belirtilen hastanenin yerinde ne var?

Bu soruların cevabını alabilmek için bölgenin krokisini Almanya'daki dostumuz Dr. Regina Erichsen'e gönderdik. Dr. Erichsen de bu krokiyi Berlin'deki arkadaşı Gerhard Ruben'e[12] göndermiş. Dr. Erichsen

bir süre sonra, Gerhard Ruben'in konu hakkında bilgi verdiği 17 Aralık 1993 tarihli mektubu ile Berlin Humboldt Üniversitesi Arşivi'nde bulunan kadın-doğum kliniği ve çevresinin 1935 yılında yapıldığı tahmin edilen bir planını gönderdi.[13] İzin almadığımız için yayınlayamadığımız bu planda Berlin Hamidiye Hastanesi'nin yerinde "İda-Simon Stift" adını taşıyan bir bina bulunmaktadır. Gerhard Ruben'in kaynaklara dayanarak verdiği bilgilere göre, "İda-Simon, 3 Ağustos 1906 tarihinde Berlin'de ölmüş ve yaklaşık 500.000 RM tutarındaki servetini düşkünlerin bakılması, hasta kadın ve kızların tedavi ve korunması için vakfetmiştir (*Universitats Kurator in Berlin*, Akte 620). İda-Simon Vakfı bu para ile 14 yataklı olan bu kadın-doğum kliniğini yaptırmıştır. Bina 23 Mayıs 1914 tarihinde, üniversite ile vakıf arasında yapılan uzun tartışma, görüşme ve toplantılardan sonra, bir anlaşma ile üniversiteye verilmiştir. Bu tarihten sonra da İda-Simon Vakfı, inşaattan arta kalan para ile kadın-doğum kliniğinde her yıl ortalama 9.000 hasta bakarken, enflasyon nedeniyle ellerindeki para değerini yitirmişti. Ardından Yahudi vakıfları ve hayır kurumlarının uygulamada çökmesi (1938), bir süre sonra da yasal olarak lağvedilmesi üzerine (1942), yapım tarihi tam olarak bilinmeyen bu bina kadın-doğum kliniği direktörüne özel çalışma yeri olarak tahsis edilmişti. M. Lenz: *Geschichte der Universitat Berlin* (Halle 1911) adlı kitabında Berlin Üniversitesi'nin bütün klinik ve enstitülerini anlatır ancak bu binadan ve İda-Simon Vakfı'ndan hiç söz etmez. Daha sonraki kaynaklarda da bu bina hakkında bilgi yoktur. Türk planında görülen üniversiteye ait diğer poliklinikler 1905 yılında kullanıma açılmıştır."

Bu defa internet ortamında yaptığımız araştırmalarda Berlin'in 1908'de çekilen bir hava fotoğrafında İda-Simon Vakfı binasının bulunmadığını gördük.[14] Demek ki II. Abdülhamid hastaneyi henüz bilmediğimiz bir nedenle yaptırmamış. Bir siteden ise İda Simon Vakfı binasının 1908-1910 yıllarında, İnşaatçılık Akademisi üyesi ve Unter den Linden bölgesindeki üniversite binasının mimarı olan Georg Thür'ün (1846-1924) tasarımına göre neo-barok ve neo-klasik üsluplarda yapıldığını öğrendik.[15] Binanın yapımı hakkında başka bir bilgiye ulaşamadık.

Berlin Üniversitesi Kadın-Doğum Kliniği'nin bulunduğu yörenin 1935'te yapılan planında yer alan İda-Simon Vakfı binası ile Kemaleddin Bey'in 1902 krokisindeki Berlin Hamidiye Hastanesi, (T) harfi şeklindeki planın kuzey-güney doğrultusunda uzanan uzun ayağı hariç, hem konum hem de biçim bakımından örtüşmektedir. İda-Simon Vakfı neden Berlin Hamidiye Hastanesi'nin yerine yapılmış olabilir? Belki bu arsa, bir kadın-doğum kliniği yaptırmak için başvuran İda-Simon Vakfı'na üniversitenin kadın-doğum kliniğine yakın olduğu için tahsis edilmiştir. Diğer bir ihtimal ise İda-Simon Vakfı binasının, Berlin Hamidiye Hastanesi'nin temelleri üzerine yapılmış olabileceğidir.

İda-Simon Vakfı binası günümüzde "İda-Simon Haus" adıyla anılıyor ve Charité-Berlin Tıp Üniversitesi Biyokimya Enstitüsü (Institut für Biochemie Charité-Universitaetsmedizin) olarak kullanılıyor.[16]

SONUÇ YERİNE

Mimar Kemaleddin Bey'in hazırladığı Berlin Hamidiye Hastane projesi, onun Almanya'dan döndükten sonra "Tarz-ı Mimari-i Osmani" adını verdiği yeni bir mimari stili geliştirmeye başladığını göstermektedir. Bu mimari stilin daha sonra Mimar Vedat Bey'in de katkılarıyla Birinci Ulusal Mimari Akımı'na dönüştüğünü düşünmekteyiz. Berlin Hamidiye Hastanesi projesi, Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın bilinen ilk örneklerinden olması bakımından önemlidir. Bir tıp tarihçisi olarak yıllar önce tanıtıp yayınladığımız bu proje mimarlık tarihimizle ilgilenenlerin dikkatini çekmedi. Bu kez mimarlık tarihçilerine ulaşacağı ve mimar gözüyle değerlendirilip Kemaleddin Bey'in, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'na katkılarının daha iyi anlaşılmasına yardım edeceği umudunu taşıyoruz. Mimarlarımızdan ayrıca Berlin Hamidiye Hastanesi'nin planlarını İda-Simon Haus'un planları ile karşılaştırmalarını ve İda-Simon Haus'un Mimar Kemaleddin'in çizdiği plan üzerine inşa edilip edilmediğini ortaya çıkarmalarını bekliyoruz.

DİPNOTLAR

1 Yıldırım Yavuz: *Mimar Kemaleddin ve Birinci Mimarlık Dönemi*. Ankara 1981; *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*. Der.: İlhan Tekeli-Selim İlkin. Ankara 1997.

2 İlhan Pınar: "Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya Yönelimi Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 120 (Aralık 1993), 38-41.

3 Afife Batur: "Alman Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1 (İst., 1993), 208-209; Heinz Goerke: "Türk-Alman Tıbbi İlişkileri", *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri*. İstanbul 1981, 3-4.

4 BOA. Y. PRK. EŞA. 38/47, 21 Haz. 1317 [15 Haziran 1901].

5 BOA. Yıldız Esas Evrakı (YEE). No: 406. Eski tasnif numarası: YEE. No: 12, Evrak No: 151/5, Zarf No: 151, Karton No: 1.

6 Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa, Hereke'de çıkan Somaki taşlarının Berlin'e, Yunanistan'dan Hamburg'a mermer nakleden Alman Kumpanyasının vapuruyla nakledilebileceğini bildirmiştir. BOA. Y. PRK. EŞA. 38/47, 21 Haz. 1317 [15 Haziran 1901].

7 BOA. Y. MTV. 228/35, 6 M. 1320 [15 Nisan 1902].

8 Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936).

9 Darülaceze inşaatı da Vassilaki Yanko (Vassilaki Yoannidi) tarafından yapılmıştır. Bkz. Nuran Yıldırım: *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*. İstanbul 1996, 39, 41-42, 44-49, 54-56, 131.

10 BOA. Y. MTV. 232/151, 232/151, 25 R. 1320 [1 Ağustos 1320].

11 "İnşaat ve Tamirata Mahsus Keşif Defteridir", BOA. Y. PRK. HH. 34/3, 23 CA. 1320 [28 Ağustos 1902].

12 Halen Berlin'de astronomi profesörü olan Gerhard Ruben, 1935'te Türkiye'ye gelen ve Ankara Üniversitesi'nde Hindoloji Kürsüsü'nü kuran Prof. Dr. Walter Ruben'in (1899-1982) oğludur. Bkz. Adnan Yılmaz: "Hitler Faşizminden Kaçıp Kırşehir'de Bir Süre Kayabaşı Mahallesine Yerleşen Bir Alman Bilim Adamının Kırşehir'i inceleyen, Almanya'da Almanca Basılan Eseri Türkçeye Çevrilmeyi Bekliyor: İç Anadolu'da Eski Bir Şehir: Kırşehir". Bkz. http://www.kirsehirfederasyonu.org.tr/modules/newbbex/viewtopic.php?topic_id=117&forum=6 Erişim, 12 Temmuz 2009.

13 Übersichis Plan Der Univertitaets Frauenklinik Zu Berlin, Artillerie Str. 18, Ziegel Str. 14-19, Monbijou Str. 2-2a. HUB-Archiv, UK. No. 623.

14 http://edoc.hu-berlin.de/buecher/arthistory/cordes-axel/HTML/Cordes-ch2.html iKaynak Erişim, 11 Temmuz 2009.

15 http://www.forum-museumsinsel.de/lageplan.php adresindeki krokide (F) harfi tıklanacak. Erişim, 13 Temmuz 2009.

16 http://www.charite.de/biochemie/ag-hoehne/mitarbeiter&kontakt/main_201.html Erişim, 10 Temmuz 2009.

AMASYALI SABUNCUOĞLU'NUN *CERRAHİYETÜ'L HANİYE*'SİNDE YER ALAN

ÜROLOJİ ALETLERİ

NİL SARI-ÜMİT EMRAH KURT

Ortaçağ İslam döneminin Endülüslü hekimi Ebu'l-Kâsım ez-Zehravi (Albucasis, 936-1013), 1000 yılı civarında yazdığı et-Tasrif fit-Tıbb *isimli ansiklopedik eserinin otuzuncu faslındaki cerrahi bölümü ile ünlüdür. İskenderiye'de yaşayan ve mesleğini burada yürüten 7. yüzyıl hekimlerinden Aegina'lı Paul (625-690) başta olmak üzere antik dönemin yetkili hekim ve cerrahlarının Arapçaya çevrilmiş eserlerinden yararlanarak kaleme aldığı kitabına Zehravi kendi tecrübelerini de ilave etmiştir. Zehravî'den dört buçuk asır kadar sonra Amasya Darüşşifası'nın başhekimi olan Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386-1468'den sonra),* et-Tasrif fit-Tıbb*'ın cerrahi bölümünü Türkçeye çevirerek* Cerrahiyetü'l-Hâniye *(Han/Sultan Cerrahisi-1465) adını vermiştir.*

Tarihte ilk defa, kitabında cerrahi aletlerin resimlerine ve ameliyat yöntemlerinin çizimlerine yer veren Ebu'l-Kâsım ez-Zehravî, birtakım hastalıkların tanımları ve tedavi yöntemleri ile cerrahi aletlerin şekil ve kullanım alanlarını geliştirerek bu kitaba yeni bilgiler eklemiştir. Zehravi'nin bu kitabı Avrupa cerrahlığını yüzyıllarca etkilemiş ve Avrupa'daki tıp okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur.

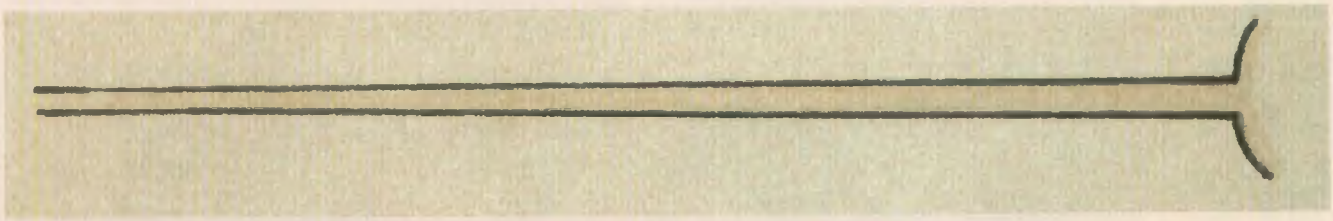
Zehravî'den dört buçuk asır kadar sonra Amasya Darüşşifası'nın başhekimi olan Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386-1468'den sonra), *et-Tasrif fit-Tıbb*'ın cerrahi bölümünü Türkçeye çevirerek *Cerrahiyetü'l-Hâniye* (Han/Sultan Cerrahisi-1465) adını vermiştir. Dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği için kitabına bu ismi verdiği düşünülen Sabuncuoğlu çeviriyle yetinmeyerek kitabına kendi tecrübelerini de eklemiştir. En önemli katkısı ise *et-Tasrif fit-Tıbb*'ın sadece cerrahi alet çizimleri içermesine karşılık, müdahale sırasında hastanın ve hekimin duruşlarını gösteren minyatür tarzındaki resimleri eklemiş olmasıdır. Bu minyatürler sayesinde metinde anlatılan girişimlerin nasıl uygulandığı daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Sabuncuoğlu, ayrıntılarıyla anlattığı ameliyatlarda kullanılan cerrahi aletleri tanımlamış, çizimlerini vermiş, hatta bazı aletlerde yenilikler de yapmıştır. Cerrahi aletlerin çizimleri de nasıl kullanıldıklarını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Cerrâhiyetü'l-Hâniye üç bölümden oluşur. Birinci bölümde o dönemin en geçer cerrahi yöntemlerinden biri olan dağlama ile tedavi uygulamaları anlatılır. İkinci bölümde cerrahi girişimler, kan alınacak damarlar, yara tedavileri, cerrahi alet tanımları ve çizimleri, üçüncü bölümde ise kırık-çıkıklar anlatılır.

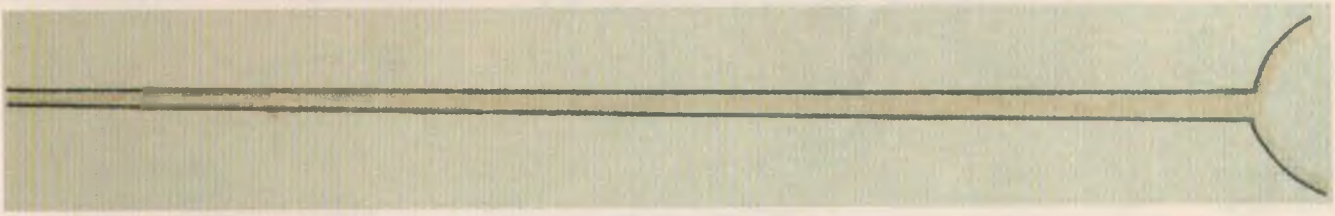
Bu yazıda, *Cerrâhiyetü'l-Hâniye*'deki üroloji bahislerinde kullanılan aletlerin tanımlarının yanı sıra çizimleri ve hasta üstündeki uygulanışlarını gösteren minyatürler ele alınacaktır. Sabuncuoğlu'nun tanımını yapmadığı, çizimini vermediği ya da adını koymadığı aletler de vardır. Bu çalışmada yer alan alet tanımları eserin Paris (Bibliothèque National, Supplément Turc, No. 693) ve Millet Kütüphanesi (Ali Emiri, No. 79) nüshalarından sadeleştirilerek aktarılmıştır.

Kasatir (Katater/Sonda)

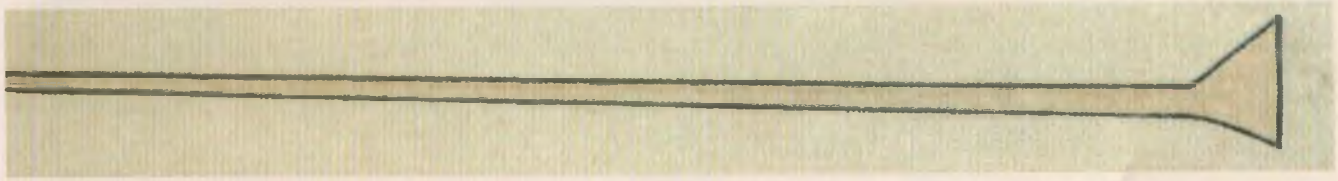
Düz ve ince bir boru gibidir. Ucu kuş tüyünün köküne benzer. Uzunluğu bir buçuk karıştır. Bir ucunda zurna kadehine benzer ince bir kısmı vardır. Gümüşten yapılır. İdrar yolu (üretra) tıkandığında idrarın dışarı akıtılmasında kullanılır. (Paris nüshası, bab II, 58. fasıl)

Kasatir (bab II, 58. fasıl, Paris nüshası)

Kasatir (bab II, 58. fasıl, Paris nüshası)

Kasatir (bab II, 58. fasıl, Millet nüshası)

Sidik tutulması (idrar retansiyonu) durumunda kasatir adlı alet ile yapılan cerrahi müdahale. (bab II, 58. fasıl, Paris nüshası)

Mil
(Probe/Sonda)

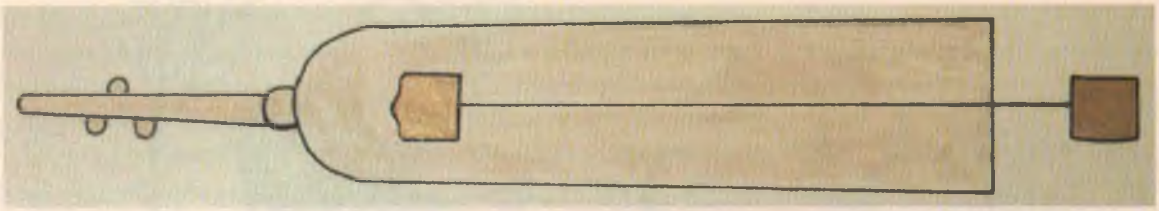
İncedir ve kalaydan olur. İçi delik ya da kapalı olabilir. Ameliyatla açılan penis deliğinin (üretra deliği) açık kalması ya da dar deliğin genişletilmesi için kullanılır. Mil üç-dört gün boyunca penis deliğinde tutulurken, zaman zaman çekilerek hastanın idrarını yapması sağlanır. (bab II, fasıl 55, Paris nüshası 95b, Millet nüshası 90b)

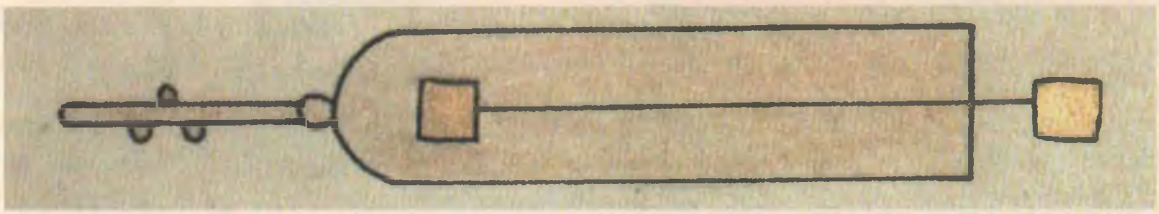
Penis başının penis derisine yapışık olduğu durumlarda mil ile yapılan cerrahi müdahale. (Paris nüshası, bab II, 56. fasıl)

Zerraka
(Şırınga/Enjektör)

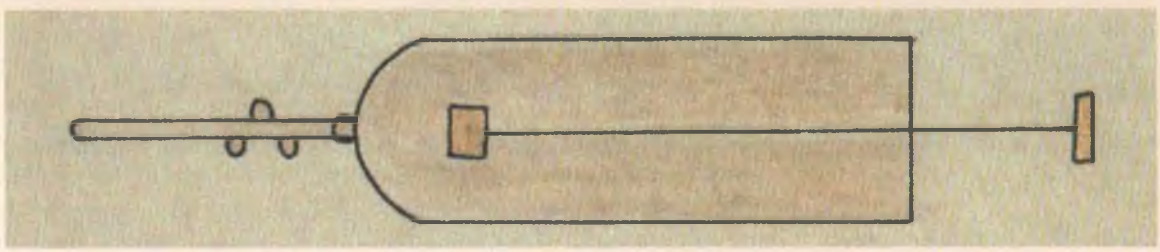
İçi boş haznenin (silindirin) bir kapağı olup, kapağın ortası deliktir. Midfa adı verilen itici kısım (piston) gövde kapağının ortasındaki delikten geçer. Midfanın ucuna, aralarındaki mesafe bir parmak olan iki pul mıhlanır; bu pullar arasındaki bir parmak mesafesindeki aralığa yün ya da kumaş parçaları sarılır. Zerraka'nın ince uzun ucunun en uç kısmı kapalıdır. Bu ince uzun, boru şeklindeki ucun bir tarafında iki, diğer tarafında bir delik olur. Mesanede olan yara ve iltihaplanmaları tedavi etmek için mesaneye ısıtılmış ilaçlı sıvıyı zerk ederek yıkamakta kullanılan aletlerden biridir. (bab II, 59.fasıl, Paris nüshası)

Zerraka (bab II, 59. fasıl, Paris nüshası)

Zerraka (bab II, 59. fasıl, Paris nüshası)

Zerraka (bab II, 59. fasıl, Millet nüshası)

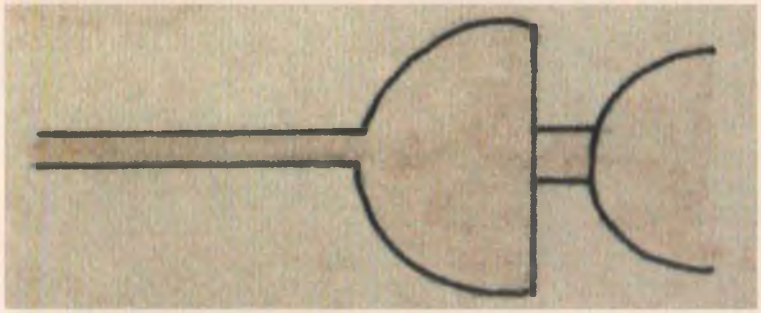
Mıhkan (Mesane Şırıngası)

Gümüş ya da kalaylı tunçtan olmalıdır. Üst kısmı küçük bir külah şeklindedir. Burada bir bağ yeri vardır. Bu bağ yerine bağlanan koyun mesanesi ilaçlı sıvıyı zerk edecek içi dolu pompa olarak kullanılır.

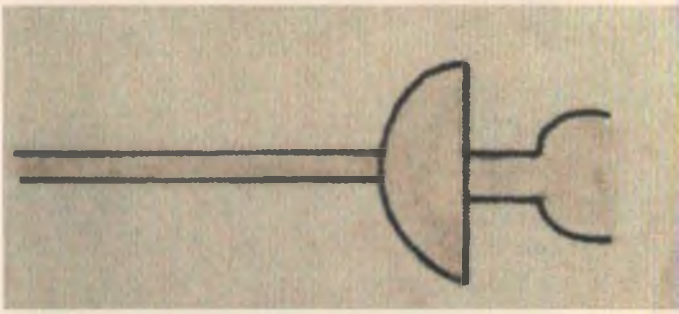
Mesanede olan yara ve iltihaplanmaları tedavi etmek için mesaneye ısıtılmış ilaçlı sıvıyı zerk etmekte kullanılan aletlerdendir. (bab II, 59. fasıl, Paris nüshası)

Mıhkan adı verilen alet ile mesaneye lavman yapılması. (bab II, 59. fasıl, Paris nüshası)

Mıhkan (bab II, 59. fasıl, Millet nüshası)

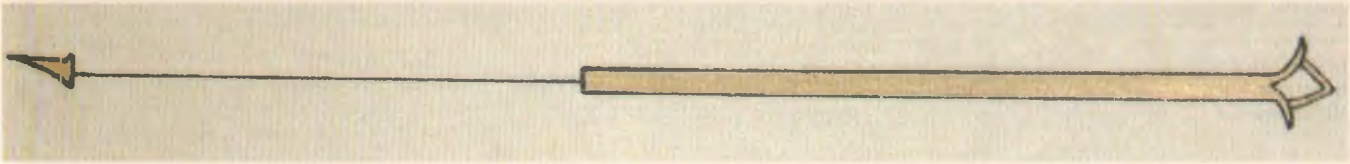

Mıhkan (bab II, 59. fasıl, Paris nüshası)

Bolad bız (Delgi/Miskab)

İnce yapılı olan bız aleti, uç kısmı çelik olduğundan bolad (çelik) sıfatını taşır. Aletin sap kısmı ahşaptır. Ucu sivri ve üçgen şeklindedir. İdrar yolunun (üretra) içindeki taşı delmekte ya da parçalamakta kullanılır. Bu parçalama işi idrar kanalına sokulan aletin taşa ulaşmasından sonra aletin kendi etrafında döndürülmesiyle yapılır. (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

Bolad bız (bab II, 58. fasıl, Millet nüshası)

İdrar yolunu tıkayan taşın bolad bız ile parçalanması (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

Mides (Trokar)

Kendi içinde büyük, orta ve küçük olmak üzere üç gruba ayrılır. Vücutta meydana gelen içi sıvı dolu şişlikleri teftiş etmekte ve içindeki sıvıyı akıtmakta kullanılır. (bab II, 46. fasıl, Paris nüshası)

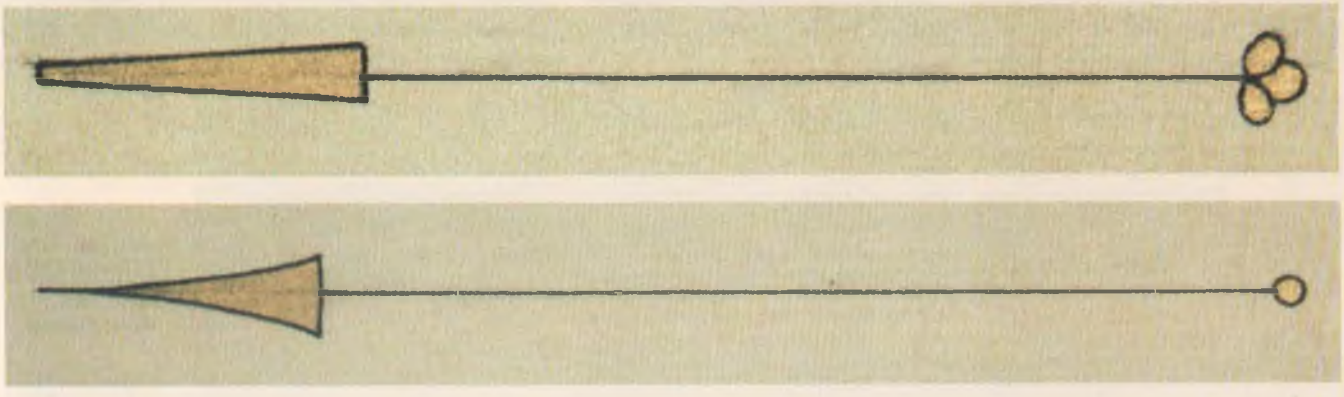

Mides (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

İnce mibza (Kesici)

İnce uzun, küçük bir kesici alettir. Penisi deliksiz olan çocuklara penis deliği açmak için kullanılır. (bab II, 55. fasıl, Paris nüshası)

İnce mibza (bab II, 55. fasıl, Paris nüshası)

İnce mibza (bab II, 55. fasıl, Millet nüshası)

Çocuklarda penis ucu kapalı (imperfore) ya da dar (stenosis) veya deliğin doğal yerinde olmadığı (hipospadi) durumlarda ince mibza ile yapılan müdahale. (bab II, 55. fasıl, Paris nüshası)

Bir ucu eğri mibza (Kesici)

Alet ile ilgili açık bir tanım yoktur. Şekli de çizilmemiştir, ancak metinde bahsedilir. Sünnet derisi penis başına yapışmışsa ayırmak için kullanılır. (bab II, 56. fasıl, Paris nüshası)

Mibza-İ neşli (Kesici)

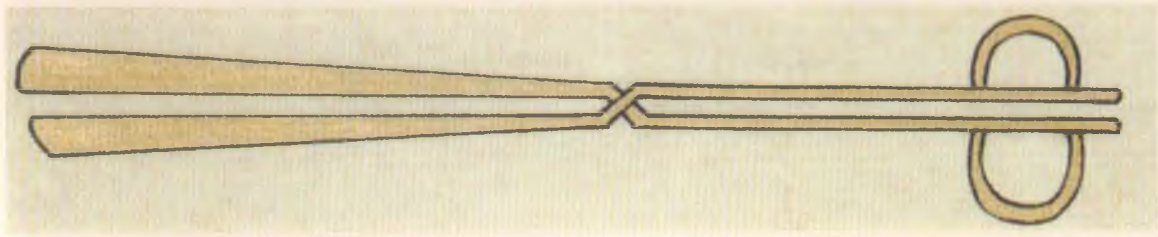
Alet ile ilgili tanım yoktur ama şekli çizilmiş ve kullanıldığı yerler belirtilmiştir. Mesaneden taş çıkarma ameliyatlarında kullanılır. Makattan yapılan kontrol ile taşın yeri belirlenir. Parmak çekilmeden, taşa destek olacak şekilde tutulduktan sonra cinsiyet organı ile makatın ortasındaki sol kısma yakın yerden (perineden) bu alet ile kesi yapılır. Kesinin vücut yüzeyine yakın olan kısmı daha geniş olmalıdır. (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

Mibza-i Neşli (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

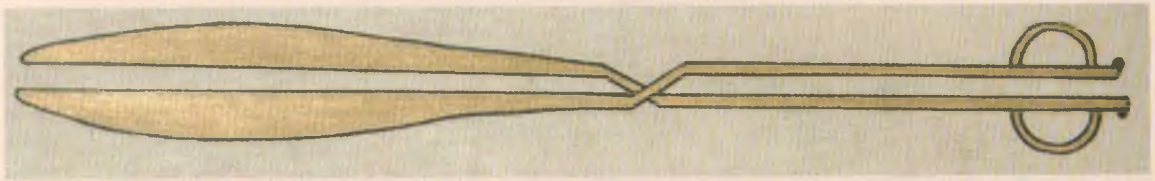
Mınkas (Makas)

Mınkas keskin olmalıdır. Uç kısmından mıh kısmına kadar olan mesafesi ile mıh kısmından son kısmına kadar olan mesafesi eşittir. Uçları eğrirektir (hafifçe eğridir). Kesme işlemi sırasında mınkasın kesici kenarları birbirine denk gelmelidir. Sünnet işleminde kullanılır ve kullanılması önerilir. (bab II, fasıl 57, Paris nüshası 97b, Millet nüshası 92b)

Mınkas (bab II, 57. fasıl, Paris nüshası)

Mınkas
(bab II, 57. fasıl
Millet nüshası)

Mınkas kullanılarak yapılan sünnet. (bab II, fasıl 57, Paris nüshası)

Bir ucu ince kelbeteyn (Forseps, Litotrit)

Bir ucu incedir. Ağzının iç kısmında taşın tutulmasını kolaylaştıracak eğe dişi gibi dişleri vardır. Farklı şekillerde oluşan mesane taşlarını tutarak ya da kırarak kolaylıkla çıkartmak için kullanılır. (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

Sinnare (Retraktör, çengel)

Ucu çengel şeklinde olan ince uzun aletlerdir. Kullanılacağı yere göre uçları sivri ya da kör olanı tercih edilir. Tek, iki ve üç çengelli olan türleri vardır ve her tür kendi içinde büyük, orta ve küçük olmak üzere üç gruba ayrılır. Genel cerrahi aletidir. Birçok ameliyatta kullanılır. Penis başının penis derisine yapıştığı durumlarda yapılan müdahalelerde, testislerde meydana gelen şişliklerin, urların ameliyatlarında kullanılır. (bab II, 46. fasıl; bab II, 56. fasıl; bab II, 62. fasıl, Paris nüshası)

Sinnare
(bab II, 46. fasıl,
Paris nüshası)

Ucu eğrirek alet (Çengel)

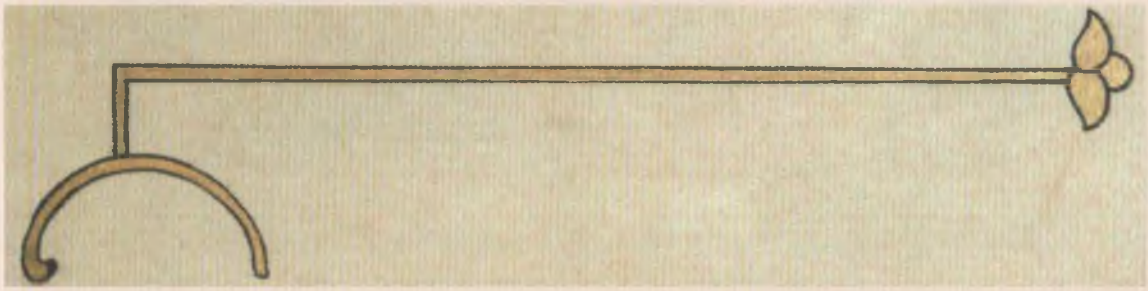
Ucu eğri, ince uzun bir alettir. Mibza-i neşli ile kesi yapılan yerden sokularak mesanenin içindeki taşın çıkarılmasında kullanılır. (Paris nüshası, bab II, 60. fasıl)

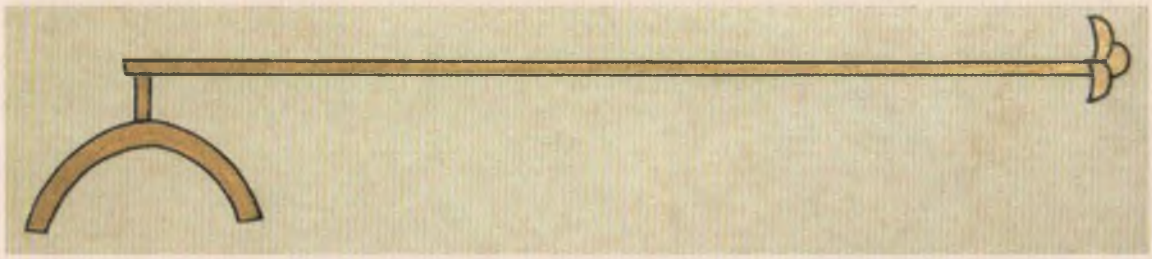
Ucu eğrirek alet (bab II, 60. fasıl, Paris nüshası)

Hilal şeklinde dağlama aleti

Ucu hilal ya da yarım daire şeklindedir. İki ucu sap kısmına paraleldir. Skrotum ameliyatı sırasında kanama olursa kanamayı durdurmak için veya buralardaki ölü dokuyu temizlemek için kullanılır. Ayrıca fıtık ameliyatlarında kullanılan dağlama aletlerindendir. (bab I, 45. fasıl; bab II, 56. fasıl, Paris nüshası)

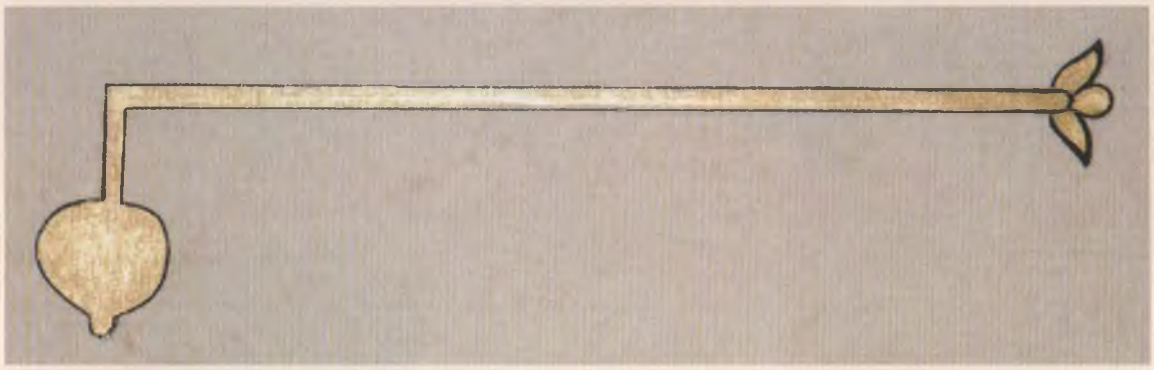
Hilal şeklinde dağlama aleti (bab I, 45. fasıl, Paris nüshası)

Hilal şeklinde dağlama aleti (bab I, 45. fasıl, Millet nüshası)

Mismari dağlama aleti

Başı mıh (çivi) başı gibidir. Bu başın ortasında küçük bir düğme gibi çıkıntısı vardır. Böbrek ve mesane üzerine yapılması gereken dağlamalar bu alet ile yapılır. (bab I, 3. fasıl; bab I, 37. fasıl; bab I, 38. fasıl, Paris nüshası)

Mismari (bab I, 3. fasıl, Paris nüshası)

Mismari (bab I, 3. fasıl, Millet nüshası)

Soğuktan ve nemden olan mesane hastalıklarının dağlanarak tedavi edilmesi. (bab I, 38. fasıl, Paris nüshası)

Sikkini dağlama aleti

Bıçak ağızlı dağlama aleti olarak da bilinir. Ağzı kesen ve kesmeyen olarak ikiye ayrılır. Şekli çizilmemiştir. Birçok ameliyatta kullanılan alet üroloji ile ilgili olarak skrotumda oluşan içi sıvı dolu şişliğin tedavisi için yapılan ameliyatta skrotumun delinmesi için kullanılır. (bab II, 62. fasıl, Paris nüshası)

Su debbesinin (hidrosel) sikkini ile dağlanarak yarılması. (bab II, 62. fasıl, Paris nüshası)

İsimsiz dağlama aleti

Hidroselin tedavisinde zarı delip sıvıyı akıtmakta kullanılan dağlama aletidir.*

İsimsiz dağlama aleti (bab II, 62. fasıl, Paris nüshası)

Kastrasyon ameliyatı. (hace seray etmek, kısırlaştırmak) (bab II, 69. fasıl, Paris nüshası)

Çift cinsiyetli (hünsa, hermafrodit) bir kişiye yapılan cerrahi girişim. (bab II, 70. fasıl, Paris nüshası)

* Bu çalışmada incelenen üroloji aletleri, Avrupa Üroloji Birliği'nin 16-19 Mart 2005 tarihinde İstanbul'da düzenlenen XX. Kongresi için Nil Sarı ve Ümit Emrah Kurt ile birlikte hazırlanan ve CNR'da sunulan "Ottoman Urology" konulu sergide teşhir edilmek üzere Jale Yavuz tarafından çizilmiştir. *Cerrahiyetü'l Haniye*'nin nüshalarındaki örneklerinden yararlanılarak resmedilen ve bu çalışmada yayınlanan alet çizimleri için sayın Jale Yavuz'a çok teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Büyükünal C, Sarı N: "Şerafeddin Sabuncuoğlu the Author of the Earliest Pediatric Surgical Atlas: Cerraqhiye-i İlhaniye", *Journal of Pediatric Surgery*, vol 26, no 10, oct 1991, pp 1148-1151

Huard P, Grmek MD: *Le Premier Manuscript Chirurgical Turc*, Paris, Fransa, Les Editions Roger Dacosta, 1960.

Köker A. H., Erdoğan Y.: *Şerafeddin Sabuncuoğlu. I. Sabuncuoğlu Kongresi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları,1985, s. 9-123.

Numanoğlu İ.: "Cerrahiye-i İlhaniye ve Çocuk Cerrahisi". *AÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, 26(3): 841-850, 1973.

_____: "Cerrahiye-i İlhaniye: The earliest known book containing pediatric surgical procedures". *J. Pediatr Surg* 8: 547-548, 1973.

Montagnani C.A.: "Pediatric surgery in Islamic medicine from the middle ages to the renaissance". *Prog Pediatr Surg* 20:39-51, 1986.

Sabuncuoğlu Ş.: *Cerrahiye-i İlhaniye*, Paris, Fransa, Ulusal Kütüphane, Suppl Turc, 693.

_____: *Cerrahiye-i İlhaniye*, İstanbul, Millet Kütüphanesi, No: 79.

_____: *Cerrahiye-i İlhaniye*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi.

Spink M.S., Lewis G.L.: "Albucasis: On surgery and Instruments". London, England, The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973, s. 170-827.

Uzel İ.: *Şerefeddin Sabuncuoğlu: Cerrahiyyetü'l Haniyye*, Ankara, 1992, 2 cilt.

Ünver A.S.: *Şerafeddin Sabuncuoğlu: Kitabül Cerrahiye-i İlhaniye (Cerrahname)*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Adet 12:870-1465, 1939.

Verit, A., Aksoy, S., Yeni, E., Unal D. and Ciftci, H. "A Limited Study on Perception and Change of Attitude About Circumcision Among the Health Care Professionals and Their Male Family Members", *Urologia Internationalis*, 2002, 69:302-5.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN İNTİHARLARI

ISLAH, İNKÂR VE İSKÂT

NAZAN MAKSUDYAN

İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji dersleri veren Max Bonnafous 1916-1926 arasında İstanbul'da gerçekleşen intihar vakalarını incelemiş ve bulgularını 1927'den itibaren çeşitli dergilerde Fransızca ve Türkçe olarak yayımlamıştır. Öncellikle Bonnafous'nun araştırmasını ve vardığı sonuçları incelemek niyetinde olan bu yazı, daha genel anlamda ilk bakışta siyasi olmaktan uzak, hatta bütünüyle bireysel gibi görünen meselelerin dahi otoriter devlet aygıtları tarafından bambaşka şekillerde yorumlanabileceğinin çarpıcı örneklerinden biri olan intihar üzerine yoğunlaşıyor.

Max Bonnafous ve 1961'de evlendiği ikinci eşi, Fransız aktris Gaby Morlay.

"İstanbul'daki İntihar Salgınına Dair İzahat

Türk kamuoyu haklı olarak özellikle İstanbul'u kasıp kavuran intihar salgını (*une épidémie de suicides*) karşısında paniğe kapılıyor. Genç bir Fransız profesör, Bay Max Bonnafous bu konuda geniş kapsamlı bir araştırma ortaya koymuş ve intihar artışının özellikle Türk-Müslümanlar arasında görüldüğünü belirtmiştir.[1]

Türkiye İntihar Artışını Durdurmayı Deniyor; İstanbul Üniversitesi Kamuoyu Yaratmaya Çalışacak

Hükümet, Türkiye'de artan intihar oranıyla mücadele etmek için harekete geçti. İstanbul Üniversitesi'nden bir profesör intiharları önlemek üzere bir dizi konferans hazırlamakla görevlendirildi."[2]

1926-1929 arasında Galatasaray Lisesi'nde felsefe ve Darülfünun'da, Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji dersleri veren Max Bonnafous, 1916-1926 yılları arasında İstanbul'da gerçekleşen intihar vakalarını incelemiş ve bulgularını 1927'den itibaren çeşitli dergilerde Fransızca ve Türkçe olarak yayımlamıştır.[3] Çalışma hem yazıldığı dönemde hem de sonrasında Türkiye'de ve yurtdışında ses getirmiş, konu üzerine yazılan eserlerde Bonnafous'ya atıfta bulunulmuştur.[4] 1930'larda intihar üzerine çalışan ünlü Fransız felsefeci ve sosyolog Maurice Halbwachs, Türkiye'de intihar istatistikleri konusunda bir boşluk olduğundan söz eder ve bu anlamda Bonnafous'nun yaptığı incelemenin önemine değinerek bulgularına kitabı *Les Causes du Suicide*'de yer verir.[5] Akademik çevrelerce önemli bulunan araştırma, vardığı sonuçlar itibariyle siyasi iktidar nezdinde huzursuzluk yaratmış ve erken cumhuriyet döneminde intihar, büyük siyasi dönüşümlerin

ve krizlerin yaşandığı diğer otoriter devlet örneklerinde olduğu gibi, göz önünden uzaklaştırılmak istenen tabu konulardan biri haline gelmiştir.[6]

Öncellikle bu son derece merak uyandıran araştırmayı ve vardığı sonuçları incelemek niyetinde olan bu yazı, daha genel anlamda ilk bakışta siyasi olmaktan uzak, hatta bütünüyle bireysel gibi görünen meselelerin dahi otoriter devlet aygıtları tarafından bambaşka şekillerde yorumlanabileceğinin çarpıcı örneklerinden biri olan intihar üzerine yoğunlaşıyor. 1920'ler ve 30'lar boyunca siyasi otoritenin ve kamuoyunun "salgın" diye tanımlamakta ısrarcı davrandığı olgu, gerçekten de toplumsal bir hastalıkmış gibi önce "ıslah" edilmeye çalışılmış, ardından rejim intihar vakalarını akli denge bozukluğuyla açıklamayı tercih ederek olası sorumluluğunu "inkâr" etmiş, neticede konunun üzerini yekten kapatmak için 1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu'na intihar vakalarını sansür maddesi eklenerek "iskât" yoluna gitmiştir.

GENÇ KADINLARIN ACILARI...

1924'te felsefe diplomasını l'École Normale Supérieure'den (Paris) alan Max Bonnafous, İstanbul'a 1926'da gelir. Basında sıkça yer bulan intihar vakalarına ve intiharların artışını gerekçelendirmeye çalışan makalelere istinaden bu "salgını" araştırmaya koyulur. Cinnet, buhran, akıl hastalığı ve hatta kalitesiz alkollü içkiler gibi sıkça dile getirilen sebepleri anlamlı bulmayan Bonnafous, meseleye Durkheimcı sosyolojik bir perspektiften yaklaşmak gerektiğini savunur.[7] Türkiye'de 1920'lerin başından itibaren yaşanan kapsamlı sosyal dönüşümleri göz ardı etmemek gerektiğini, bu özel şartların intihar hadiseleriyle ilişkili olduğunu düşünmenin son derece meşru olduğunu belirtir.[8]

Bonnafous daha önceki dönemlere dair veri bulmanın imkânsızlığından yakınarak araştırmasına 1916 sınırını koymuşsa da, aslında Osmanlı Devleti'nin intihar vakalarını gündemine alması ve bunlara dair düzenli istatistik tutmaya başlaması 1910'lu yıllara denk düşer. İlk olarak 1911 senesi için Emniyet-i Umumiye Tahrirat Şubesi "intihar istatistik cetvelleri" düzenlemiş ve bunlar gerekli makamlara gönderilmek üzere on bin nüsha gibi ciddi miktarlarda çoğaltılmıştır.[9] Bu tarihten sonra her vilayetin polis müdürlüğü ve komiserliklerinden "kaza, afet ve intihar gibi hususlardan meydana gelen ölüm ve telefatı havi" aylık ve yıllık istatistik cetvelleri gönderilmeye başlanmıştır.[10] Savaş yıllarında da büyük bir titizlikle tutulmaya devam edilen kayıtlar neticesinde hazırlanan cetveller, Musul Valiliği[11] ve Zor Mutasarrıflığı[12] gibi imparatorluğun periferisinde kalan vilayetlerden dahi 1918'in sonuna değin İstanbul'a gönderilmeye devam etmiş, ancak bu süreç 1919'da kesintiye uğramıştır. Bu senenin başında sadece İçel ve mülhakatından, Menteşe sancağından ve Canik livasından rapor gönderilmiştir.[13] Bu cetvellerin sonuncusu 1920 yılında İstanbul'un Merkez, Gebze, Kartal, Üsküdar, Kadıköy, Beykoz, Polonezköy, Makriköy (Bakırköy), Beyoğlu ve Eyüp ilçeleri için hazırlanmıştır.[14]

Bonnafous, İstanbul Emniyeti'nden izin alarak, lise ve üniversite öğrencilerinin de yardımıyla 31 karakolun kayıtlarından intihar vakalarını inceler. Her vaka için Fransızca ve Türkçe iki fiş hazırlanarak, isim, yaş, cinsiyet, etnisite, medeni hal, sosyal statü, vaka mahalli, ölüm şekli, muhtemel intihar sebebi kaydedilmiş, 1161 vaka incelenmiştir.

The New York Times.

LATE CITY EDITION * 2 CENTS — NEW YORK, MONDAY, MARCH 14, 1932

THE MATCH KING IS DEAD

Ivar Kreuger was discovered today by his personal assistant, a bullet through his heart and a gun by his hand. The financier and popular hero, whose empire was built on his international match monopoly, had shot himself in his Paris hotel.

Ivar Kreuger, "The Match King"

ENDS LIFE IN PARIS

Letters Tell of His Plan to Die Because of Poor Health and Reverses.

ASSOCIATES AMAZED HERE

HIS STOCKS SOLD HERE

A FAMOUS MATCH MAGNATE

REPORT IN SWEDEN

PANIC HITS LEADING BANKS

Following Ivar Kreuger's suicide, the world's leading bankers nervously await news on some forged Italian bonds.

SWEDEN AUTHORIZES PRIVATE MORATORIA

İstanbul gazetelerine dava açılmasına sebep olan Ivar Kreuger'in intiharı ile ilgili *The New York Times*'ın haberi.

Ancak hem İstanbul'a hem de imparatorluğun geneline dair bu kapsamlı verilere ulaşamayan Bonnafous, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden izin alarak, lise ve üniversiteden öğrencilerinin de yardımıyla şehirdeki 31 polis karakolunun kayıtlarından tek tek intihar vakalarını inceleme yöntemini izler. Her bir vaka için Fransızca ve Türkçe iki fiş hazırlanarak, isim, yaş, cinsiyet, etnisite, medeni hal, sosyal statü, vaka mahalli, ölüm şekli, muhtemel intihar sebebi kayıt altına alınmış, neticede toplanan 1161 vaka üzerinde incelemeler yapılmıştır.

Max Bonnafous'nun toplanan verilerden vardığı neticeye göre savaştan önce son derece seyrek olan intihar hadisesi 1922'den sonra bariz şekilde artmış ve bu artış sadece Türk-Müslümanlar arasında etkili olmuştu. Cinsiyet açısından bakıldığında, 1916 ve 17'de erkeklerin daha fazla intihar ettiği görülürken, son üç yılda Türk-Müslümanlar arasında denge tersine dönmüş, kadın intiharları artmıştır. Yaş grubu olarak genç-

İntiharların cemaatlere göre dağılımı

	Türk-Müslüman		Rum		Ermeni		Yahudi		Diğer		Toplam	
	Erkek	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*
1916	7	5	5	3	4	0	0	0	1	2	17	10
1917	11	6	5	6	1	0	1	2	0	2	18	16
1918	15	9	3	8	1	2	1	3	1	2	21	24
1919	39	19	7	5	5	3	1	0	9	2	61	29
1920	33	19	10	10	1	3	2	2	8	5	54	39
1921	31	41	5	7	7	3	3	2	17	6	63	59
1922	32	23	10	15	11	10	1	2	11	4	65	54
1923	50	42	7	11	8	8	1	3	15	3	81	67
1924	53	60	9	8	11	9	4	6	20	1	97	84
1925	43	50	9	3	5	2	4	1	5	3	66	59
1926	64	64	10	7	5	2	4	1	13	7	96	81

İntiharların Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki dağılımı

	Türk-Müslüman		Gayrimüslim		Toplam	
	Erkek	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*
1916	7	5	10	5	17	10
1917	11	6	7	10	18	16
1918	15	9	6	15	21	24
1919	39	19	22	10	61	29
1920	33	19	22	20	54	39
1921	31	41	32	18	63	59
1922	32	23	33	31	65	54
1923	50	42	31	25	81	67
1924	53	60	44	24	97	84
1925	43	50	23	9	66	59
1926	64	64	32	17	96	81

Yıllara göre toplam intihar vakaları

	İntihar		İntihar		İntihar
1916	27	1923	148	1930	135
1917	34	1924	181	1931	188
1918	45	1925	125	1932	202
1919	90	1926	177	1933	200
1920	93	1927		1934	201
1921	122	1928	231	1935	180
1922	119	1929	172	1936	196

İntiharların yaş gruplarına göre dağılımı

	10-20		20-30		30-40		40-50		50-60		60-70		70-80		Belirsiz	
	Erkek	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*
1916	0	2	1	2	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	2	1
1917	0	1	3	3	2	1	2	0	1	0	1	0	0	0	2	1
1918	1	3	5	2	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	7	2
1919	6	7	14	6	8	4	1	0	1	0	0	0	0	0	11	2
1920	3	4	12	7	6	2	3	2	3	0	0	0	0	0	6	4
1921	4	12	5	15	6	6	1	0	3	0	1	0	0	0	13	8
1922	3	8	14	5	2	3	4	0	1	1	1	2	0	0	7	4
1923	7	15	13	19	7	7	7	0	3	0	4	0	0	0	10	1
1924	9	10	18	24	5	11	4	4	2	1	1	1	0	1	14	8
1925	11	14	15	22	3	1	1	3	1	0	3	0	0	0	12	7
1926	8	27	31	24	12	10	5	0	1	0	3	0	1	0	3	3
Toplam		103		129		46		10		2		3		1		

lerin, Türk-Müslümanlar arasında da en çok genç kadınların intihar ettiği tespit edilmişti.[15]

Salgını açıklamaya çalışan Bonnafous ekonomik ve politik nedenleri çok anlamlı bulmaz; eğer bunlar etkili olsaydı, savaş ya da mütareke dönemlerinde daha büyük artışların beklenmesi gerektiğini savunur. Kişisel ve yabancılaşma neticesinde doğan sebepleri de dışlar ve intiharın şahsi buhrandan ya da cinnet anlarından bağımsız olduğunu iddia eder. Durkheim'ın izinden giderek sosyal sebeplere yönelir. Kişilerin kendilerini büyük topluluklara ve ideallere adayabildiği dönemlerde intiharların azaldığını ve Türkiye'nin de şüphesiz böyle bir dönemden geçtiğini belirten yazar, eldeki rakamları yorumlayabilmek için İstanbul'un Milli Mücadele'nin görece dışında kalmış olduğunu ve burada yaşayan insanların aynı motivasyona sahip olmadığını öne sürer. İşgal altındaki şehir, mücadele hareketi içinde doğrudan bir rol oynayamamış ve bu kitlesel coşkunun parçası olamamıştır.[16]

Milli kuvvetlerin iktidara gelmesi ve laik cumhuriyetin kurulması gibi büyük dönüşümler gelenekleri, günlük alışkanlıkları ve yaygın fikirleri kökten değiştirmiş ve intihar hadisesini kaçınılmaz şekilde etkilemiştir. Yansımasını en çok Türk-Müslümanlar arasında bulan artış, ilginç biçimde Batılılaşmaya (*l'occidentalisation*) ve modern hayatın (*la vie moderne*) etkilerine en fazla açık olan ilçelerde, Üsküdar ve Kadıköy'de görülmüştür. Tersten söylemek gerekirse, bu etkilere görece kapalı kalmayı sürdüren Eyüp'te böyle bir artış yaşanmamıştır.[17]

Etnisite ve mahalli dağılım bir yana, Bonnafous için araştırmanın en önemli ve açıklamaya muhtaç sonucu, intiharın ekseriyetle Türk-Müslüman genç kadınlar arasında artış göstermesidir. Bu durumu açıklarken toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurmak gerektiğini belirten yazar, geçen beş altı yılda, Türkiye'de kadının statüsünün âdetler ve kanunlar açısından bütünüyle değiştiğinin (*tout à fait transformé*) ve bu sayede kadınların hayatlarının kontrolünü ellerine aldığının altını çizer. Ancak genç cumhuriyetin en büyük başarılarından olan kadın özgürleşmesinin (*émancipation*) bedelleri de vardır.

Beşir Fuad, arkadaşları ile beraber.

Bu fotoğraf için Dergâh Yayınları'na teşekkür ederiz.

Cinsiyet açısından bakıldığında, 1916 ve 17'de erkeklerin daha fazla intihar ettiği görülürken, son üç yılda Türk-Müslümanlar arasında denge tersine dönmüş, kadın intiharları artmıştır. Yaş grubu olarak gençlerin, Türk-Müslümanlar arasında da en çok genç kadınların intihar ettiği tespit edilmişti.

"...istediğimiz yere gidebilmekte *özgür* olduğumuzda, aynı zamanda izleyeceğimiz yoldan *sorumlu* oluruz. Özgürlük sadece bir keyif değil aynı zamanda bir yükümlülüktür."[18]

Cumhuriyetle beraber gelen özgürlük kadınlara daha önce üstlenmedikleri bir sorumluluk yüklediği için, yaşadıkları başarısızlıklar büyük hassasiyetler doğurmuştur. Gençlerin tüm değerlerin altüst olduğu bir dönemde geçiş sancılarını çok daha ağır yaşadıkları düşünülürse, artık kadük olmuş eski değerlerle henüz tam anlamıyla benimsenmemiş yenilerinin arasında sıkıştıkları ve romantik bir ruh haliyle (*d'esprit romantique*) bunalıma sürüklendikleri iddia edilebilir. Hatta Bonnafous "bu zayıf ruhların" (*les esprits faibles*) intiharlarını on dokuzuncu yüzyılın romantik kahramanlarına, Lamartine'in Raphael'ine ya da Goethe'nin Werther'ine benzetir.

Gençliği boşlukta bırakan, yoğun laiklik siyasetinin getirdiği derin değişimlerin hayatlarda yarattığı manevi eksikliğin doldurulamaması olmuştur. Dinin geleneksel olarak oynadığı

toplumsal rol düşünüldüğünde, bu toptan altüst oluş (*bouleversement total*) neticesinde gençlerin hayatlarının manevi yönü eksik kalmıştır. Genel olarak Türk halkı milliyetçilik sayesinde dinin yerine yeni bir kolektif bilinç ve inanç koymuşsa da gençler bu dengeyi oturtamamış ve hayatlarını bir mefkûreye bağlayamamışlardır.

1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu'yla "intihar olaylarını o yerin en büyük zabıta memurundan izin almaksızın yayınlamak yasak" hale gelmiş, 4 Haziran 1932'de maddenin başına yapılan ufak eklemeyle "ülke içindeki ve dışındaki intihar olaylarını" haber yapmak izne tabi olmuştu.

Fahrettin Kerim Gökay bir konuşmasında.

Toplumdaki aşk ve evliliğe dair tutumların bu konuda son derece önemli olduğunu ileri süren yazar, yeni yeni dahil oldukları kamusal ortamlarda aşkla tanışan gençlerin, evlilik kararlarını vermekte hâlâ özgür olmadıkları için romantizmin hasletlerinden olan melankoliye (*mélancolie caractéristique du romantisme*) tutulduklarını belirtir. Yeni Medeni Kanun'la poligamiden monogamiye geçilmiş ve yeni sistem iki kişinin karşılıklı arzularını ve ilgilerini öne çıkarmışsa da Türkiye toplumunda bunlara verilen önem ikincil olmaktan öteye geçememiştir. Bu şartlar altında aşka dair beklentileri (*espérances amoureuses*) gerçekleşmeyen gençler, hayattan soğumuştur. Dolayısıyla Bonnafous'ya göre Türkiye'de gençler arasındaki intiharın başlıca sebebi aşka dair umutsuzluktur (*désespoir d'amour*).[19]

Yazar, makalesinin sonuç bölümünde söz konusu "intihar salgınının" muhakkak müessif olduğunu, ancak endişe yaratmaması gerektiğini savunur. Durkheim'a atıfta bulunarak, hızlı bir reform sürecinden geçen devletlerde böyle vakalarla karşılaşmanın normal olduğunu, buradan bir "buhran" döneminde olunduğu sonucu çıkmaması gerektiğini belirtir. Tam tersine, "mutlu kriz" (*les crises heureuses*) dönemlerinde intiharların arttığına, Prusya ve İtalya'da da siyasi birleşmenin ardından benzer bir trend gözlendiğine değinir. Hatta intiharların artmasının "gerçekleştirilen dönüşümlerin büyüklüğünün göstergesi" (*le signe de la grandeur des transformations accomplies*) olduğunu savunur.

Dolayısıyla Max Bonnafous toplum genelinde elim bir hadise olarak görülen intiharları iyimser bir açıdan yorumlamaya çalışsa da belli çare yöntemleri önermekten de geri durmaz. İntihar vakalarının çoğunlukla "egoist" tipte olduğunu, yani bireylerin bir kolektiviteye ve onun değerlerine sağlam bir şekilde bağlanamamasından kaynaklandığını belirterek, Türk gençliğine yaşama sebebi, uğruna kendilerini feda edecekleri daha yüce emeller vermek gerektiğinin altını çizer. Bir mefkûreleri, öncelikle de milli mefkûreleri olmalıdır. Kolektiviteler içinde bireyler gündelik dertlerini unuttuğu ve umutsuzluktan kurtulduğu için sportif, artistik, profesyonel cemiyetler kurulması gençler arasında intihar salgınıyla başa çıkmanın en etkili yoludur.

Bonnafous'nun incelemesini kapsamlı bir makaleyle *The New York Times*'a haber yapan W.G. Tinckom-Fernandez, yıllardır olağanüstühal koşullarında yaşayan halkın, alışkın olmadığı barış koşullarında, özellikle gençlere tesir eden yeni ve farklı bir stres ve ıstırap içinde olduğunu belirtir.[20] Belli ki Bonnafous'nun çözüm önerilerinden ilham almış olan muhabire göre halihazırdaki en mutluluk verici gelişme Türk Ocakları'nın kurulması ve bu sayede gençlerin zayi olan enerjilerini faydalı bir yöne aktaracak olmalarıdır.

ISLAH: İKNA ODALARI

Max Bonnafous çıkarımlarında her ne kadar yeni devleti intiharlardan mesul tutmamak için itina göstermişse de devlet kadroları böyle bir imadan hoşnutsuz olmuştur.[21] İstatistiki verilerle açığa çıkan intihar artışı karşısında devlet birkaç çare düşünmüştü. Öncelikle çeşitli devlet organları vasıtasıyla insanları intihardan caydırmaya yönelik bir zihinleri "ıslah" siyaseti izlenmesi düşünülür. Bu önlemlerin bir parçası olarak Darülfünun profesörlerinden intiharları önlemeye yönelik halka açık konferanslar düzenlemeleri istenir.[22]

Toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmayı hedefleyen ikinci önlem, Emniyet Müdürlüğü bünyesindedir. Türk kadınlarının kafasındaki intihar fikrini ve herkesçe adı konan "intihar salgınını" bertaraf etmekte yetersiz olduğu[23] eleştirilerine maruz kalan zamanın İstanbul Emniyet Müdürü Şerif Bey, çözüm olarak "Kadın İntiharları Masası" adıyla, Türk Kadınlar Birliği üyelerinin görev yapacağı yeni

bir birim kurulacağını açıklar.[24] Böylece çeşitli çaresizlikler ve müşküller yüzünden intihara niyetlenen kadınlara ulaşılabilecek ve hemcinslerinden duyacakları dostça tavsiyelerle kadınları kararlarından vazgeçirmek mümkün olacaktı. Hukuki manada suç teşkil etmeyen bir ölüm şekliyle mücadele etmek için polisin memur edilmesi ironik olduğu kadar hükümetin kararlılığını göstermesi açısından da önemlidir.

Ancak bu yöntemlerle intiharları kontrol altına almak mümkün olmayınca, mücadele söylemsel düzeye taşınır. Toplumsal cinsiyet boyutu kasten ıskalanarak intihar vakaları

Fahrettin Kerim Gökay'ın Rum Ortodoks Patriği Athenagoras'ı ziyareti.

Bonnafous ekonomik ve politik nedenleri anlamlı bulmaz; eğer bunlar etkili olsaydı, savaş ve mütareke dönemlerinde daha büyük artışların beklenmesi gerektiğini savunur. Kişisel ve yabancılaşma neticesinde doğan sebepleri de dışlar ve intiharın şahsi buhrandan ya da cinnet anlarından bağımsız olduğunu iddia eder. Durkheim'ın izinden giderek sosyal sebeplere yönelir.

ilk olarak delilikle ilişkilendirilir ve Bonnafous'nun altını çizdiği toplumsal dönüşümlerin olası negatif etkisi inkâr edilmeye çalışılır. Ardından daha kökten bir çözüm olarak intihar vakaları ve hadisenin kendisi hakkında yayın yapmak Matbuat Kanunu'yla yasaklanır, böylelikle konu adeta bir neşter darbesiyle ülkenin gündeminden çıkartılır.

İNKÂR: "MÜNTEHİRLER BİRER MECNÛNDUR!"

Bonnafous'nun araştırmasının neticeleri basında yer bulduğunda rejimin muhaliflerine koz vereceği düşünüldüğü için, intihar olaylarıyla "içtimai" sebepler arasındaki karinenin inkârı yoluna gidilmiştir. Ruh hastalıkları ve cinnet gibi tamamen kişinin akli dengesinin bozukluğuyla açıklama çabaları öne çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyıl psikiyatrlarından Esquirol'un düşüncelerini benimseyen Türkiye'deki "emraz-ı akliyye tabibleri", insanın ancak bir cinnet hezeyanı esnasında hayatına kıyacağını, dolayısıyla müntehirlerin birer mecnun olduğunu savunur.[25] Memleket münevveranına "cari olandan daha doğru" bir fikir vermek isteyen Bonnafous, 1927 ve 28'de bir dizi makale kaleme alarak[26] bu duruşa sosyolojik bir perspektiften karşı çıkmaya çabalamıştır. Ancak 1930'lara gelindiğinde hâkimiyet bütünüyle Fahrettin Kerim ve Mazhar Osman gibi rejime son derece yakın üniversite profesörlerine, yani Bonnafous'nun kıyasıya eleştirdiği "emraz-ı akliyye ve asabiyye mütehassıslarına" geçer.

İntihara akıl hastalığı olarak yaklaşan bu çevreye göre müntehirler ya genel anlamıyla "ruhen hasta"dır, ya "nöropat ve psikopat"tır ya da üçüncü bir ihtimal olarak "siklotimik[27] mizaçlarda" kişilerden oluşur.[28] "Ruhi hastalıkların sinsi seyretmesi" dolayısıyla çoğunlukla kişinin çevresi tarafından fark edilmemesine ve zabıta raporlarına geçmemesine rağmen, intihara teşebbüs edip ölmeyenler muayene edildiğinde "melankoli, hipokondriak, alkolik, saralılarla psikasteni[29] ve erken bunama ve felci umumi vakaları" oldukları (!) ortaya çıkmıştır.[30] Gökay'a göre "umumi harpten sonra görülen intihar epidemilerinde en ziyade psikopat ve psikasteniklerle isterik dejenerelerin" ekseriyeti söz konusudur.

İntiharı "cemile-yi asabiyesi normal olmayan" kişilere "bulaşan" bir salgın olarak takdim etmekte kararlı davranan psikiyatri profesörleri, hadiseyi sessizleştirme yoluna gidilmesinin "sözde bilimsel" temellerini de hazırlayacaklardır.

İSKÂT: BASIN VE SANSÜR

İntihar oranındaki ani artışın sebebini isterikler arasında "taklit ve telkin"e bağlayan Darülfünun asabiyye profesörleri ve Akıl Hıfzıssıhhası Cemiyeti, gazetelerde "intihar vukuatına tahsis edilen saifelerin zayıf iradeler ve sinirliler üzerinde yapacağı tesiri" düşünerek çok sayıda rapor ve konferanslarla sansür kararına zemin hazırlamıştı.[31] "Fazileti

ve bilhassa ulusal seciyeyi bu gibi marazi tezahürlerden korumak ve cemiyeti tehdit eden toksikomani ve diğer fezahatleri ortadan kaldırmayı milli prensip ve şiar olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti," intihar salgınıyla başa çıkabilmek için sansüre başvurmaya karar verir. 1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu'yla "intihar olaylarını o yerin en büyük zabıta memurundan izin almaksızın yayınlamak yasak" hale gelmiş,[32] 4 Haziran 1932'de maddenin başına yapılan ufak eklemeyle "ülke içindeki ve dışındaki intihar olaylarını" haber yapmak izne tabi olmuştu.[33]

Kanuna aykırı olarak intihar haberi yapan gazetelere karşı hukuki işlem başlatılmıştır. Örneğin, 1932'de uluslararası finans piyasasının önemli simalarından Ivar Kreuger'in intiharını haber yaptıkları için tüm İstanbul gazetelerine dava açılır.[34] Yine de intihar haberleri şeklen yasaklanabilir. Bu tarihten sonra basında "intihar" kelimesinin zikredilmemesine dikkat edilir ve bildirilen vakalara "kaza süsü" verilir. Birçok haberin içinde barındırdığı ironi okuyucular için bir "parolaya" dönüşür. "'Kelebek avlarken pencereden başı ağır gelerek düşen yaşlı başlı ve önemli mevki sahibi kişilerin', 'sevgilisini vurduktan sonra elinden düşürdüğü silahtan üst üste çıkan kurşunların cansız olarak yere serdiği katilin', 'çamaşır asarken boynuna öldüresiye dolanan iplerin kurbanı olan ev hanımlarının'"[35] ölümleri intihar denmeksizin haber yapılır.

Her şeye rağmen 1920'lerin ortalarında "salgın" olarak tanımlanan ve gündemi meşgul eden genç kadınların intiharları, 1930'lara gelindiğinde artık tartışma mevzuu olmaktan çıkmıştır. Böylelikle Bonnafous'nun Durkheim'a atıfta bulunarak savunduğu, intiharın büyük toplumsal dönüşüm ve altüst oluş dönemlerinde artabileceği fikrinin üstü kapatılmış olur.

ERKEN CUMHURİYET VE SORUNLARIN *HALLİ*

Max Bonnafous'nun, incelemesinde kullandığı veri toplama yöntemlerini, istatistiki analizlerini ve bir anlamda elindeki rakamsal bulguların ötesine geçen çıkarımlarını metodolojik açıdan eleştirmek olasıdır. Buna karşın siyasi iktidarın yaygınlaşan kadın intiharlarına başlangıçta endişeyle yaklaşırken, kısa süre içinde intiharların toplumsal cinsiyet boyutunu es geçip, bunları münferit psikolojik vakalar olarak ele alması, ardından da bütünüyle sessizleştirmesi, yani peş peşe izlenen ıslah, inkâr ve iskât politikaları, aynı dönemde karşılaşılan diğer sorunların da "hallinde" izlenen yöntemler açısından dikkate değer bir benzerlik arz eder.

NAZAN MAKSUDYAN
WISSENSCHAFTSKOLLEG ZU BERLIN
(INSTITUTE FOR ADVANCED STUDY)

DİPNOTLAR

1 "Une explication de l'épidémie de suicides à Constantinople", *Les Faits Sociaux*, Paris: Comité national d'études sociales et politiques, 1926, s. 307.
2 "Turkey Seeks to Curb Increase in Suicides", *New York Times*, 10 Nisan 1927.
3 Max Bonnafous, "İntihar ve Cinnet", *Hayat Mecmuası*, Cilt I, Sayı 20, İstanbul, 1927 , s. 386 [1927a]; "Le Suicide à Constantinople : Etude Statistique et essai d'interpretation sociologique", *Türk Antropoloji Mecmuası*, no. 5, Ekim 1927, s. 22-43 [1927b]; "Le Suicide à Constantinople (suite)", *Türk Antropoloji Mecmuası*, no. 6, Mart 1928, s. 20-30 [1928]; "Le Suicide: These psyciatrique et these sociologique", *Revue Philosophique*, CXV, 1933, s. 456-475 [1933].
4 İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü, *894 İntihar Hadiseai Hakkında Kriminolojik Anket - Enquete Criminologique Concernant 894 Cas de Suicide*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1954, s. v-vi; Célestin Charles Alfred Bougle, Bilan de la Sociologie Française Contemporaine, Ayer Publishing, 1975, s. 23; Peter Hamilton, *Emile Durkheim: Critical Assessments*, New York: Routledge, 1990, s. 242; Zerrin G. Tandoğan, "Anthropology in Turkey: Impressions for an Overview", in *Other People's Anthropologies: Ethnographic Practice on the Margins*, Aleksandar Bošković (ed.), Berghahn Books, 2008, s. 98.
5 Maurice Halbwachs, *Les Causes du Suicide*, Paris: Felix Alcan, 1930, s. 32.
6 Örneğin, intihar oranlarının çok yüksek olduğu Doğu Almanya'da devlet intihar istatistiklerini uzun müddet gizleme yoluna gitmiş, söz konusu rakamlar gizliden gizliye kamuoyuna yansıdığında infial yaratmıştır. Gareth Dale, *Popular Protest in East Germany, 1945-1989*, New York: Routledge, 2005, s. 90.
7 Bonnafous, 1927a, 386.
8 Bonnafous , 1927b, 22.
9 BOA, DH.EUM.MH., 29/103, 14/Ş /1329 (09.08.1911).
10 BOA, DH.EUM.THR., 100/12, 05/L /1329 (28.09.1911).
11 BOA, DH.EUM.ADL., 38/26, 29/M /1336 (15.11.1917); BOA, DH.EUM.ADL., 39/30, 08/Ra/1336 (23.12.1917); BOA, DH.EUM.ADL., 40/34, 07/Ca/1336 (19.02.1918).
12 BOA, DH.EUM.ADL., 39/9, 15/Ş /1336 (01.12.1917).
13 BOA, DH.EUM.ADL., 45/16, 26/R /1337 (29.01.1919); BOA, DH.EUM.ADL., 45/22, 05/Ca/1337 (06.02.1919); BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/79, 30/B /1337 (30.04.1919).
14 BOA, DH.EUM.AYŞ., 48/55, 26/Ra/1339 (07.12.1920).
15 Bonnafous, 1928, 21.
16 "... la ville elle-même, qui etait occupée par les Allies, ne prenait pas une part directe au mouvement et ainsi ne participait pas à cet enthousiasme collectif qui animait les combattants de l'Indépendance", Bonnafous, 1928, 23.
17 Bonnafous, 1928, 24.
18 "... quand on est libre d'aller ou on veut, on est responsable du chemin qu'on prend. La liberte n'est pas seulement une joie, elle est aussi une charge." Bonnafous, 1928, 25.
19 Bu "haber değeri olan" iddia kolaylıkla yanlı bulmuştu. O yıllarda Türkiye'de bulunan Jose le Boucher, gezilerini anlattığı kitabında Bonnafous'a atıfta bulunarak, ani bir devrim deneyimi yaşayan Türk gençliğinin, özellikle genç kızların bunalımından bahsetmiş, yeni rejimin geleneksel değerleri benimseyen anne babalarla birdenbire özgürleşmiş çocukları arasında yıkılması güç bir duvar ördüğünü belirtmişti. Jose le Boucher, *D'Angora à Vilna*, Paris: Ed. Promethee, 1929, s. 88-89, 92.
20 W.G. Tinckom-Fernandez, "Suicides in Turkey Show an Increase", *The New York Times*, 25 Mart 1928.
21 Bu bağlamda Bonnafous'un 1929'da Türkiye'den ayrılması tesadüfi olmasa gerektir.
22 "Turkey Seeks to Curb Increase in Suicides", *The New York Times*, 10 Nisan 1927.
23 "Police Chief Fails to Dispel Turkish Woman's Suicide Idea", *The New York Times*, 7 Ekim 1927.
24 "Woman's Suicide Bureau", *The New York Times*, 21 Ekim 1927.
25 Bonnafous, 1927a, 386.
26 *Milliyet*, 6 Mayıs 1927, Mayıs-Temmuz 1927 süresince *Hayat: Haftalık İlim, Felsefe ve Sanat Mecmuası*'nda yayımlanan "İçtimaiyyat" yazıları.
27 Siklotimik bozukluk (Cyclothymic Disorder); psikiyatri alanında tanımlanması ve ayrıntılandırılması zor bozukluklardan biridir. Siklotimi subsendromal düzeyde depresyon ve hipomaninin sık ve kısa döngüleriyle karakterize bipolar bozukluğun bir formudur.
28 Fahrettin Kerim Gökay, "Türkiye'de Gazetelerle İntihar Hadiselerini Neşretmeği Yasak Eden Kanunun Tesiri Üzerinde Bir Etüt", *Kader Mecmuası*, 1939.
29 Ruhsal zayıflık, psikonevrozlar grubuna giren zorlu fikirler (obsesyon) ve korkular (fobiler) halinde beliren bir ruh hastalığı.
30 Gökay, *agm*.
31 Gökay, agm. Beşir Fuad'ın 1887'deki intiharını izleyen dönemde gözlenen benzer vakalar, özellikle de Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Ömer Bey'in şahdamarını keserek intihara teşebbüs etmesi, benzer bir "salgın" endişesine yol açmıştı. İntiharlar zinciri ve intihar hakkında yazılar basında fazlaca yer bulurken, 11 Mart 1887'de gazetelerde çıkan bir tebliğ bu gibi haber ve münakaşaların yayımlanmasını men etmiştir, M. Orhan Okay, *Beşir Fuad*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1969, s. 99-100.
32 Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Kasım 1996, s. 131-154, 148.
33 Mazıcı, 151.
34 "All Istanbul Papers Sued", *The New York Times*, 23 Mayıs 1932.
35 Nezahat Arkun, *İntiharın Psikodinamikleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1978, s. 126.

KAOS İÇİNDE SÜKÛNET

KYOTO BAHÇELERİ VE TARİH

ERDAL KÜÇÜKYALÇIN

Japon bahçeleri, Japon toplumunun iç dünyasını, dünya görüşünü ve estetik anlayışını yansıtan "küçük evren"lerdir. Japon bahçesini anlamak Japon kültürünün karmaşık yapısını anlama yolunda atılmış küçük bir adımdır. Bu yazı günümüz Japonya'sını şekillendiren kritik bazı dönemleri o dönemin ruhunu temsil eden bir Kyoto bahçesi ile birlikte ele alacaktır. Yani "kaos içinde sükûnet" arayışları incelenerek Japon tarihine farklı bir açıdan bakmak hedeflenmektedir.

Tenryūji'nin girişindeki kayalar.

Tenryūji'nin Karesansui tarzındaki ön bahçesi.

Japon tarihinde imparatorların ruhani dünyanın sembolik temsilcileri olmaktan çıkarak dünyevi hayatta gerçek politik, ekonomik ve askeri güce tam anlamıyla hâkim oldukları dönemler kuralı değil, istisnayı oluşturmuştur. İmparator Tenji (626-672) ve İmparator Daigo'nun (885-930) ülkenin yönetimini bizzat ellerine aldıkları bilinse de, siyaset genellikle "Sesshō" adı verilen vasiler eliyle yürütülmüştür. Bu durumun nadir istisnalarından biri on dördüncü yüzyılda İmparator Go-Daigo (1288-1339) tarafından (iki yıl kadar kısa bir süreliğine de olsa) gerçekleştirilmiş, sonuncusu ise İmparator Meiji (1852-1912) tarafından on dokuzuncu yüzyılın sonunda başarılmıştır. Siyasi gücün savaşçı sınıf olan samuraylardan alınarak imparatorlara geri verilmesi süreci sancılı, zorlu iç savaşlar sonunda mümkün olabilmiştir. Bu olgunun ardında Japon toplumunun kültür ve tarihinin kendine has mekanizmaları yatar.

Kyoto şehri yüzyıllarca süren başkentliği sırasında bu güç mücadelerinin odağında yer almış, defalarca yıkılarak yeniden yapılmıştır. Dolayısıyla Kyoto'nun kendisi zaman içerisinde tarihsel bir figür kimliğine bürünmüş, ona sahip olabilmek Japonya'ya hâkim olmakla, siyasi erkin meşruiyetiyle ilişkilendirilmiştir. Bunun için ise şehri silah zoruyla işgal etmek yeterli olmayıp ona benzersiz bir tapınak, saray yahut bir bahçe hediye etmek, yani ona bizzat hizmet ettiğini halkın önünde kanıtlamak gerekmiştir. Böylece Kyoto savaş dönemlerini her zaman takıp takıştırıp daha da güzelleşerek atlatırken, gençlik iksirini içmiş bilge bir kraliçe edasıyla zamanın yıpratıcılığına karşı koymayı bilmiştir.

Bu kadim başkentin, yaşadığı kargaşa ve kaosun bizzat içindeyken dahi sağladığı sükûnet ortamıyla insanın neredeyse zamanın durduğuna tanıklık ettiğini düşünmesine sebep olan sihirli köşeleri, bahçeleridir. Zira çatışmalar sırasında çıkan yangınlarda ağırlıklı olarak ahşap olan mimari unsurlar; saraylar, tapınaklar, köşkler ve evler alevlere teslim olarak yok olurken, bahçeler etkilenmeden kalabilmiştir. Üstelik her kaosun sonunda huzurun yeniden tesis edildiğini ve şehrin yeni sahibini dosta düşmana ilan etmek için yeni bir bahçe yaptırıldığından, Kyoto bahçeleri hem içinden geçilen dönemin izlerini taşıma, hem de yeni dönemin ipuçlarını verme özelliğine sahiptir. Ayrıca tabiatı sınırlı mekânlarda bir anlamda taklit ederek onu soyutlaştıran tasarımları sayesinde bahçeler, insanoğlunun sınırsız iştahını, kendisinin de doğanın bir parçası olduğunu hatırlatma yoluyla alçakgönüllülük, ölçülülük ve hayatın geçiciliği kavramları ile dengeleme arayışını temsil eder. Japon toplumunun iç dünyasını, dünya görüşünü ve estetik anlayışını yansıtan "küçük-evren"lerdir Japon bahçeleri. Japon bahçesini anlamak, Japon kültürünün karmaşık yapısını anlama yönünde atılmış küçük bir adımdır. Bu yazı günümüz Japonya'sını şekillendiren kritik bazı dönemleri, o dönemin ruhunu temsil eden bir Kyoto bahçesi ile birlikte ele alacaktır. Yani "kaos içinde sükûnet" arayışları incelenerek Japon tarihine farklı bir açıdan bakmak hedeflenmektedir.

KAMAKURA DÖNEMİNİN SONU VE TENRYŪJİ

Kyoto'nun batısında, Arashiyama (Fırtına Dağı) eteklerinde yer alan Tenryūji (Göksel Ejder Tapınağı) 1345 yılında kurulmuş olup halen Rinzai Zen ekolünün baştapınağı olarak varlığını devam ettirmektedir. 1994 yılından beri UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almaktadır. Kurulduğu dönemden itibaren meydana gelen savaşlar sırasında defalarca yanmış ve son olarak Meiji döneminin sonuna doğru yeniden inşa edilmiştir. Dolayısıyla özgün halini koruyan yegane bölümü bahçesidir. Tapınağa girişte ziyaretçiyi Budist inanışına göre cennetin dağlarını temsil eden dikili kayalar karşılar. Kayaların kıyıları yosunlarla ve etrafı ise suyu ifade eden beyaz çakıl taşları ile çevrilidir. Bu görüntü Japon bahçe sanatının özeti gibidir. Zira günümüz Japon bahçe tasarımcılarının el kitabı sayılan ve Tachibana Toshitsuna (1028-1094) tarafından yazılan Japonya'nın en eski bahçe düzenleme kitabı *Sakuteiki* (Bahçe Hazırlama Kitabı), "Taşları yerleştirmeden önce yerlerini gönlünde belirlemelisin!" sözleri ile başlar.[1] Taşların, Japon ruhunda estetik görünümlerinin ötesinde bir anlamı vardır. Özellikle de nehir yataklarından alınmış, akarsuların şekillendirdiği kayalar Japonya'nın kendine özgü dini olan Şinto (Tanrıların Yolu) açısından kutsal sayılır. Şinto'ya göre canlı cansız her varlığın bir ruhu vardır ve insan diğer hiçbir varlığa üstün sayılamaz. Dolayısıyla taşlar, bu Japon inancının simgeleri olarak bahçelerdeki yerlerini almıştır.

Binanın iç-bahçe bölümüne geçildiğinde ise manastırın ön bahçesi sayılabilecek "karesansui" (kuru bahçe) tarzındaki kısım görülür. Bu tarz, çakıl taşlarından oluşan bir fona az sayıda taş veya bitkinin yerleştirilmesinden oluşur. Taşların minimalist kullanımı sayesinde hayal gücüne yer bıraktığı gibi kişinin kendi aklını, bilinç düzeyini test ettiği bir "zihin manzarası" olarak tasarlanmıştır "karesansui" bahçesi. Genellikle çakıl zeminin denizi, taşların adaları temsil ettiği düşünülür. Çakıllardan oluşan dalgaların her sabah yeniden şekillendirilmesi, Zen rahiplerinin günlük ibadetlerinin parçasıdır. Tırmıkla yapılan basit bir işlem gibi görünmekle birlikte dalga yüksekliklerinin ve genel desenin hatasız ve tabiatın kendi formlarına mükemmelen uygun olarak hazırlanması, disiplinin yanında yaratıcılık gerektirmektedir. Bu bahçenin beyaz duvarlarla sınırlanmış sade yapısı, Japon bahçe sanatının temel prensiplerinden biri olan "yūgen" (gizem) özelliğini içerir. "Yūgen" kavramı, duyularımızın gördüğümüz şeyin derinliğini ölçmekte ya da aktarmakta yetersiz kaldığı

Japonya'nın en eski bahçe düzenleme kitabı **Sakuteiki** *(Bahçe Hazırlama Kitabı), "Taşları yerleştirmeden önce yerlerini gönlünde belirlemelisin!" sözleri ile başlar. Taşların Japon ruhunda estetik görünümlerinin ötesinde bir anlamı vardır. Özellikle de nehir yataklarından alınmış, akarsuların şekillendirdiği kayalar Japonya'nın kendine özgü dini olan Şinto (Tanrıların Yolu) açısından kutsal sayılır.*

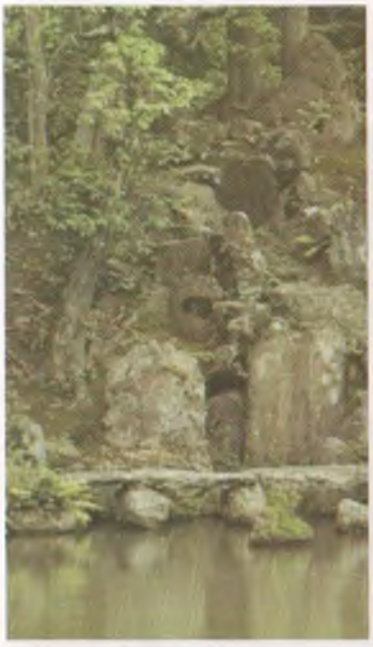
Tenryūji'nin ana bahçesi.

durumu ifade eder. Japon bahçe tasarımcısı ziyaretçiyi bu durumda tutarak birazdan karşılacağı manzaraya hazırlıksız yakalanmasını hedefler. Yani bir anlamda asıl göstermek istediğini gizlemekte, eserinin kolay ulaşılabilir olmasını bilinçli olarak engellemektedir.[2]

Ahşap tapınak binasının arkasına geçildiğinde nihayet Tenryūji bahçesi görülür. "Ödünç alınan manzara" usulünün en iyi örneklerinden olan bahçenin hemen arkasında yükselen Fırtına Dağı manzarayı tamamlayıcı bir işlev görür. "Karesansui"den farklı olarak "Kaiyūshiki", bahçe dahili ve çevresinde yapılan yollar sayesinde içinde gezilebilen Japon bahçesinin bütün geleneksel öğelerini, yani bir gölet, dikili taşlar, mevsimine göre değişik dönemlerde çiçek açması öngörülerek yerleştirilmiş ağaçlar, bir şelale, bir taş köprü ve taştan yapılmış anıtsal fenerler gibi unsurlarıyla, kendisinden sonra gelenler için bir model oluşturmuştur.[3]

İçerisinde bulunduğu Zen tapınağı ile birlikte bahçe Musō Sōseki (1275-1351)[4] adlı bir Zen rahibi tarafından tasarlanmıştır.[5] 1339 yılında Şogun Ashikaga Takauji (1305-1358) tarafından, aynı yıl ölen imparator Go Daigo'nun anısına ithafen bir tapınak yapılması işi ve kurucu başrahiplik görevi Sōseki'ye verilmiştir. Göksel Ejder Tapınağı ve bahçesi 1345 yılında tamamlanarak görkemli bir törenle açılmıştır.[6] Japon bahçe düzenleme sanatının üç büyük ustasından biri kabul edilen Sōseki'nin eserine verdiği isim, hayatı zaferler, yenilgiler, sürgünler, ihanetler ve hayal kırıklıkları ile geçen İmparator Go Daigo'yu özetler gibidir. Rahip Sōseki, imparator henüz hayattayken bir ejderha olarak Fırtına Dağı'nın üzerinde uçmakta olduğu bir rüya görmüş ve hemen ardından da ölüm haberini alınca harekete geçmişti. Go Daigo'yu devirerek kendi uygun bulduğu kişiyi tahta oturtmuş olan Şogun Ashikaga Takauji'yi müteveffa düşmanının ruhunu huzura kavuşturacak bir tapınak yaptırmasının hem dini hem de politik açıdan doğru olacağı konusunda ikna etmeyi başarmıştı.

Sōseki'nin, Tenryūji bahçesinde dünyevi olanla ruhani olan arasındaki ince çizgiyi yakaladığı görülür. Bir şair olarak sahip olduğu duyarlılıkla Zen'in soyut kavramlarını taş ve bitkilerle somutlaştırırken, eserine -belki de çok göz önünde olduğu için gözden kaçan- gizemli bir mesaj kondurmayı da bilmiştir. Göksel Ejder Tapınağı'nın bu mesajını algılayabilmek için bahçenin odak noktasına, yani tapınağın büyük salonundan bakıldığında tam karşıya gelen noktadaki şelaleye (Ejder Kapısı) bakmak gerekiyor.[7] Günümüzde kuru olup vaktiyle suların aktığı düşünülen bu şelaleyi oluşturan taşlardan biri, yukarıya doğru sıçrayan bir "koi" balığı[8] görünümündedir. Çin efsanelerine hâkim olan Sōseki'nin özellikle seçtiği anlaşılan bu taş Sarı Irmak[9] boyunca akıntıya karşı yüzerek son bir sıçrayışla bir ejderhaya dönüşen balığa atıftır aslında. Kadim bir Çin sembolü olarak, sıçrayan "koi" cesareti, azmi, kararlılığı sayesinde insanın bir gün mutlaka amacına ulaşacağını anlatır. Bu taşı eserinin odağına yerleştirerek ve eserine "Göksel Ejder" (Tenryūji) adını koyarak Sōseki, ömrü mücadelelerle geçen Go Daigo'nun ruhuna selam veriyor ve imparatorun azmini anıtlaştırmış oluyordu. Sōseki, samuray sınıfının Japonya'ya tam anlamıyla hâkim olmasıyla başlayan Kamakura döneminin (1185-1333) kargaşası içinde doğmuş, büyümüş ve samurayların artan ilgisine mazhar olan Zen inancıyla karşılaşarak ra-

Şelale (Ejder Kapısı) ve Japon bahçe düzenleme sanatındaki ilk taş köprü örneği.

Tenryūji'de bulunan bir ejder resmi.

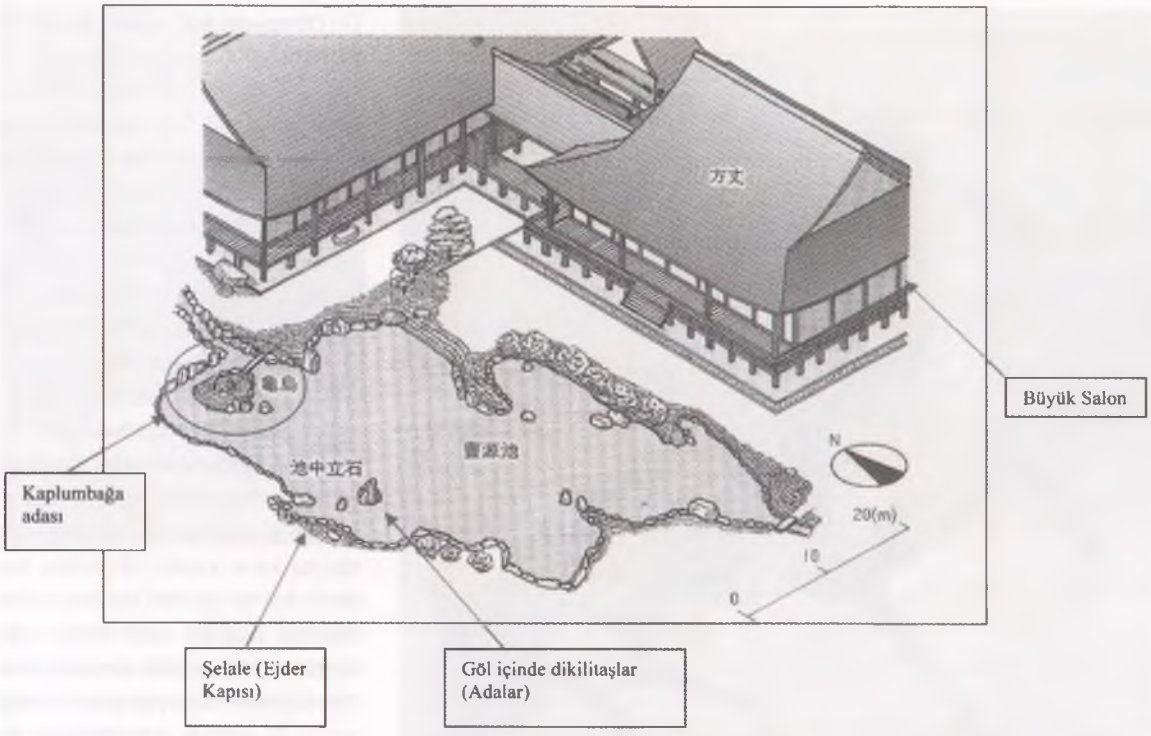
hip olmuştu. Sōseki'nin dahil olduğu Rinzai Zen ekolü her ne kadar Myōan Eisai (1141-1215) tarafından on ikinci yüzyıl sonu itibariyle Japonya'ya getirilmişse de, uzun süre kurumsallaşmış Tendai ve Shingon ekollerinin baskısından kurtulamayarak özerk bir yapıya kavuşamamıştı. Bunun mümkün olabilmesi için Kubilay Han (1215-1294)[10] tarafından 1274 ve 1281 yıllarında yapılan Moğol saldırılarının gerçekleşmesi ve bu istila denemelerinin başarıyla püskürtülmesine rağmen Kamakura şogunluğunun[11] temellerinden sallanmaya başlaması gerekecekti. Moğol orduları her iki saldırıda da aniden patlayan fırtınalar sayesinde geri çekilmek zorunda kalmış ve bu durum "kamikaze"nin, (Tanrı'nın rüzgârı) tapınaklarda okunan duaların işe yaramasına yorulmuştu. Ancak savaşılan ordunun istilacı ve denizötesinden gelen bir güç olması nedeniyle ne ganimet ne de yeni toprak elde edilebildiğinden savaşan birliklere herhangi bir ödül verilememiş, bu da samuraylar arasından büyük bir memnuniyetsizliğe yol açarak Kamakura şogunluğunun sonunu getirmişti.

Aslında şogunluğun başkentinde de karışıklık sürüyordu. Zira savaşçı hâkimiyetini sağlayan Minamoto Yoritomo'nun (1147-1199) ölümünden sonra gelen şogunlar yaşlarının küçüklüğü bahane edilerek Yoritomo'nun karısı Hōjō Masako'nun (1157-1225) ailesi Hōjō klanı tarafından vasiler atanarak yönetilmekteydi. Yani Musō Sōseki'nin Tenryūji'yi inşa etmekle görevlendirildiği dönemin öncesinde Japonya'nın siyasi manzarası oldukça karmaşık bir hal almıştı. Kyoto'da konuşlanmış bir imparator, Kamakura'da yaşayan bir şogun ve şogunu temsil eden bir vasi. Dengelerin değişmesi için küçük bir dokunuş yetecekti. Tam o noktada, 1318 yılında imparator olan Go Daigo'nun sembolik bir imparatorluk unvanı (Tennō) ile yetinmeye niyetli olmadığının anlaşılmasıyla Japonya, tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir kaos ortamına doğru savrulmaya başladı. Go Daigo tahta oturur oturmaz siyasi gücü elinde toplamak ve şogunluğu yıkmak üzere muhalefeti organize etmeye başladı. Bu mücadelede en büyük yardımı başta Enryakuji tapınağı olmak üzere asil sınıfa yakınlığı ile bilinen Tendai ve Shingon gibi yerleşik Budist ekollerin ana tapınaklarının bulunduğu Hieizan[12] manastırlarından alacaktı. Bu Budist kurumlar yalnızca dini konularla meşgul olan merkezler olmayıp aynı zamanda büyük bir ekonomik güce sahipti. Ekonomik güçlerinin kaynakları şöyle sıralanabilir:[13]

1- Shoen (bir çeşit timar) vergi gelirleri[14]
2- Hamilerden gelen bağışlar
3- Vilayet vergilerinden muafiyet
4- Sake (pirinç rakısı) üretimi ve satışı
5- İlaç üretimi ve satışı
6- Kereste üretimi ve satışı
7- Küçük ürünlerin gezici rahipler tarafından satışı
8- Faizle borç para verme
9- Rehin eşya dükkânları işletmesi (Dosō)
10- Esnaf localarına giriş imtiyazı belgesinin ücretleri
11- Pazaryeri kiralama (Tapınak kapılarında kurulan pazarlarda alınan işgaliye ücretleri)
12- Bazı ürünlerin satışında sahip oldukları imtiyaz nedeniyle vergi bariyerlerinden (sekisho) gelen gelirler.[15]

Yerleşik tapınakların ruhani olduğu kadar dünyevi işlere de hâkim olduğu ve bu düzenin bozulmasının kendi aleyhlerine olacağını bildikleri açıktır. Çıkarlarını korumak üzere gerektiğinde sayıları binleri bulabilecek rahip-askerlerden (sōhei) oluşan ordular beslemekteydiler. Kısacası, on dördüncü yüzyılın başında dini kurumlar ekonomi, siyaset ve kültür dahil olmak üzere her alana hâkim oldukları bir düzen kurabilecek kadar organizeydiler. Canlarını sıkan tek engel, askeri güçle ülkeyi yöneten ve başkenti Kyoto'dan Kamakura'ya taşıyacak kadar ileri gidip her fırsatta kendilerine düşmanlıklarını gösteren samuray sınıfıydı. Kamakura samurayları açısından da kendilerine alternatif bir güç odağı olması kabul edilemezdi ancak onlar da alternatif bir din politikasına sahip olmadan hasımlarını zayıflatamayacaklarını biliyorlardı. Kyoto ile Kamakura arasındaki gerilimin hızla yükseldiği bu kritik dönemeçte Zen doğru zamanda, doğru yerdeydi.

Doğru yer ve doğru zamandı çünkü samuraylar Kyotolu asiller ve aristokratlarla aralarında kültür açısından büyük fark olduğunu, askeri güçlerini entelektüel rafine bilgi ile desteklemeden yeterli meşruiyeti sağlamakta zorlandıklarını görüyor, ancak yüzyıllardan beri imparatorluk ailesi tarafından himaye edilerek güçlenmiş olan yerleşik tapınaklara güvenemeyeceklerini biliyorlardı.

Üstelik bu tür tapınakların shoen'ler üzerindeki, deyim yerindeyse tekelini[16] kırmakta zorlanıyor, bazı arazileri alabilseler de bu, ekonominin geneline hâkim olmalarına yetmiyordu. Dolayısıyla Zen, Çin'den yeni gelmiş olması, henüz asillerden himaye görmüyor olması, shoen'lere sahip olarak kurumsallaşmış olmaması, Çin'deki versiyonun devlete tam bağlılık öğretisine sıkı sıkıya bağlı olması gibi pratik-politik sebepler; ayrıca da ölüm-yaşam arasında bir fark görmemesi, her bireyin meditasyon yolu ile Buda bilincine, aydınlanmaya ulaşabileceğini söylemesi, "kōan" denilen anlık cevapların yazılı, kalıplaşmış dualardan daha aydınlatıcı olduğunu öğretmesi gibi ruhani-felsefi sebeplerle Kamakura samuraylarının artan ilgisine mazhar olmaya başlamıştı. Üstelik Zen rahipleri Çin'in sosyopolitik yapısına vakıf, edebiyatına hâkim, yazı başta olmak üzere resim, mimari, bahçe gibi sanat alanlarında bilgili olarak yetişiyorlardı. Bu da Kamakura açısından Çin ile yapılacak ticari ve kültürel alışveriş için mükemmel bir aracı olmaları demekti ki böylece yerleşik Budizmin bu alandaki tekeli de kırılmış oluyordu.[17] Şogunlar ve Hōjō vasileri (shikken) bu dönemde aralarında ileride Tenryūji tapınağının kurucu başrahibi olacak olan Musō Sōseki'nin hocası olan I-shan I-ning'in (1247-1317) de bulunduğu çok sayıda Çinli Zen rahibini Kamakura'ya davet etmeye başladılar.[18]

Musō Sōseki (1275-1351).

İmparator Go Daigo (1288-1339) (Tenryūji).

İmparator Go Daigo'nun 1331 yılında Kamakura'ya saldırarak ilk hamlesini yapmasıyla mücadele başlamış oldu. Sonraları "Genkō no Ran" (Genkō Kargaşası) diye adlandırılacak olan 1333 yılına kadarki süreçte Go Daigo yenilerek Oki adasına sürgüne yollanmıştı. Ancak sonunda adadan kaçmanın bir yolunu bulup oğulları ve destekçileri ile birlikte savaşmaya devam etmeye başladı. Bunun üzerine "isyanı" bastırmak üzere büyük bir orduyla Go Daigo ve taraftarlarının üzerine Ashikaga Takauji adlı ünlü bir komutan yollandı. Ancak Ashikaga Go Daigo ile görüşerek (büyük ihtimalle şogun olması teklif edilince) taraf değiştirmeye karar verdi. Birleşen ordular Kamakura'ya saldırdığında şogun Minamoto ve shikken Hōjō klanının üyelerine intihar etmekten başka seçenek kalmamıştı. Kamakura dönemi böylece bitmişti; İmparator Go Daigo hedefine ulaşmış görünüyordu.

İmparator, "Kenmu Restorasyonu" (1333-1336) adıyla ilan ettiği ve hâkimiyeti imparatorluk makamına iade eden programını uygulamaya koymaya kalkıştığında ise bekle-

Şogun Ashikaga Takauji (1305-1358).

Go Daigo için bir tapınak yapılması fikrinin Sōseki'den kaynaklandığı anlaşılıyor. Bunun için dedesi İmparator Kameyama (1249-1305) tarafından Fırtına Dağı eteklerine yaptırılmış olan ve Go Daigo'nun çocukluğunun geçtiği sarayından daha güzel bir yer bulunamazdı. İnşaat ertesi yıl başladı ve bazı shoen gelirlerinin bu iş için ayrılmasına karar verildi. Ancak fon yetersizliğinden çalışmalar bir türlü bitirilemeyince, 1341 yılında Çin'e ticaret yapmak üzere iki gemi gönderilmesine ve bu imtiyazın verildiği tüccardan inşaatın bitirilmesine yetecek bir ön ödeme alınmasına karar verildi. Böylelikle her türlü riski üstlenerek istenen parayı ödemeyi taahhüt eden Shihon adlı bir tüccar 1342 yılının sonbaharında Tenryūjibune (Tenryūji gemileri) adı verilen iki gemiyle yola çıkıp 1343 ya-

Karesansui bahçesi, taşların minimalist kullanımı sayesinde hayal gücüne yer bıraktığı gibi kişinin kendi aklını, bilinç düzeyini test ettiği bir "zihin-manzarası" olarak tasarlanmıştır. Genellikle çakıl zeminin denizi, taşların adaları temsil ettiği düşünülür. Çakıllardan oluşan dalgaların her sabah yeniden şekillendirilmesi, Zen rahiplerinin günlük ibadetlerinin parçasıdır.

mediği bir tepki ile karşılaştı. Yeni şogun olarak otoritesinin sarsılmakta olduğunu ve güçlerinin elinden alınacağını gören Ashikaga Takauji daha önceki hamileri olan Hōjō'lara yaptığı gibi bir kez daha taraf değiştirerek bu kez ordusunun yönünü Go Daigo'ya çevirdi. Bu hareket karşısında seçenekleri sınırlanan imparator önce Hieizan'daki Enryakuji tapınağına sığındı sonra da imparatorluğun üç alametini[19] de yanına alarak güneydeki Yoshino'ya çekildi. Böylece Go Daigo ve neslinin Yoshino'da, Ashikaga Takauji'nin desteğiyle tahta geçen İmparator Kōmyō ve neslinin Kyoto'da olmak üzere iki imparatorun varlığını sürdürdüğü "Kuzey-Güney hanedanları dönemi" (Nanbokuchō; 1336-1392) başlamış oluyordu. Ashikaga ailesi hâkimiyetini ilan ederek şogunluk merkezini Kamakura'dan Kyoto içerisinde bulunan Muromachi bölgesine taşıdı. Ashikaga sülalesinin hâkimiyeti 1573 yılına kadar sürecekti.

İşte bu ortamda Tenrūji, İmparator Go Daigo'nun 1339'da Yoshino'da ölmesi üzerine baş düşmanı Ashikaga Takauji tarafından yaptırılıyordu. Tapınağın ve bahçesinin mimarı Musō Sōseki, Go Daigo tarafından 1325 yılında Kyoto'ya davet edilmiş, Nanzenji tapınağının başrahibi olması istenmişti. Elbette bu isteği imparatorun Kamakura'yı kuşatma stratejisinin bir parçası olarak görmek mümkündür. Ancak Zen'e ve Sōseki'ye ilgisi devam etmiş, 1333'te Kyoto'ya tekrar döndüğünde ilk işi onu yine Kyoto'ya getirtmek olmuştu.[20] Üstelik aynı Sōseki, imparatorun olduğu kadar, belki de daha fazla, Ashikaga Takauji'nin de güvenini kazanmış olduğundan, kuzey ve güney sarayları arasındaki iletişim bir müddet onun üzerinden yürütülmüştü.[21]

zında geri döndü. Gezi büyük bir başarı olmuş, büyük kârlar elde edilmiş ve tapınak kompleksinin bitirilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Nihayet 1344 yılında inşaat bitti ve ertesi yıl Go Daigo'nun yedinci ölüm yıldönümünde törenle açılmasına karar verildi. Açılışa imparatorluk ailesinden Kōgon da katılacaktı.

Bu haber yayıldığında imparatorluk ailesinin üzerindeki kontrollerini Zen rahiplerine kaptırma ihtimalini gören Hieizan'daki Enryakuji tapınağı rahipleri ayaklanarak Kyoto'ya indiler. Tenryūji'nin açılmamasını, hatta yıkılmasını, "şeytan" rahip Sōseki'nin öldürülmesini talep ederek, istekleri yerine getirilmezse rahip-askerleri göreve çağıracaklarını, kutsal sunaklarını şehre indireceklerini söyleyerek gösteriler yaptılar. Kōgon törene katılmaktan vazgeçtiğini açıkladı ancak Şogun Ashikaga tehditlere kulak

Bahçeden bir detay.

Fırtına Dağı (Arashiyama) ve Tenryūji bahçesi [Ödünç alınmış manzara].

asmayacağını belirtip, kutsal sunağı şehre indirmeye kalkacak olurlarsa Enryakuji tapınağının tüm malvarlığına el koyacağını ilan ederek kararlılığını gösterdi.

1345'in dördüncü ayında Takauji, maiyetinde kardeşi Tadayoshi ve diğer generalleri olduğu halde büyük ve gösterişli bir ordu eşliğinde, halkın meraklı bakışları altında Kyoto caddelerini dolaşarak Tenryūji'ye geldi. Şehrin ve Japonya'nın yeni hâkiminin Hiei Dağı'ndaki Enryakuji değil kendisi olduğunu kanıtlamış oluyordu.[22] Bu aynı zamanda Zen'in de zaferiydi. Musō Sōseki, 1300'ü bulduğu söylenen müritleri eliyle ve Şogun Ashikaga'nın himayesinde her vilayette bir Zen tapınağı açılmasını sağlayarak yeni döneme damgasını vuruyordu. Eserinin açıldığı gün tapınakta katılımcılara yaptığı konuşmada gururunu ve coşkusunu saklamakta zorlandığı anlaşılır. Konuşmasında kendisinin Buda'nın devamı olduğu fikrini işlemektedir.[23]

"Kōei'in dördüncü yılında [1345], dördüncü ay, sekizinci gün Dharma Vaaz Salonu Haşmetli Şogun Ashikaga Takauji ve Şogun Vekili Tadayoshi'nin katılımlarıyla ilk defa açıldı. Bu vesile ile saygıdeğer Musō Kokushi şöyle hitap etti:

(Musō asasını yukarıya doğru kaldırarak)

'Bakın! Bakın! Shakyamuni şu anda burada, asamın ucunda. Yedi adım atıyor, gökyüzünü ve yeryüzünü işaret ediyor ve hepinize ilan ediyor: Bugün burada bu Dharma Vaaz Salonu'nun bitmesi ile yeniden doğdum. Bütün kutsal olanlar burada toplanmış, insanlar ve tanrılar bir arada!'"

Bu tören sayesinde Go Daigo zihinlerde gömülmüş, yeni Şogun Kyoto'ya hizmet ettiğini kanıtlayarak halkın gözünde meşruiyet kazanmış ve kaos, yerini sükûnete bırakmıştı. Ya da kim bilir belki de gerçek zafer Kyoto'nundu. Kamakura'da bir başkent oluşturma hayali Minamoto ve Hōjō aileleri ile birlikte yok olmuş, Kyoto tekrar Japonya'nın siyasi, dini ve askeri merkezi olmuştu. Şehir, bir karmaşa dönemini daha ardında bırakarak yepyeni bir devre, Ashikaga klanının idaresinde Muromachi dönemine hazırlanıyordu.

ERDAL KÜÇÜKYALÇIN
RYUKOKU ÜNİVERSİTESİ
KYOTO

DİPNOTLAR

1 Mori, Osamu, *Sakuteiki no Sekai* (Sakuteiki'nın Dünyası), (Tokyo, NHK Books, 1986), s. 43 [Sakuteiki, yazar tarafından Japonca aslından Türkçeye tercüme edilmektedir.]

2 Tıpkı Mimar Sinan'ın Eminönü Hasırcılar Çarşısı'nda bulunan Rüstem Paşa Camisi'nde yaptığı gibi. Çarşı içinden cami avlusuna çıkan dar merdiven yukarıda görülebilecekler hakkında ziyaretçiye hiçbir ipucu vermez.

3 Miyamoto, Kenji, *Nihon Teien no Mikata: The Japanese Gardens*, (Kyoto, Gakugei Shuppan, 1998), s. 124.

4 Musō, Zen ekolünün Japonya'da yerleşmesi ve kurumsallaşmasına yaptığı katkılar sayesinde *Kokushi* (Ülkenin öğretmeni) payesi ile onurlandırılmış az sayıda insandan biridir. Japon tarihinde Musō Kokushi olarak da anılır.

5 Berthier, François, (transl)Parkes, Graham, *Reading Zen in the rocks: The Japanese Dry Landscape Garden*, (Chicago, University of Chicago Press, 2005), s. 25.

6 Collcutt, Martin, *Five Mountains: The Rinzai Zen Monastic Institution in Medieval Japan*, (Cambridge, Harvard University Press, 1981), s. 105.

7 Mizukami, Tsutomu; Seki, Bokuō, *Koji Junrei Kyoto Tenryūji* (Kadim Tapınaklara Seyahat Kyoto Göksel Ejder), (Kyoto, Tankō Co., 1976), s. 119.

8 Koi: Kökeni Doğu Asya olan bir cins sazan balığı. Renkli desenleri nedeniyle Japon bahçelerinin vazgeçilmez öğeleridir. (Cyprinus Carpio)

9 Sarı Irmak: (Çince) Huang Ho, (Uygurca) Serik Derya. Çin'in Yangtze'den sonra en uzun nehri.

10 1271-1368 yılları arasında Çin'e hâkim olan Yuan hanedanın kurucusu ve Moğol İmparatorluğu'nun beşinci kağanıdır.

11 Şogun: Askeri diktatör, Japonya'nın de facto hâkimi. İmparatorlar tarafından verilen "Sei-i Tai Shogun" (Kuzeyli Barbarları Dize Getiren Komutan) payesinin kısaltması.

12 Hieizan: Hiei Dağı. Kyoto'nun hemen kuzeyinde bulunan, manastırları ile ünlü dağ. Doğusunda Japonya'nın en büyük gölü Biwako olup kuzey-güney hattındaki ana ticaret yoluna (Tōkaidō) hâkim bir konumdadır.

13 Collcutt, ss. 10-18.

14 Shoen: Bir çeşit timar. İmparatorlar, asiller ve şogunlar tarafından tapınaklara hibe edilen gelirler. Koku denilen "bir kova pirinç" birimi ile hesap edilirdi.

15 Osmanlı'daki "Kapan" sisteminin Japonya'da tapınaklar lehine işleyen versiyonu.

16 Araştırmalar o dönemde tapınakların vilayetlere göre shoen arazilerinin %50'si ile %100'üne sahip olduklarını gösteriyor. (Collcutt, ss. 13-15)

17 Mason R.H.P. & Caiger, J.G, *A History of Japan: Revised Edition*, (Singapore, Charles E. Tuttle Co., 1997), s. 169.

18 Collcutt, ss. 57-78.

19 İmparatorluğun üç alameti: İmparatorlara meşruiyet verdiğine inanılan üç sembolik eşya; bir kılıç (Kusanagi), bir ayna (Yata no Kagami) ve bir yeşim taş (Yasakani no Magatama). Şu anda bunlardan kılıç Nagoya vilayetinde bulunan Atsuta tapınağında; yeşim taş Tokyo'daki imparatorluk sarayında ve ayna ise Mie vilayetindeki İse tapınağında muhafaza ediliyor.

20 Collcutt, s. 92.

21 Mason&Caiger, s. 168.

22 Collcutt, ss. 104-6.

23 (ed.) Theodore de Bary, Donald Keene, George Tanabe, and Paul Varley, *Sources of Japanese Tradition: Volume 1. From Earliest Times to 1600*, (NY, Columbia University Press, 2000), s. 329.

TÜLAY GENÇTÜRK DEMİRCİOĞLU
VE FATMA BÜYÜKKARCI YILMAZ İLE

KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ HAKKINDA SÖYLEŞİ

Kadın Eserleri Kütüphanesi geçtiğimiz aylarda 1895-1908 yılları arasında çıkan **Hanımlara Mahsus Gazete** *ve 1925-1927 yılları arasında çıkan* **Türk Kadın Yolu** *dergisini Osmanlıcadan Latin harflerine aktararak tıpkıbasım olarak yayınladı. Önümüzdeki aylarda ise* **Kadınlar Dünyası** *dergisinin (1913-1921) yayınlanması planlanıyor. Derginin ilk yüz sayısının çevirisini gerçekleştiren Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden Fatma Büyükkarcı Yılmaz ve Tülay Gençtürk Demircioğlu ile derginin içeriği ve Osmanlı kadın hareketi açısından önemi hakkında konuştuk.*

قادینلر دنیاسی

Kadınlar Dünyası dergisinin bir kapağı.

Kadın Eserleri Kütüphanesi arşivi.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Geçtiğimiz aylarda Kadın Eserleri Kütüphanesi *Hanımlara Mahsus Gazete* ile *Kadın Yolu*'nu Türkçe çevrimyazı olarak yayımladı. Bize yayımlanacak diğer dergiler ve bu proje hakkında bilgi verebilir misiniz? Yayımlanacak kitapların nasıl bir açığı doldurması amaçlanıyor?

Bu çalışma aslında Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın 20. kuruluş yıldönümü için hazırladığı etkinlikler arasında yer alıyor. Vakıf ilk olarak bu etkinlikler kapsamında, 2009 Nisan'ında "Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu" adlı bir sempozyum düzenledi. Ardından *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)* ve *Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)* yeni harflerle yayımlandı. Bunların hemen ardından bizim hazırladığımız *Kadınlar Dünyası*'nın ilk 100 sayısı çıkacak. Daha sonra da *Kadın (Selanik) (1908-1909)*, *Genç Kadın (1919)*, *Türk Kadını (1918-1919)*, *Süs (1923-1924)* ve *Resimli Ay* yayınlanacak. Bu kitapların kadın hareketine, bu

hareketin Osmanlı'daki serüvenine, ayrıca o dönemin sosyal, kültürel, edebi hayatına ilgi duyan ancak dil zorluğuyla karşılaşan tüm araştırmacı ve meraklı okur kitlesine hitap edeceğini düşünüyoruz.

90'ların başında Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Kadın Dergileri Bibliyografyası'nı hazırlamıştı. Bu çalışmaya katkıda bulunanlardan biri olarak Latin harflerine aktarılmayı bekleyen önemli bulduğunuz diğer kadın dergilerinden ve yazarlardan örnekler verebilir misiniz?

19. yüzyıl başında *Terakki-i Muhadderat (1869), Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat (1875), Ayine (1875), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Şükûfezar (1886), Hanımlara Mahsus Gazete (1895), Alem-i Nisvan (1906)*, II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte *Demet, Mehasin, Genç Kadın, Ev Hocası, İnci, Siyanet, Hanımlar Alemi* gibi pek çok dergi var. Bunların hepsinin farklı bir misyonu var. Bizce her biri de yayınlanmaya değer. Ancak tabii ki bu tür yayınları gerçekleştirmek sponsorlara ihtiyaç var. Maalesef Türkiye'de bu tür yayınları destekleyen sponsorlar bulmak da dergilerin çeviri süreci kadar zor. Sponsorlar bulunduğu takdirde kadın tarihiyle ilgili, yayınlanmasıyla pek çok boşluğu dolduracak, gün ışığına çıkarılmayı bekleyen eserler var. Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin sponsor bulmakta ne kadar zorlandığını biliyoruz.

Yayına hazırladığınız *Kadınlar Dünyası* dergisine dönecek olursak, bu dergi hakkında bilgi verebilir misiniz? Hangi yıllar arasında çıkmış, yazarları kimler?

Kadınlar Dünyası, 1913 (1329) ile 1921 yılları arasında 194+15 sayı olarak yayınlanmış. İlk yüz sayı günlük, sonrakiler ise haftalık çıkmış. 121-128. sayıların Fransızca ekleri var. Fakat muhtelif nedenlerle yayınına üç kez ara vermiş. İlki kâğıt sıkıntısı yüzünden üç ay, ikincisi I. Dünya Savaşı nedeniyle dört yıl, üçüncüsü ise Kurtuluş Savaşı sırasında dört yıl. Derginin sahibi Nuriye Ulviye Mevlan, mesul müdürü 108. sayıya kadar Emine Seher Ali. Daha sonra Ruşen isimli birisi ile derginin sahibi olan Ulviye Mevlan'ın kocası Mevlanzade Rıfat Bey olmuş. Gazetede sıklıkla yazı yazan kadınlar Emine Seher Ali, Ulviye Mevlan, Aliye Cevat, Sıdıka Ali Rıza, Aziz Haydar, Mükerrem Belkıs, Yaşar Nezihe, Atiye Şükran, Pakize Sadri, Meliha Cenan, Nevvare Şükran, Safiye Büran, Asiye Cahit, Nebile Akif... Takma isimlerle yazanlar da var, Saksağan gibi. Yazarların tamamı kadın. Yalnız kimi zaman erkeklerin mektupları, yapılan bir eleştiriye cevap vermeleri söz konusu olabiliyor. Hereke fabrikası müdürünün, bir kadının mağazada kendilerine kötü davranılmasıyla ilgili eleştirisine cevabı bunlardan biri.

Nasıl bir okur kitlesi var?

Gazetenin hedef kitlesi zaten kadınlar. Gazetenin amacı kadınlığın yükseltilmesi olduğu için hemen her sınıftan kadına hitap edecek yazılar var. Bunu gazetedeki bazı yazıların başlığını vererek daha iyi ifade edebiliriz: "Hukuk-ı Nisvan", "Terbiye-i Etfal", "Yeni Doğan Çocuk", "Emzirmek", "Kız Evlâtların Tahsili", "Mekteplerimiz", "Avrupa'da Tahsil-i Nisvan", "Meslek Seçimi", "Terzilik", "Çalışmak Hakkımızdır", "Kadınlık Uyanmıştır", "Tesettür-i Nisvan", "Kıyafet-i Milliyemizi Nasıl Düzeltmeli?", "Teehhül Meselesi", "Görücülük", "Türkiye'de Bir Kadın Gazetesi Çok mu Görülüyor?", "Erkekler Matbuatı Hukukumuzu Teslime Başladı". Başlıklardan da görüldüğü gibi, *Kadınlar Dünyası* kadınların ve genç kızların eğitimli, çalışma hayatının her alanında yer alabilen, her alanda bilgi sahibi, çocuklarının bakımını eski usullere göre değil ilmi usullere göre yapabilen, çocuklarına iyi bir terbiye verebilen, toplumda güçlü birer birey olmaları gerektiğinin propagandasını yapan

قادینلر دنیاسی
KADINLAR DUNYASSI

Kadınlar Dünyası dergisinin kapaklarından biri.

Kadın Eserleri Kütüphanesi arşivi.

صحیفه ٤ (قادینلر دنیاسی) نومرو ۸۷

اکر یشله وار اولدیغی ادعا ایدرسه کز بك تحف اولور .
ادیسونك هیچ بر مکتبده تحصیل ایتدیکی سویلیورسکز . فقط اونك والدهسی قوجاغی الك بیوك بر مکتبدی . حاتی زده او آغوش... وهرکسی بویله اولورمی ظن ایدییورسکز ؟ . هیهات . . . وینه مکتوبکزده تحف بر شی سویلیورسکز .
« دنیاده بتون موفقیات اولا ابی بیلمك سکره آنك اجراسه تشبث ایتمکله اولور. یوقسه آوروپا کورمکه دکل » دییورسکزکز .
یافکز قردشم . هر شیدن اول بیلمك لازم اولدیغی اعتراف ایدییورسکزده آوروپایه

کوروجیلك — صفای تأهل !..
زوجه — ایرکندن بو توالت ندر ؟ الا کوزلرکی یکلور ؟

Kadınlar Dünyası dergisinden bir karikatür.

ALT YAZI: Görücülük

— Safa-yı Teehhül!...

Zevce- Erkenden bu tuvalet nedir? Elâ gözlülerin mi bekliyor?

Zevç- ...

Zevce- Hiç olmazsa hasta iken bana acı.

Zevç- Sus bel... Ben seni görüp de mi aldım?

bir yayın politikası izliyor. Dolayısıyla böylesine çeşitli amaçları olan bir yayını takip eden okur kitlesinin de çok geniş bir yelpazede olduğunu söyleyebiliriz.

Siz *Kadınlar Dünyası*'nın genel olarak Osmanlı tarihinde ve özelde kadın tarihindeki öneminin ne olduğunu düşünüyorsunuz?

Abdülhak Hamit'in, "Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır," sözünü şiar edinen kadınlar tarafından çıkarılan *Kadınlar Dünyası*, Osmanlı kadınının sosyal hayatını düzenlemek, çalışma hayatına ilgi uyandırmak, aydın bir nesil yetiştirecek bilgili anneler hazırlamak, kadının dışarıda giyeceği kıyafeti düzenlenmesini, işçiliğe ait müesseseler açarak buralarda kadınların, kızların çalışmasını sağlamak, kadınlığın ilim ve irfanını yükseltmek gibi amaçlarla kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olduğu için hemen bütün yazıları bu amaçlara hizmet eder niteliktedir. Bu nedenlerle kadının eğitim hakkı gibi çeşitli haklarını kazanmasında, çalışma hayatına girmesinde bu cemiyetin ve bağlantılı olarak *Kadınlar Dünyası*'nın çok büyük bir işlevi olduğunu düşünüyoruz. Örnek verirsek, cemiyet terzi evi açarak kızlara, kadınlara terzilik öğretiyor ve bu terzihanelerde yerli malı kullanılmasını teşvik ediyor. Ayrıca cemiyetin kadınların çalışma hayatına girmeleri, ticarete atılmaları konusunda yazdığı yazılar da etkisini gösteriyor ve kadınlar tarafından çeşitli ticarethaneler açılıyor. Yine derneğin teşvikiyle ilk kez bir kadının, Bedra Osman'ın bir kamu kuruluşu olan Telefon İdaresi'ne memur olarak girmesinin serüvenini yazılar aracılığıyla takip edebiliyoruz.

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nden bahsettiniz. Bu cemiyet hakkında daha fazla bilgi verebilir misiniz?

28 Mayıs 1913'te kurulan bu cemiyetin kurucusu aynı zamanda gazetenin imtiyaz sahibi olan Nuriye Ulviye'ydi. Merkezi ise Sultanahmet Binbirdirek'te, *Kadınlar Dünyası* gazetesinin idarehanesindeydi. Cemiyetin önemli bir özelliği siyasetle iştigal etmemesi. Bunu programlarında hemen ikinci madde olarak belirtiyorlar. Aynı maddede amaçlarını şöyle sıralıyorlar: "1) Kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı, 2) Hayat-ı mesainin ihyasıyla kadınlıktaki sefaletin tahfifi, 3) Maarifin tamimiyle nisvanda seviye-i irfanın i'lâsıdır." Cemiyet hususi mektepler açarak, gazeteler, risaleler, konferanslar yoluyla kadınları aydınlatmak ve yükseltmek için de çaba sarf edeceğini, bütün bu gayelerin cins ve mezhep ayırt etmeksizin tüm Osmanlı kadınları için geçerli olduğunu vurguluyor. Cemiyetin amaçları bu kadarla sınırlı değil, mali gücü oranında sanayi ile alakalı iş evleri tesis edip buralarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini hafifletmek, çeyizlerini hazırlamak ve bu suretle de milli sanayinin gelişme ve ilerlemesine gayret etmek. Serpil Çakır'ın Osmanlı kadın hareketini *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan yazılar üzerinden ele aldığı *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabında da belirttiği gibi cemiyet, kadını sımsıkı kuşatan geleneklere, kadın erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa, eğitimsizliğe karşı bir mücadele başlatıyor. Bu amaçla gerek aile yaşamında, gerekse toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında yeni bir düzenlemeye gitmenin gereği üzerinde duruluyor. Kadının her alanda, hatta siyasette bile başarılı olabilecek yetenekte olduğu ileri sürülüyor. Aile yaşamında esaslı değişime gidilmesi, görücülüğün kaldırılması, eşlerin birbirini tanımasının gereği pek çok yazıda tekrar tekrar tartışılıyor.

Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından yayımlanan, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin Latin harfleriyle basımını içeren kitabın kapağı.

Peki dergide kadınlara, kadın haklarına karşı nasıl bir bakış söz konusu? Sizce yalnızca bu derginin içeriğinden yola çıkarak dahi bir tür Osmanlı kadın hareketinden söz etmek mümkün mü?

Biraz önce belirttiğimiz gibi dergi Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olduğu için zaten kadınlığın yükseltilmesi, toplum ve çalışma hayatında yer alabilmesi, eğitim hakkının verilmesi gibi gayelerle yola çıkıyor ve bu doğrultuda sayılamayacak kadar çok yazı yazılıyor. Bu gayeler zaten bir

kadın hareketinin başladığının da bir göstergesi değil midir? Fatma Zerrin "Kusurlarımız" başlıklı yazısında, "Daha ne zamana kadar uyuyacağız? Artık uyanalım. Türk kadınlığını ıslah ve ihya edelim, onda saklı duran fezail-i ulviyeyi âleme gösterelim. Yoksa pek uzak olmayan bir istikbalde tamiri katiyen gayr-ı kabil iki haile bizi karşılayacaktır: Nedamet, nisyan!" diyor. Bir başka kadın, İffet Nizamettin, yalnız erkekleri çalışan milletleri tek kol ile iş görmeye uğraşan çolaklara benzetiyor. N.M. adlı bir başka kadının, "En müdhiş felâketler, bir heyet-i ictimaiye arasındaki 'kadınlığın' perişaniyeti kadar müdhiş ve müessir değildir, olamaz!" sözleriyle bu hareketin kadınlar arasında ne kadar revaç bulduğunu, bu türden pek çok "isyan" cümleleri de bu hareketin varlığını güçlü ve açık bir şekilde gösteriyor.

Kadınlar Dünyası dergisinde sıkça yer verilen temalardan bazıları

KADIN HAKLARI

Kadınlar Dünyası'nda kadınların hukuku ile ilgili pek çok yazı var. Kadınların ev içine hapsedilmesine, erkeklerin esiri olmalarına, sadece bir meyve, bir haz aleti olarak telakki edilmelerine isyan eden yazılar:
"Biz, bizi iğfal eden muharrirlerin sözlerine artık ehemmiyet vermeyeceğiz. Kadınlar erkeklerin enis-i canı imiş, refik-i ömrü imiş, aklın, iz'anın mütemmimi, yuvanın nâzımı, idarenin nazırı velhasıl şerik-i hayatı imiş, daha bilmem ne imiş!... Bunların hepsi yalan!... Muharrirlerin bu tarif ve tavsifleri yalan olmakla beraber ince olan hissiyatımızı ihtizaza getiriyor, bizi aldatıyor. Bu aldanma yüzündendir ki hukukumuzu müdafaa edemiyor, daima erkeklere âtıl bir esir kalmışız. İnsanların dünyada şüyu bulduğu zamandan beri hal bu minval üzeredir. Erkek, kadın daima ayrı ayrı hayat takip etmiştir. Biz zavallı kadınlar, erkekler nazarında daima bir meyve, bir meta halindeyiz. Amelimiz, hakk-ı hayatımız tahdit edilmiştir. Hem de hiçbir zaman tam manâsıyla erkeklere enis-i can, refik-i ömr, şerik-i hayat olamadık. Yuvamızın nâzımı, idaremizin nazırı dahi değiliz. Biz kadınları daima ayrı bir 'daire-i hayat' içinde sıkmışlar, erkeklere esir, mahkûm eylemişlerdir."
Y. Naciye ise Avrupa'da kadınlara siyasi haklar verileceğini ve bu uğurda kadınların gösteriler yaptıklarını söyledikten sonra Osmanlı'da ilk önce kadına "hukuk-ı insaniye" verilmesi gerektiğini belirtiyor:
"Erkeklerimiz Avrupa'da, Amerika'da erkekleriyle yan yana çalışarak istihsalât-ı milliyeye hizmet eden milyonlarca kadınları görmüyorlar mı? Daha geçen gün İngiltere'den başlayarak bütün Avrupa'yı dehşetler içerisinde bırakan nümayişleri işitmediler mi? Bilmiyorlar mı ki Avrupa yakın bir zamanda kadınlara hukuk-ı siyasiye bahş edecektir? Bu suretle beşeriyet azim bir nüfus daha kazanacak, meclis-i mebusan kürsülerinde kadın sesleri işitilecek, mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutasarrıf, kaymakam olacaktır. Bunun neticesi olarak her şey değişecek. Ordularda Jan Dark gibi, Kara Fatmalar gibi şeci kumandanlar, dava vekilleri, fabrikatörler, ameleler velhasıl her işte kadınlar da bulunacak!... Biz Osmanlı kadınları, tekâmül nazariyesini bildiğimiz için bu kadar ifrata gitmiyoruz. Lâkin hukuk-ı insaniyemizi olsun istemeye hakkımız yok mudur? Niçin erkekler sokaklarda bizi taciz etsinler? Niçin bir kadın namusuyla yaşamak için çalışmaya bırakılmasın? İşte bizim istediğimiz hukuk-ı siyasiye değil, şimdilik bu gibi hukuk-ı insaniyedir."

EĞİTİM

Kadınlar Dünyası'nda kadınların eğitilmesi gerektiği fikriyle birlikte çocukların da eğitimi ve bakımı konuları üzerinde sıkça durulmuş. Çocuk büyütme yöntemleri, doğum öncesi ve sonrasında anne ve çocuk bakımı, emzirmek, göbek bakımı gibi bilgiler oldukça kapsamlı bir şekilde yer almış. Kadın ve çocuk eğitimi konusunda öne çıkan isim ise Aziz Haydar. Erenköy'de anne ve çocuklara yönelik olarak açtığı ücretli "Ana Mektebi"yle bugünün anaokullarının temelini de atmış. Ana mektebinin genç kızlara ve hanımlara da yönelik bir programı var. Biçki, dikiş, nakış, yemek, musiki, lisan, akaid-i diniye gibi dersler program dahilinde. Beş-yedi yaş arasındaki çocukların kabul edildiği valide sınıfının programı ise şöyle:
"Beş yaşından yedi yaşına kadar kız ve erkek çocuklar ana sınıfına kabul olunurlar. Ana sınıfında olan çocuklara kitaptan ders okutturulmaz. Bu sınıfa levhalar üzerinde gösterilen hurufatı belletip eğlence suretiyle yine levhalar üzerinde eşyaya ve hayvanata dair eğlenceli hikâyelerle malûmat verilir. Ve oyun tarzında sanayie ve coğrafyaya dair dersler, yapabilecekleri gibi küçük, eğlenceli el işleriyle terbiye-i bedeniyeye ait oyunlar, fikirlerini yormayacak manzumeler ve musiki-i savtî öğretilir."

Kadınlar Dünyası'nda tanıtımı yapılan pek çok kitap, dergi ve ilan önemli bir yer tutuyor. Eğitime verilen önemin bir göstergesi olarak çocuk dergileri *Çocuk Dünyası, Çocuk Duygusu, Çocuk Oyunları, Mini Mini, Felsefe Mecmuası, Toprak, Gençlik Alemi, Mektepli, Mektep Müzesi, Muallime* gibi yayınlar ile tiyatro ilanları yer almış. *Kadınlar Dünyası* imzasıyla yayımlanan bir makalede cehalet ve taassup, felaketlerin sebebi olarak görülüyor ve kadınların artık esir ve atıl yaşamak yerine erkeklerle birlikte çalışıp bir hayat hakkına sahip olmak istedikleri belirtiliyor:
"Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus âdab-ı diniye, âdat-ı milliyemiz vardır ki bunun dakik, ince hikmetlerini bizim anladığımız ruhla erkeklerimiz anlayamamış, hukukumuzu, mevki-i ictimaimizi tayin ve takdir edemeyerek bizi esir, âtıl bırakmışlardır. Biz artık esir, âtıl yaşamak istemiyoruz. Erkeklerimizle âdab-ı diniyemiz dairesinde teşrik-i mesai etmek, velhasıl bir hakk-ı hayata sahip olmak istiyoruz. Bu gayeye vusul için biz Osmanlı kadınları cins ve mezhep tefrik etmeksizin selâmet-i vatana hasr-ı vücud edecek terbiyede evlât yetiştirmek istiyoruz. Cehalet, taassup, cehl üzerine inat demek olan taassup, felâketlerimizin müvellididir. Memleketimizi bir harab-abada, bir ölüler memleketine döndürmüştür. Beyhude bir taassup ve cehl, zehirli tırnaklarıyla mevcudiyet-i milliyemizin mühim uzuvlarını tırmalamıştır. Velhasıl bir sürü safsatanın baziçe-i heves ve ihtirası olarak yaşadığımızdan dolayıdır ki hayat-ı milli ve ictimaimizin olmadığı zannını Avrupalıların fikrine ilka etmiştir. Çünkü bütün an'anat-ı milliye ve diniyemiz unutulmuş, hakk-ı hayatımız hasr ve kasr edilmiştir. İşte tedennimizin esbab ve sevaiki budur. Cehalettir, cehl üzere inattır."

ROMAN OKUMAK

Kadınlar Dünyası'nın yazarlarının ele aldığı en önemli sorunlardan biri

de roman konusudur. Kadınların, genç kızların öğrenecekleri ilim ve fen gibi pek çok şey varken ahlak bozan (fesad-ı ahlâk) romanlarla ilgili yazıların yazılmasına, romanların yayımlanmasına yazarların şiddetle karşı olduğu görülüyor. Bu konuda Atiye Şükran pek çok yazı yazmış:

"Ara sıra ziraatten, fenden de yazılar görüldü. Fakat esefle söylerim ki bugünlerde gazeteler demeyelim, bütün eli tutanların yazıları, romana, romancılığa, daha doğrusu evlâtlarımızın ahlâkını yıpratmaya (bozmaya) ait yazılar oldu. Hiçbir kalem görmedim ki sanayi hakkında bir iki satır karalasın, hiçbir nokta görmedim ki kadınların fikrini sanayiye teşvik etsin. Hep roman, hep hikâye, hep masal."

"Kitaplardan, mekteplerimizin kitapsızlığından, hikâyelerle, mini mini yavrucakların hatta hanım kızlarımızın ahlâken tedrici fakir düşmelerinden bahsederek memleketin ahlâkını bozan romanların meydandan kaldırılması ve kız mektep kitaplarımızın müsabaka ile muharrirelerimize yazdırılması için bir nebze bahsetmiştim. Bu defa da kendini bilen, çocuklarını seven, vatanın selâmetini düşünen hanımlarımız müstesna olmak üzere diğerlerine bazı ihtaratta bulunacağım, gücenmesinler."

"Dört gün evvel 'Galiba bugünlerde muharrirlerimiz de fikren züğürtledi. Ahlâki kitaplar yazmaları iktiza ederken romancılığa döktü. Hiçbirisi bu vatan çocuklarımızın veya kızlarımızın uyandırılmasına dikkat etmedi ve etmiyor. Bütün teşebbüsler kaldırıldı.' diye çırpınıyorduk. Ve yine bu kabahat acaba kimlerdedir, soruyorduk. Hiç cevap veren olmadı? Olmadı da. Nihayet Halıcılarlı Rafia Rifat Hanım hemşiremiz bu kusurların ahalide, zavallı ahalide olduğunu isbata kalktı. Edebi, ahlâki, fenni yazılara kimse ehemmiyet vermiyor. Çünkü alan yok dedi. Bir muharrir yazdığı fenni ve sanayie ait bir kitap bastırdığı vakit üzerine kalıyor, zarar ediyor, dedi. Bu doğrudur. Bunu ben de itiraf ederim.

*

Biz eli kalem tutar, selim fikirle evlâdımızın hayatını muhafaza eder sıhhi makalât neşreden muktedir muharrirlerimizden bu romancılığı beklemeyiz. Biz bundan sonra muharrirelerimizden veya muharrirlerimizden vatanın selâmetine ait, herkesin mesleği dahilinde yazılar isteriz. Sanatkârlar sanat şubelerinde, tüccarlar tüccar şubelerinde, zenginlerimiz müesseseler yapmakta, mektepler dahi çocuklarımıza ameli dersler göstermekte hatta her mektep idaresi dahilinde sanayie ait bir şube açmalarını isteriz. Nasıl ki halk roman okumaya düşkün yani alıştırılmış, şimdi o saf ve nezih kalemler memleketi ifsada veren romancılığı temelden yıkmaya da hasr-ı vücud etmelidir. Ahlâkları bozan muharrirler olduğu gibi düzeltecekler de onlardır. Bugün süslü kapakla iğfale kurban çocuklarımız yarın başka bir surette başkalarının daha süslü kapakları ile daha kolay iğfal edileceklerdir. Rica ederiz bu vâhi modaları geçiniz. Zira mevsimi geçti. Çalışmak zamanı geldi. Yazılacak böyle romanlara emin olunuz ki olanca kuvvetimizle darbeler vuracağız."

Rafia Rıfat ise faydalı eserler yerine roman yazılmasının suçunun kendimizde aranması gerektiğini, zira romanlara biz ilgi göstermezsek kitapçıların bunları basmayacağını söylüyor:

"Evet, Babıâli Caddesi kitapçılarının sırf roman neşretmeleri ve bu sebepten faydalı eserlerin duçar-ı teehhür olması beyan olunuyor. Evet, pek doğrudur. Fakat bunda fikrime kalırsa ne kitapçılarda ne de hükümette bir kabahat yoktur. Yalnız kabahatin en büyüğünü millette arayacağım. Zira gerek bizler ve gerek erkeklerimiz romancılığa pek büyük bir inhimak gösteriyoruz. Bu sebepten kitapçılarımız gösterilen bu inhimak sayesinde mütemadiyen roman neşrine teşebbüste bulunuyorlar. Bittabi biz ve erkeklerimiz rağbet göstermeyecek olursak kitapçıların da roman neşrinden sarf-ı nazar edecekleri bedihidir."

Emine Seher Ali roman okumakla boşa geçirilecek zamanların milletin eğitimine ayrılmasını, bunun için de millet ve hükümete iş düştüğünü söylüyor:

"Bakınız millet kendini nasıl okutur? Uzağa gitmeyelim. İstanbul ve civarını nazar-ı itibara alalım, gittikçe daire-i maarifi tevsi' edelim. Meselâ Bostancı'da bir mektep yapılmış, henüz muallimeler gönderilmemiş. Bir hizmet-i mütefahhire olmak üzere orada ikamet eden kibar aileler mektebin heyet-i talimiye vazifesini uhdelerine alsalar ne zararları olur? Mahall-i mezkûrda Ahmet Paşa hafideleri ve daha pek çok tahsil görmüş aileler var. Roman okumakla imrar edilecek zamanları evlâd-ı vatanın tedris ve talimine sarf etmekten çekinmeyeceklerini kemal-i itminanla ümit edebiliriz. Hükümet de yavaş yavaş milleti kendine zahir ve muavin gördükçe kendini toplar, biz de terakki ederiz."

M.Ş[in] isimli yazar:

"Hayat pek kıymettardır. Vakit nakittir. Hatta vakit ile nakit kazanıldığı halde nakit ile vakit mümkün değil ele geçmez. Ömrümüzü bir yığın abes mütalâalarla ziyan etmek ne kadar yazıktır! Bu sözlerimden 'Sakın bir daha roman okumayınız!' manâsı anlaşılmasın. Roman da okuyunuz, fakat evvelâ bugünkü ihtiyac-ı fikrimizin, ihtiyac-ı ahlâkımızın hangi cihete atfedilmek lâzım geleceğini düşününüz. Bundan sonra ara sıra okuyacakları romanları da intihapta fevkalâde müşkül-pesent davranınız. Onlar birer eser-i edebi, birer enafis-i hayaliye olsun, sizde rakik ve ulvi fikirler, hisler uyandırsın. Size bir terbiye-i ictimaiye versin. Her çevirdiğiniz yaprak sizi fenalığa düşman, iyiliğe perestişkâr kılsın. Aksi takdirde muzurdur, mazarratı umumidir."

Pakize Sadri:

"Bugün ahlâkımız öyle sukut etmiş, hissiyatımız öyle rahnedar olmuş ki âtiden ümitvar olmak biraz müşkül... Lânet o muharrirlere ki kadın varken bütün gençliği, âtinin pür-ümit simalarını aşk ve sevda romanlarıyla, faydasız kitaplarıyla zehirlediler, gençlik de bilmeyerek bu giriveye yuvarlandı... Şimdi gençlik kütüphanelerini bu zehirli romanlarla, hafızalarını bu kanlı facialarla doldurdu, artık düşünceleri, gayeleri aşk ve sevdadan ibaret... Meslek ve sanat tefrik etmeksizin, derece ve mertebe aramaksızın diyebilirim ki, bütün gençlik, bilcümle mektep talebeleri bu illet-i müzmine ve muhribe

Kadınlar Dünyası dergisinin ön ve arka kapakları.

Kadın Eserleri Kütüphanesi arşivi.

ile malûldurlar. Âtinin birçok anneleri de bu illetin musabı bulunuyorlar. Ellerinde ipekli mendiller, ceplerinde yaldızlı mektuplar buradan oraya, mesireden mesireye dolaşan muhabbet dilencilerine, aşk ve sevda saillerine tesadüf etmemek gayr-ı kabil! Bir güruh ki hepsi cahil ve zelil, bir sürü ki hepsi âtıl ve miskin, bir meclis-i nisvan ki hep asırların birleştirdiği itikadat-ı sefihe ile yorgun ve bitap, bir mahfil-i şeban ki hep ahlâksızlığın kökleştirdiği itiyadat-ı sahife ile durgun ve musap..."
Mükerrem Belkıs:
"Evet anlıyorum. Bu usule müracaat ailelerin aczinden, iktidarsızlığından vücuda geliyor. Fakat iyi düşünelim. Kendimizi kendimiz zehirliyoruz. Çalışalım, öğrenelim. Gece sabahlara kadar ahlâka mugayir romanları mütalâa edeceğimize vatanımızı felâketlerden kurtarmaya yegâne vasıta olan kitapları okuyalım."

Fatma Zerrin:
"Ve sonra siz, ey genç kızlık hayatına girmiş muhterem hemşirelerim, siz de terzi Espikel'in, Olyon Dor (Au Lion d'Or=Olion doral, Kaliverosi, Karlman mağazalarının, Avrupa'nın moda merkezlerinden haftası haftasına getirdikleri moda levazımını, kumaşları, Beyoğlu kaldırımlarını sık sık dolaşarak tedkik ile vakit geçireceğinize, çayırları beyhude yere dolaşarak milyonlarla mikrop yutacağınıza, çiçek kadar masum kalplerinizi zehirleyen o kirli romanları okuyacağınıza Güzel Prenses romanından kafanızı kaldırınız da muhitinize bakınız. Yakın bir istikbalde zevçleriniz olacak erkekleri kazanmasını öğreniniz. Ne o gülüyor musunuz? Düşünmüyorsunuz ki mesele olanca fecaatiyle ırkımızı tahrip etmektedir!"

TESETTÜR

Tesettür meselesi, o dönemden itibaren tartışılan bir konu. Gazetenin sayfaları arasında tesettür ile ilgili çeşitli görüşleri içeren çok sayıda yazı mevcut. Kimisi (Eskişehir'den Memnune bint-i Hasan) İstanbul kadınlarının tesettüre riayet etmediğinden dem vuruyor:
"Bugün emin olsunlar İstanbul hanımları Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Karahisar'daki Hristiyan familyaları kadar tesettüre riayet etmiyorlar. Ben İstanbul'a ilk geldiğim zaman haftalarca sokaklarda tesadüf ettiğim kadınların İslâm veya Hristiyan olduklarını tefrikte güçlük çekiyordum. Çünkü taşralı olduğum cihetle bu muhtelif şekil ve kıyafetlerde kadınlar gördüğümden bazıları müstesna olmak üzere diğerlerini Hristiyan madamları zannediyordum. Bilâhare böyle şekil ve kıyafetlerin moda olduklarını öğrendim ve şaşırdım. Bunun için tavsiye buyurduğunuz üzere İstanbullu hanımefendi hemşirelerimiz ahkâm-ı şeriatten bulunan tesettüre riayet buyursalar hem muhadderat-ı İslâmiyenin şeref ve haysiyetini muhafaza etmiş hem de vukubulan istihzalardan kurtulmuş olurlar zannındayım."
Kadınlar Dünyası'nın önemli kadın yazarlarından Belkıs Şevket ise "Tesettür ve Peçe" yazısında peçeye tamamen karşı olduğunu, kadınların bulundukları yere göre, örneğin Kadıköy, Adalar ve Boğaz'da peçe takmadan, tesettüre girmeden, İstanbul'da ise çarşafla dolaştıklarını, bunun düzeltilmesi için de dine ve milli adaba uygun bir dış kıyafet hazırlanması gerektiğini belirtiyor:
"İstanbul'a gelince şer'an yüzümüzün açık olması lâzım gelirken biz yüzümüzü kapıyoruz. Endamımız meydana çıkmaması lâzım iken biz her ay değişen modayı taklit etmek için dar ve kısa çarşaf ve yeldirmeler giyiyoruz. Kadıköy, Adalar ve Boğaziçi'nde bulunan her kadın arzu ettiği kıyafette sokağa çıkabiliyor ve kimsenin bir

şey söylemeye hakkı olmuyor. Sonra biz İstanbul'da yalnız çarşaf giymek mecburiyetinde bulunuyoruz. Acaba İstanbul'daki erkekler ile Boğaziçi'nde bulunan erkeklerin birbirinden farkları var mıdır? Böyle olduğu halde niçin hep kadınların kıyafet-i hariciyeleri bir biçimde olmasın, niçin bir kadın mevkiine göre kıyafet-i hariciyesini değiştirmek mecburiyetinde bulunsun? Mademki Boğaziçi cihetlerinde çarşaf giyilmeden ve peçe koyulmadan geziliyor; neden biz İstanbul'da peçesiz olarak gezemiyoruz? Peçeli bulunduğumuz zamanlar ale'l-umum müslim ve gayr-ı müslim erkeklerin şiddetle nazar-ı dikkatlerini celbediyoruz. Lâkin gayr-ı müslim olan kadınların yüzleri açık olduğu için kimsenin nazar-ı dikkatini o kadar celbetmiyorlar. Erkeklerimiz ise kapalı olan yüzümüzü görmek için yanımıza sokulmaya mecbur oluyorlar. Sokakta bu kadar tesettüre riayet ettiğimiz halde büyük bir mağazaya alışveriş etmek için gittiğimiz zaman yüzümüzü açmaya mecbur oluyoruz. Sokak ile mağazaların beynindeki fark nedir? Yukarıda arz eylediğim vechile kıyafet-i hariciyemizi düzeltip şer'-i şerif ve âdab-ı milliyemize muvafık bir kıyafet-i hariciye yapmaklığımızı sevap görenlerdenim."

Hatice Baise ise kadınları açmaktaki günah ile açmamaktaki faydaları mukayese edip hangisinde fayda varsa ona göre bir hareket tarzı belirleyip bu müzmin hale bir son verilmesi gerektiğini vurguluyor:
"Şimdi asıl şayan-ı tedkik bir mesele -benim fikrime göre- kadınlarımızı açmaktaki seyyiat ile açmamaktaki muhassenatı mukayese etmeli, herhangisinde fayda mutlak ve mukarrer ise ona göre bir hatt-ı hareket takibiyle bu müzmin hale artık bir nihayet vermelidir. Yoksa *Sebîlü'r-reşat*'ın dediği gibi 'Kadınlarımızı açalım fakat erkeklerimizi örtelim.'"

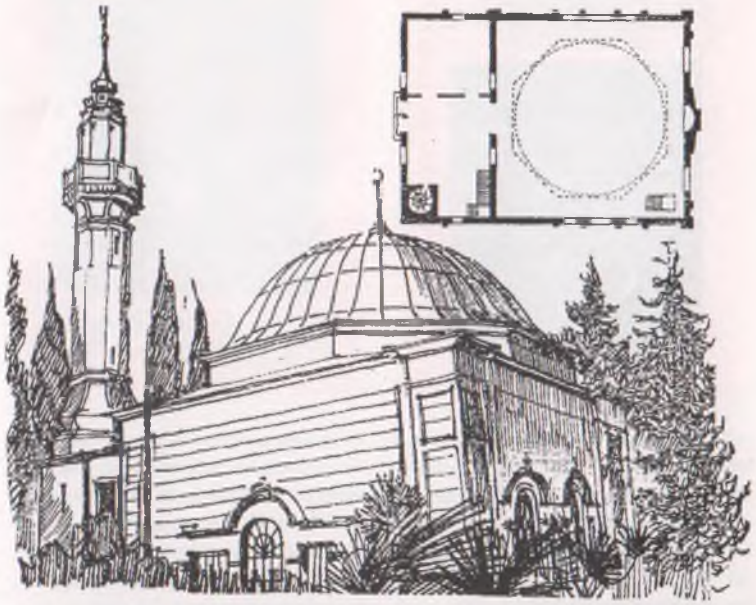
Bu konuda görüş belirten kadınlardan Pertev-nisar ise milli bir kıyafet icat edilip bunun gazetelerde ilan edilerek ortak bir yol bulunması fikrindedir:
"Hasılı biz şimdi kavlden fiile geçelim de evvel emirde vakit kaybetmeden kimlerle mümkün ise ittifak edip bugünkü imkân ve zamanımız icabatına muvafık bir kısve-i milli-i tesettür icat edelim. Bazı hemşirelerimin fikrine iştiraken modelini de gazetelerle de ilân ederek dilimiz döndüğü kadar ahalimizi bu kıyafet-i milliyemize iştirak etmeleri için teşvik ve tergip edelim. Muvaffakiyet müyesser olursa bu ilk teşebbüs-i hayriyemiz kadınlıkta bir mukaddime-i icraatımız olmakla beraber kadınlar arasında bir âheng-i vifak ve ittifak ilk temel taşı atılmış olur. Bu hususa iştirak edecek hemşirelerimin mütalâalarını ayrı ayrı bildirmelerini rica eylerim."

II. ABDÜLHAMİD ZAMANINDA İNŞA EDİLEN

ERENKÖY GALİP PAŞA CAMİSİ

ONUR ŞAR

Camiye ilişkin ilk belge 16 Ramazan 1313 [29.02.1896] tarihini taşımaktadır. Galip Paşa tarafından yazılan belgede "Erenköyünün sahilinde bulunan Caddebostanı iskelesine iki seneden beri vapurların" geldiğinden bahsedilir. Bu durumda yöre gelişmeye başlamış, bayındırlık ve mutluluk alameti olan birçok eser ortaya çıkmıştır. Galip Paşa'nın asıl fikri şudur: "Emlak sahiplerinin çoğunluğu Müslümandır (...) ama Hıristiyanlardan da mülk sahibi olanlar vardır. (...) Onlar bir mabet yapmaya girişmeden Müslümanlar için bir cami yapmak çok elzemdir."

Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, Cilt II'de, Galip Paşa Camisi maddesinde yer alan Bülend Çetinor'un çizimi.

Galip Paşa Camisi'nin bugünkü hali ve girişindeki yazıt.

Bugün İstanbul'un en mutena semtlerinden birisi olan Caddebostan'ın tarihine bakılınca, aslında o kadar da eskiye dayanmadığı görülüyor. İstanbul üzerine yazdığı yazılarla büyük eserler meydana getirmiş olan Sermet Muhtar Alus'un sözlerine kulak verelim: "Üsküdar'daki Karacaahmed Mezarlığı'ndan başlayarak ileri giden ve eskiden beri Bağdad Caddesi denilen yolu takib ederek Göztepe ile Erenköyü arasına gelindi mi, caddenin cenub tarafında gaayet geniş bir bostan varmış; benim çocukluğumda dahi bu bostandan eser yokdu."[1] Sermet Muhtar Alus'un 1887 doğumlu olduğunu düşünürsek, bahsedilen bostanın 19. yüzyılın sonlarında bile var olmadığı çıkarımında bulunabiliriz. Yine Alus'tan edindiğimiz bilgilere göre, dönemin sadaret başyaveri olan ve Babıâli'nin muhafazası görevini üstlenen piyade feriki (orgeneral) Cemal Paşa, henüz paşa değilken, bostanın büyük kısmını satın almıştır. Sonrasındaysa "livalığında [tümgenerallik] caddenin yakınına bir köşk, yanına da gaayet büyük dört köşe bir havuz yaptırmışdı."[2]

Bu çalışma TÜBİTAK BİDEB fonu yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Dönemin "avam tabaka"sı, Alus'a göre, bazı semtlerin adını doğru telaffuz etmezdi. Örneğin "Eyyub demez İp; Vefâ demez Mefâ derdi." Sermet Muhtar, Caddebostan örneğindeyse işin tam tersi olduğunu belirtiyor. Zira semtin asıl adı Cadı Bostanı'dır ve Alus da zaten bir bostan adı olarak "cadı"nın "cadde"den daha uygun olduğunu belirtir. İsimdeki bu değişime neden olarak cadı kelimesinin halka "ürküntü verdiğini" iddia eder, hatta cadıyla ilişkili ama toplumsal hafızadan silinmiş bulunan bir de hikâyenin olması gerektiğini söyler.

Bununla beraber, başka bir kaynak Alus'tan farklı bir iddia ortaya atmaktadır. Tarih Vakfı Yurt Yayınları'na ait *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne baktığımızda Erenköy, Feneryolu ve Caddebostan mahalleleri arasında kalan alanın "büyük bir bostanla, tarla ve ağaçlarla kaplı olduğunu" öğreniriz. Arazi bu özelliği nedeniyle 18. yüzyıl ortalarına kadar kanundan kaçanların saklanmak için tercih ettikleri bir bölgedir. Bu kişileri yakalamak amacıyla da bostancı devriyeleri bölgede cirit atmaktadır. Ansiklopedi, Cadı Bostanı adının bu durumdan kaynaklandığını öne sürmektedir.[3] Daha sonraysa yavaş yavaş bostanlar ve tarlalar satılır veya bağışlanır ve semt ikamete daha uygun bir hale gelir. Köşkler, evler yapılmaya başlanır. 1819 senesinde Sultan II. Mahmud'un isteğiyle bir İstanbul haritası yapan Mösyö Barbie bölgeyi "Caddebostanı" adıyla haritasına aktarır.[4] Yukarıda da adından bahsedilen seryaver Cemal Paşa'nın bölgede ikamete başlamasıyla beraber semtin çehresi değişir. Bu noktada bir parantez açılabilir. Eser, Alus'un vermediği bir bilgiyi de sunar ve Cemal Paşa'nın köşkünü "Çiftehavuzlu Köşk" olarak anar. Bu, günümüzde de Çiftehavuzlar olarak adlandırılan semte adını vermiş olan köşk olsa gerek. Ne var ki Müfid Ekdal'in *Kadıköy Konakları* adlı kitabına bakılırsa, Çiftehavuzlar aslında bir ayazmanın doldurduğu biri büyük biri ufak iki havuzdan oluşan bir bahçedir. Bahçe, sınırları dahilinde bir de gazino işletmekte olan bir Rum'a aittir.[5] Hikâyesi her ne olursa olsun, Cemal Paşa'nın köşkünün inşa edilmesi semte hareketlilik getirir. Önce bostanlar kaldırılır, ıslah çalışmaları yapılır. Yüzyılın sonlarına doğru İdare-i Mahsusa vapurları bu bölgeye işlemeye başlayınca, yapılan iskeleye Caddebostan İskelesi adı verilir. Böylelikle, Caddebostan dönemin önde gelen kişilerinin yazlık evlerinin, mesirelerin yer aldığı Göztepe, Feneryolu gibi komşu semtlere benzer.[6]

Yeniden Sermet Muhtar Alus'a dönecek olursak görürüz ki, semt aslında 19. yüzyılın sonlarında hâlâ tenha ve görece boş bir yerleşim yeridir. "Bizim çocukluğumuzda, gençliğimizde," der Alus, "havâli gaayet tenhâ idi." Anlaşılan odur ki semtte sadece bazı paşaların, devlet görevlilerinin köşkleri vardır. Semtin aslen mesire olarak kullanılmasının da bunda etkisi vardır şüphesiz. Kış gelince insanlar "İstanbul"daki kışlık köşklerine taşınmaktadır, zaten çok fazla olmayan nüfus bu nedenle daha da azalmaktadır. Bugünün en ünlü ve gösterişli caddelerinden olan Bağdat Caddesi'nin o zamanki hali ise içler acısıdır. Alus'un anlatımına bakılırsa cadde toz toprak doludur, her yağmurda çamur deryasına döner, tümseklerden ve çukurlardan geçilmez.

Caddebostan hakkında bu girizgâhtan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan bazı belgeler vasıtasıyla sizlere Bağdat Caddesi'ndeki bir camiden bahsetmek istiyorum. Cami günümüzde, renginden ötürü, Yeşil Cami diye de anılmaktadır ama asıl adı Erenköy Galip Paşa Camisi'dir. Edhem Efendi ile Bağdat caddelerinin kesiştiği noktada yer almaktadır; Bostancı yönünden gelindiğinde sol taraftadır. Caminin girişindeki yazıdan Sultan II. Abdülhamid döneminde, binanın 1899 yılında yaptırıldığını öğreniriz.

Caminin kapısının üstündeki kitabesinde şunlar yazmaktadır:

"Senir ârâ-yi hilâfeti kübrâ pâdişâh-ı muazzam ve şehinşâhi mükerrem es-Sultân ibnü's-sultân es-sultan el gâzi Abdülhamid Hân-ı Sâni hazretlerinin cülusi meyamin me'nusi hümâyunlarının yirmi beşinci sene-i devriyesine müsâdif 1316 senesi ağustosunun on dokuzuncu günü irâde-i seniyye-i şâhâneleriyle teyemmünen esâsı vaz' olunarak inşâ olunmuştur."

Camiye ilişkin ilk belge 16 Ramazan 1313 [29.02.1896] tarihini taşımaktadır.[7] Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı Gâlip Paşa tarafından nezaretin antetli kâğıdına numarasız bir biçimde yazılan bu belgede, "Erenköyünün sahilinde bulunan Caddebostanı iskelesine iki seneden beri vapurların" geldiğinden bahsedilir. Bu durum neticesinde -ve elbette gelişmeyi seven padişah sayesinde- yöre gelişmeye başlamış, daha mamur bir yer haline gelmiş, bayındırlık ve mutluluk alameti olan birçok eser ortaya çıkmıştır. Galip Paşa böyle bir girizgâhtan sonra asıl fikrini açıklamaktadır. "Emlak sahiplerinin çoğunluğu Müslümandır," der, "ama Hıristiyanlardan da mülk sahibi olanlar vardır. (...) Onlar bir mabet yapmaya girişmeden Müslümanlar için bir cami yapmak çok elzemdir." Bu caminin yapımı için "Bağdad Caddesi üzerinde mutasarrıf olduğum araziden[...] 2500 zira" kadar bir alanı,[8] bir vakfa bağışlayabileceğini belirtir. Söz konusu vakıf "cennetmekân gâzi Sultan Abdülmecid Hân hazretleri" vakfıdır. Nitekim caminin inşa masrafı (ki yazıda 70.000 guruş olarak gösterilir) da bu vakıf tarafından karşılanacaktır. Yazı, konuyu nihai olarak sultanın isteğine bağlayan geleneksel bir kalıpla sona erer. Bu belgeye, leffen aydınger kâğıda çizilen caminin planı da eklenmiştir.

Bu noktada dikkati çeken husus, Galip Paşa'nın cami yapılmasına ilişkin olarak sunduğu nedendir. Galip Paşa Caddebostanı denen bölgenin geliştiğinden, nüfusunun arttığından bahseder. Ama salt bu, caminin yapılması için bir gerekçe teşkil etmemektedir. Asıl gerekçe, Hıristiyanların kilise yapmaya teşebbüs etmelerinden evvel bir cami yapılmasıdır. Paşa bu caminin gereğine o derece inanır ki, bu uğurda mutasarrıfı olduğu araziyi

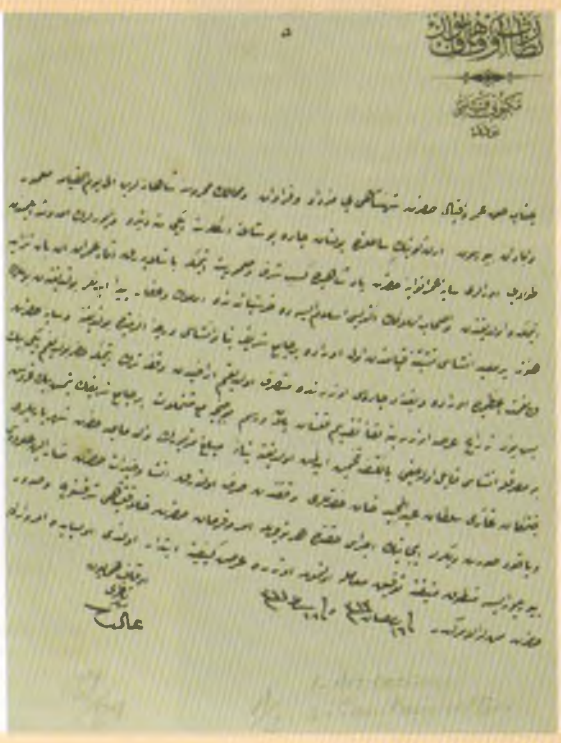
Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, Cilt II'de, Galip Paşa maddesinde yer alan, caminin banisi Abdullah Galip Paşa'nın resmi.

Çizim Sabiha Bozcalı.

bir vakfa devretmeye hazır olduğunu vurgular. Günümüzde semtte yaşayan gayrimüslim nüfusun neredeyse tamamının Musevi olmasının ötesinde, eldeki kaynaklara bakılınca 19. yüzyılda o civarda bir gayrimüslim mabedine rastlanmaz. Bununla beraber Sermet Muhtar Alus bir yazısında Şaşkınbakkal olarak adlandırılan yerin eski adının "Bolbedros" olduğundan bahseder. Yine aynı yazıda, civardaki Hıristiyanların Şaşkınbakkal denen yerde toplanıp lavtalar eşliğinde eğlendiklerini de belirtir.[9] Buradan çıkartılacak sonuç, bölgede gerçekten gayrimüslimlerin yaşadığı ama bir nedenle mabet yaptırmamış olduklarıdır.[10] Paşa'nın bu duruşu, II. Abdülhamid'in İslamcı tınıları olan genel iç politikasına uymaktadır. Hatta paşa belki de tam bu nedenle, yani sultanın hoşuna gidecek bir davranışta bulunmak amacıyla böyle bir öneride bulunmaktadır.

Arşivde caminin inşa sürecini takip ettiğimiz zaman karşımıza başka belgeler de çıkar. 22 Zilkade 1318 [25.02.1901] tarihini taşıyan yazı Dâü's-sadaret'ten yazılmıştır.[11] Bu belgede caminin açılışı sultanın yirmi beşinci cülus yıldönümüne denk gelen o mutlu günle ilişkilendirilir, bu kez Hıristiyanlardan bahsedilmez. Belgeyi bütünüyle okuduğumuzda, inşaatta bir hayli yol kat edildiğini anlarız. Bununla beraber yeni masraflar söz konusudur. "Câmi-i şerif için mübâya'a edilen arsanın etrâfına yapılacak muhâfaza duvarlarıyla şadırvan ve kuyu ve hademe odalarının" masrafı olan 75.913 kuruş ile camiye konulacak "havagazı boru ve lambaları için sarfı lazım gelen 3500 kuruş" bu masraf kalemleridir. Toplamda 79.413 kuruşa denk gelen bu meblağın 1317 senesi bütçesinden karşılanması Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti tarafından kararlaştırılmıştır. Yazı, nihai kararın sultana ait olduğunu belirten geleneksel bir kalıpla sonlanmaktadır. Belgenin aşağı kısmında serkâtib-i hazret-i şehriyârî tarafından yazılmış 6 Zilhicce 1318 [27.03.1901] tarihli notta ise sultanın konuya dair irade-i seniyyesinin buyrulduğu belirtilmektedir.

23 Cumadelahir 1319 [07.10.1901] tarihli diğer bir belgeyse Şûra-yı Devlet tarafından yazılmıştır ve 1788 numarasını taşır.[12] Belgenin başından, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bir takririne cevaben düzenlendiği anlaşılmaktadır. Caminin inşaatı bitmeye yaklaşmış ve camide çalışmak üzere müezzin, imam, kayyum ve hatip makamlarına işinin ehli insanlar bulunmuştur. "İmamet ve hitabet cihetleri için" aylık 450, "müezzinlik ve kayyumluk cihetleri için" aylık 300, toplamda senelik 9000 kuruş masraf olacaktır. Bundan başka senelik 100 kilo zeytinyağı, dört senede bir yenilenmek üzere 52 kiloluk mihrab mumu, 10 kilo fiske(?) ispermeçetesi[13] masrafı olarak da senelik 958 kuruş öngörülmüştür. Farklı bazı masraflar için senelik 50, kandil, süpürge, şamandıra ve saire için de senelik 200 kuruş masraf çıkarılmaktadır ki toplam masraf senelik 10.208 kuruşa denk gelmektedir. Şûra-yı Devlet bu masrafların diğer belgelerde de adı geçen Sultan Abdülmecid Han Vakfı'nın bütçesinden karşılanmasına izin ve gereğinin yapılması konusunda bakanlığa yetki vermektedir. Belgenin altında Şûra-yı

Galip Paşa Camisi'nin yapımıyla ilgili BOA, Y.MTV.137/89 nolu arz tezkiresi.

(...) ashab-ı emlakın ekserisi İslam ise de (...)

Y.MTV.137_89

Cenab-ı Hakk ömr ve ikbal hazret-i şehriyariyi... ve memalik-i mahruse-i şahanelerinin ila yevm-ül kıyama mamur ve abadan buyursun Erenköyünün sahilinde bulunan Caddebostanı iskelesine iki seneden berü vapurların ...den dolayı oraları saye-i umranvaye-i hazret-i padişahide kesb-i şeref ve mamuriyet etmekle başlayarak asar-ı umran an-be-an tezayid etmekte olduğundan ve ashab-ı emlakın ekserisi İslam ise de Hristiyandan da emlak ve akar peyda edenler bulunduğundan bunların henüz bir mabed inşası teşebbüsüne kıyamından evvel orada bir cami-i şerif bina ve inşası derece-i elzemiyette bulunduğuna ve saye-i hazret-i velinimet-i azamide orada ve Bağdat Caddesi üzerinde mutasarrıf olduğum araziden vakfa terk etmekle hazır bulunduğum 2500 zira' arsa üzerinde leffen takdim kılınan plan ve resm mucebince ma' müştemilat bir cam-i şerifin 70.000 guruş bir masrafla inşası kabil olacağı bil-keşf tahmin edilmiş olacağına binaen meblağ-ı mezburun valid Macid hazret-i şehriyarileri cennetmekan gazi Sultan Abdülmecid Han hazretleri vakfından sarf olunarak inşa ve hayrat-ı hazret-i müşarünileyhe ilaveten ve yahud suret-i diğerle icabının icrası hakkında her ne vechle emr ü ferman hazret-i hilafetpenahi şeref-sünuh ve sudur buyurulur ise de ... Tevfik muamele olunmak üzere arz keyfiyete ibtidar olundu.
Ol babda emr ü irade hazret-i min-lehül'emrindir.

Fi 16 ramazan sene 1313
Fi 18 Şubat sene 1311

Evkaf-ı hümayun nazırı Galip

Devlet Maliye Dairesi üyelerinin mühürleri de vardır.

Bir sonraki belge 28 Teşrinisani 1317 [11.12.1901] tarihini taşıyor ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Sadarete yazılmış.[14] Elimizde olmayan, daha önceki tarihli bir belgede (1 Ağustos 1317 tarih ve 272 numerolu takrir), çıkarılması konusunda görüş bildirilen "irâde-i seniyye henüz tebliğ buyurulmamıştır" ve bakanlık bu iradenin çıkarılmasını istemektedir. Aynı gömleğin 13 Ramazan 1319 [24.12.1901] tarihli belgesinde padişaha yazılan bir yazı bulunmaktadır ve bu yazıda da gerekli masraflar madde madde sıralanıp bakanlıktan gelen tezkereye de atıfta bulunularak sultandan nihai görüşü istenmektedir. Arşivde konuyla ilgili başka belge bulunmamaktadır.

Arşiv dışındaki kaynaklardan yararlanarak camiye ilişkin başka bilgilere de ulaşabiliyoruz. Örneğin Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ne baktığımızda caminin eskiden, bugün kaldırım olarak kullanılan alana da yayıldığını, hatta bugün kaldırımda kalan bir servi ağacının eskiden caminin avlusunda yer aldığını öğreniyoruz.[15] Müfid Ekdal'ın yazdığı *Kadıköy Konakları* adlı kitaptan edindiğimiz bilgi ise biraz havada kalıyor ama burada zikretmeye değer diye düşünüyorum. Kadıköy'deki eski konakları, öğrenebildiği ayrıntılarıyla kitaba aktaran Ekdal, "Erenköy Camii'nin İmamına Ait Evler" başlığıyla bir konaktan bahsediyor;[16] Erenköy Camisi ile hangi camiyi kastettiği konusunda daha ayrıntılı bilgi sunmuyor. Bu noktada, adı geçen konağın Galip Paşa Camisi imamına ait olabileceğini de göz önünde tutmak gerekir diye düşünüyorum. Konaklardan kısaca bahsetmek gerekirse, imam Kalamış-Fener Caddesi'nde, doksan pencereli evin karşısına üç ev yaptırmıştır. Bugünkü Kızıltoprak benzin istasyonlarının yakınında olan bu üç evden de geriye hiçbir şey kalmamış, arsalarına apartmanlar dikilmiştir.

Bu yazıda Erenköy Galip Paşa Camisi'nin inşasının kısa tarihçesi, arşiv belgelerinden yararlanılmak suretiyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Dönemin ruhuna uygun bir gerekçeyle yapımına başlanan cami, daha sonra "sultanın yirmi beşinci cülus yıldönümüne tesâdüf eden o me'sûd güne" yetiştirilmeye çalışılmıştır.[17] Daha sonraki belgelerden de görmekteyiz ki caminin yapım masrafları vakıf tarafından karşılanmış ve devamlı masrafları olarak adlandırılabilecek masraflar için de yine vakıf bütçesine başvurulmuştur. Çok büyük bir yapı olmayan caminin inşasının neden sekiz sene sürdüğü de (ilk belge hicri 1311 yılından, son belgeyse yine hicri 1319 yılından kalmadır) ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Bugün caminin kapısında yer alan ve açılış tarihi olarak zikredilen 1899 yılı ise, görüldüğü üzere, caminin tarihçesinde önemli bir yer tutmaz.

ONUR ŞAR
BOĞAZİÇİ ÜNİV. TARİH BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

Caddebostan'ın 1940'larda yapılmış planından detay.

Galip Paşa hakkında Reşat Ekrem Koçu'nun ansiklopedisinden bilgi:

Abdülaziz ve İkinci Abdülhamid zamanlarında valilik ve nazırlıklarda bulunmuş bir Osmanlı veziri. 1828'de İstanbul'da doğru, devrinin zengin tüccarlarından Ketencizâde Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. Maliye kaleminden yetişti, 1854'te Kırım Ordusu muhâsebecisi, Serasker Müsteşârı, seferden sonra Divan-ı Muhasebât Reisi, Maliye Müsteşârı, Rüsumât Emini oldu. 1871'de Maliye Nâzırlığına tayin edildi, Trabzon ve Bursa valiliklerinde bulundu, tekrar Rüsumât Emini oldu, sonra Defter-i Hâkânî nazırlığına getirildi, tekrar Maliye Nâzırı oldu, bir ara İstanbul Şehremaneti'nde bulundu. Bursa, Halep, Kastamonu, Selanik ve Rodos valiliklerinde dolaştıktan sonra 1891'de Evkaf Nazırı oldu ve bu vazifede on yıl kaldı. Şûra-yı Devlet azası oldu ve 1903'te vefat etti.

DİPNOTLAR

* BOA, Y.MTV.137/89.

1 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 3323.
2 Aşş.
3 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, cilt 2, s. 365.
4 Adı geçen haritaya ulaşamadığımdan semtin nasıl gösterildiğine dair bilgi sahibi değilim. Gerek Koçu'nun gerekse Tarih Vakfı'nın yayınladığı iki ayrı İstanbul Ansiklopedisi'nde Mösyö Barbie'ye dair ayrıntılı bilgi yer almamakta.
5 Müfid Ekdal, *Kapalı Hayat Kutusu: Kadıköy Konakları*, YKY, İstanbul, 2004, p. 227.
6 *Dünden...*, ags.
7 BOA, Y.MTV.137/89.
8 Zira': Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü. (75-90 cm. kadar)
9 Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, s. 200.
10 O civarda hâlâ ayakta kalan en yakın kiliseler Moda ve Kartal civarında bulunmaktadır. Yeni açılan Protestan kiliseleri burada dikkate alınmamıştır.
11 BOA, İ.EV.27 / 1318.Z.04.
12 BOA, Y.A.RES.114 / 64.
13 İspermeçet: Balinalardan ve özellikle ispermeçet balinasından (*physeter catodon*) çıkarılan, mum yapımı ve kozmetik sanayinde kullanılan beyaz bir madde.
14 BOA, İ.EV.30 / 1319.N.07.
15 Koçu, cilt 11, s. 5976.
16 Ekdal, s. 388.
17 II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümü olan bu yıl tüm imparatorlukta saat kuleleri açılmak suretiyle de "kutlanmıştır". Halen Anadolu'da kullanılan birçok saat kulesi bu yıl açılmıştır. Konu hakkında yeni yayınlanan bir kitap için bknz. *100 Saat Kulesi*, Meltem Cansever, NTV Yayınları, 2009

DÜNYA SAVAŞININ ARİFESİNDE

OSMANLI-RUS CEMİYETİ

MEHMET PERİNÇEK

I. Dünya Savaşı arifesinde Rusya, Türk-Alman yakınlaşmasından rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlık, Liman von Sanders ve heyetinin Türkiye'ye gelmesiyle ve geniş yetkilerle donatılmasıyla artmıştır. Rusya, iyi ilişkiler kurarak Türkiye'yi Alman egemenliğinden uzaklaştırmak amacını gütmektedir. Bu durum, Rusya'ya Kafkasya'daki silahlı kuvvetlerini Batı'ya kaydırma imkânı da verecektir. Osmanlı Devleti ise Balkanlar'da yaşanan hezimet sonrasında siyasi yalnızlığına son vermek için, yaklaşan savaş öncesinde ittifak arayışlarına girmiştir. Osmanlı-Rus Cemiyeti böyle bir ortamda kurulmuştur.

Rus arşivlerinden çıkan bir belge, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Rus İmparatorluğu'nun başkenti Sankt Petersburg'da Rus-Türk Dostluk Yakınlaşması Cemiyeti'nin kurulduğunu ortaya koyuyor. Belge, Rus siyaset adamı ve tarihçi Pavel Nikolayeviç Milyukov'un, eski adı SSCB Ekim Devrimi Merkez Devlet Arşivi (TsGAOR SSSR) olan Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'ndeki (GARF) kişisel dosyaları arasında bulunuyor. Rus-Türk Dostluk Yakınlaşması Cemiyeti'nin Kuruluşu için, Örgütlenme Bürosu'nun Şubat Devrimi'nden sonra geçici hükümetin dışişleri bakanlığını da yapacak olan Milyukov'a cemiyetin hazırlık toplantısının davetiyesini gönderdiği anlaşılıyor. 31 Mart 1914 tarihli yazıda cemiyetin amaçları şu şekilde tanımlanıyor:

CEMİYETİN AMAÇLARI

1) Rus ve Türk halklarının karşılıklı tanıtılması ve birbirlerini doğru anlamalarının sağlanması.

2) İki milletin uygarlıklarının ve dillerinin karşılıklı olarak araştırılması ve kültürlerinin gelişmesinin sağlanması.

Avrupa devletlerinin İstanbul'daki askeri (kara ve deniz) ataşelerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birlikte çektirdikleri son fotoğraf. Oturanlardan soldan ikinci, Tuğgeneral M. N. Leontyev, ayaktakilerden en soldaki, A. N. Şeglov.

V. Şeremet, Bosfor. Rossiya i Turtsiya V Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki, s. 35

Görsel öğeler Mehmet Perinçek arşivinden alınmıştır.

3) Rusya'nın Türkiye'yle karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi.

4) Rus ve Türk milletleri arasında karşılıklı dostane komşuluk ilişkilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi."[1]

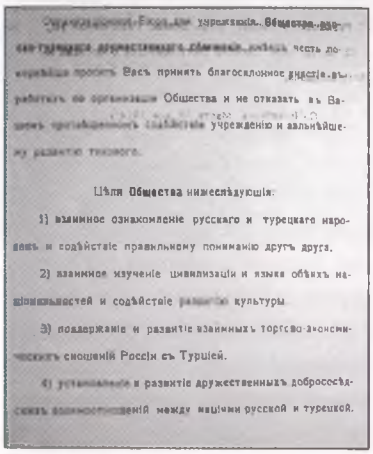
CEMİYETİN İSTANBUL AYAĞI

Türk ve Rus kaynakları, cemiyetin bir ayağının da İstanbul'da oluşturulduğunu gösteriyor. Rusya'daki gelişmelere paralel olarak mart ayının ortalarında kurulan Osmanlı-Rus Dostluk Cemiyeti'nin başında, ayan azası ve eski Maliye Nazırı Nail Bey bulunuyor. Cemiyetin diğer Türk üyeleri arasında ise şu isimler yer alıyor: *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid, İstanbul mebusları Salah Cimcoz, İsmet, Şura-i Devlet-i Tanzimat Reisi Mahmut Esat, İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Namık, Osmanlı Telgraf Ajansı Müdürü ve imtiyaz sahibi Erzurum Mebusu Hüseyin Tosun, Fuat Hulusi, Konya Mebusu Şeref, eski Atina sefiri Ahmet Muhtar beyler ve Hüseyin Hilmi Paşa. Ahmet Muhtar Bey komitenin kâtibidir.

Rus tarafında yer alan isimler de girişimin resmi boyutunu kanıtlar nitelikte: Elçilik müsteşarı Gyulkeviç, Başkonsolos Şebunin, elçilik kâtiplerinden von Vizin, Bulatov, elçiliğin baştercümanı Doholka, elçilik tercümanı Maksimov, İstanbul'daki Rus Denizcilik Şirketleri Baştemsilcisi Çernogoroviç, Nobel Biraderler Şirketi Genel Müdürü Margolis, İstanbul'daki Rus-Asya Bankası Müdürü G. Peçenev, İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Pançenko, banker Mavrokordato, *Russkoe Slovo* gazetesinin muhabiri Maşkov ve Rus Telgraf Ajansı'nın temsilcisi Yançevskiy.[2]

İLK GENEL KURUL VE KONUŞMALAR

Türkiye'deki Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin üyeleri, 19 Mart 1914 günü Müdafaa-i Milliye Merkez-i umumisinde toplanarak nizamname hakkında fikir alışverişinde bulunur. İlk genel kurul ise 24 Mart'ta, Meclis-i Mebusan binasında toplanır. Toplantıya katılamayan Ali Nail Bey'in ye-

Цѣли Общества имѣющія:

1) взаимное ознакомленіе русскаго и турецкаго народовъ и содѣйствіе правильному пониманію другъ друга.

2) взаимное изученіе цивилизаціи и языка обѣихъ національностей и содѣйствіе

3) поддержаніе и развитіе взаимныхъ торгово-экономическихъ сношеній Россіи съ Турціей.

4) установленіе и развитіе дружественныхъ добрососѣдскихъ взаимоотношеній между націями русской и турецкой.

Petersburg'daki Dostluk Cemiyeti'nin hazırlık toplantısına davet yazısının birinci sayfası. (GARF fond 579 liste 1 dosya 1723 yaprak 1)

olacaktır. Türkiye'nin istiklâl-i iktisadisinin iadesi zımnında teşebbüste bulunmak, bundan dolayı Rusya için pek ziyade mucib-i istifadedir. Türkiye istiklâl-i iktisadiyeye nail olmadıkça kendisinin terakkiyat-ı maddiyesi hâh ve nahâh pek mahdut ve atıl bir dairede kalacaktır."

Ahmet Muhtar Bey'in konuşmasına Rus üye Doholka'nın cevabı ise şöyle olmuştur:

"Ruslar ile Türkler arasında münasebat-ı dostanenin tekidi ve mukarenet-i samimanenin tesisi emrinde reisin beyan ettiği efkâra iştirak ederim. Ruslar Türkiye'yi az tanıdıkları gibi, Türkler de Rusya'yı az tanıyorlar, yekdiğerini az ziyaret ediyorlar. Bizzât Anadolu'da icra-ı seyahat ettim. Türklerde evsaf-ı hüsne müşahede ettim. Benim gibi Türkiye'yi ziyaret eden ecnebiler dahi Türklerde evsaf-ı hüsneyi görüp teslim etmişlerdir. Reisin hissiyat ve efkârına iştirak ederek iki milletin münasebat-ı dostaneyi tekit etmeleri, tanışmaları mucib-i fevaid olacağını beyan eylerim. Ruslarla Türkler arasında hutut-ı müştereke vardır. Bu iki milletin ikisi de Avrupa ve Asya arasında buluşarak bu iki kıtayı birbirine raptediyorlar. İkisinin de vezâif-i müştereke-i medeniyesi vardır. İkisi de Avrupa ve Asya'yı birbirine takrib ve birinin medeniyet ve muhassenâtını diğerine isâl vazifesini ifa ediyorlar. Binaenaleyh münâsebât-ı dostaneyi tekit ile beyinlerinde samimi bir mukarenet husule gelmesi temenni olunur."

Cemiyetin kurucularından olan *İkdam* gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet Bey genel kurulun

Türk hükümeti Almanya'ya yakınlaşırken, diğer taraftan Rusya'yı oldukça memnun edecek bir antlaşmaya imzasını atmaktadır. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti bu ortamda kurulurken, Talat Paşa'nın Rus Çarı II. Nikolay'ı ziyaret etmek üzere Livadia'ya gitmesi kararlaştırılır. 10 Mayıs 1914'te Livadia'ya varan Talat Paşa, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'la da görüşmeler yapacaktır.

İkdam gazetesinin Türk-Rus Cemiyeti'nin ilk genel kuruluyla ilgili 25 Mart 1914 tarihli haberi.

ertesi günü yazdığı yazıda, Türklerle Rusların birçok meselede ortak çıkarlara sahip olduğu halde birbirlerine yabancı kaldıklarının altını çizer. Başyazara göre tarihe bakıldığında arilerden olan Ruslara en yakın Turani millet, Türk milletidir. Rusya'ya da gitmiş olan Ahmet Cevdet Bey, iki ülkenin şehirlilerinin de sevgi, açık yüreklilik, misafirperverlik ve yarını pek düşünmemek gibi bazen meziyet bazen de kusur ve eksiklik sayılabilecek ortak özellikleri olduğunu belirtir. Bir Avrupalının musiki notası gibi tertiplenmiş kişisel ve sosyal hareketleri ne Rus'ta ne de Türk'te vardır. Rus diline girmiş birçok Türkçe kelime olduğu gibi Türk edebiyatı da Rus edebiyatından etkilenmiştir.[3]

Tanin gazetesinin 18 Mart 1914 tarihli sayısında Osmanlı-Rus Cemiyeti övülmüş, bununla iki ülke arasındaki dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.

DİPLOMASİ ÇEVRELERİNİN TEPKİLERİ

Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin kurulması İstanbul'daki diplomatik çevrelerde de ilgiyle karşılanmıştır. İstanbul'daki İsveç elçisine göre bu faaliyet, Rusya'nın Türkiye'ye karşı daha az tecavüzkâr bir siyaset izlemesinin başlangıcı olacaktır. Türk düşmanı olarak tanınan Rus Elçiliği'nin baştercümanı Mandelştam'ın görevinden alınması buna yorulmuştur. Fransız elçisi Bombard, Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşmak istemesini, Rusya'nın Türkiye'de Almanya'ya karşı cephe almasını gerektireceğinden Fransa'nın yararına görmüştür. İngiliz elçisi Mallet de Türk-Rus yakınlaşmasını "Antant" devletlerinin Türkiye'de yeni rejimin takviyesi olması itibariyle yerinde bir hareket olarak değerlendirmiştir.[4] Ancak Viyana'daki siyasi çevrelerde cemiyetin kurulması büyük bir endişeyle karşılanmıştır çünkü Türkiye'nin Avrupa'daki iki devlet grubundan birine yakınlaşması hassas dengeleri bozacaktır.[5]

CEMİYETİN NİZAMNAMESİ VE FAALİYETLERİ

Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin üyeleri 24 Nisan 1914'te bu sefer Beyoğlu'nda, Tokatlıyan gazinosunda buluşur. Bu toplantıda cemiyetin nizamnamesi incelenir ve onaylanır. Ayrıca Türk ve Rus üyelerin sayısı yirmiye çıkmıştır.

Onaylanan nizamnamenin birinci maddesi ise, "İki millet arasındaki münasebat-ı dostanenin insibat ve ittisa-ı daimesini ve bunlar arasında fikren, iktisaden ve siyaseten sıkı ve samimi bir mukarenet husulünü temin maksadıyla Dersaadet'te bir Osmanlı-Rus Cemiyeti teşkil edilmiştir," şeklindedir. Nizamnamede bu amaca ulaşmak için yayın faaliyetine özel önem verileceği, ekonomi, toplum hayatı, edebiyat ve sanat alanlarında Rusya'daki gelişmeleri haber verecek aylık bir derginin çıkarılacağı, konferansların ve gezilerin düzenleneceği belirtilmektedir. Nizamnamede ayrıca cemiyetin organları, görevleri, üyelerin verecekleri aidatlar vb. ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Nizamnamenin on dördüncü ve son maddesinde ise Petersburg'da Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin karşılığı olarak kurulacak bir cemiyetle ilişkilerin tesis edileceği de ifade edilmektedir.[6]

Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin tespit edilebilen son faaliyeti ise Birinci Dünya Savaşı'nın başlamak üzere olduğu günlere rastlamaktadır. 18 Temmuz 1914 günü Cağaloğlu'ndaki dairesinde toplanan idare heyeti iki aylık çalışma raporunu değerlendirmiş, cemiyetin organı olarak bir mecmuanın çıkarılmasını, öğrenim görmek üzere Rusya'ya öğrenciler gönderilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ticari ve iktisadi ilişki-

Dostluk Cemiyeti'nin Hazırlık Toplantısına Davet Yazısı

Rus-Türk Dostluk Yakınlaşması Cemiyeti'nin Kuruluşu için Örgütlenme Bürosu, sizden cemiyetin hazırlık çalışmalarına lütfedip katılımınızı ve cemiyetin kuruluş ve ileriki gelişiminde aydınlatıcı desteğinizi esirgememenizi istirham etmekten şeref duyar.
Cemiyetin amaçları aşağıdaki şekildedir:
1) Rus ve Türk halklarının karşılıklı tanıtılması ve birbirlerini doğru anlamalarının sağlanması.
2) İki milletin uygarlıklarının ve dillerinin karşılıklı olarak araştırılması ve kültürlerinin gelişmesinin sağlanması.
3) Rusya'nın Türkiye'yle karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi.
4) Rus ve Türk milletleri arasında karşılıklı dostane komşuluk ilişkilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi.
Örgütlenme Bürosu, ekteki bildirimi imzalamanızı ve toplantı yeri ve zamanıyla ilgili gündemi size yollamamız için 21 Mart'tan önce büro sekreteri B. N. Rostovskiy'e Bolşaya Raznoçinnaya Cad., 12/10 Petersburg adresine göndermenizi istirham eder.
S. Petersburg, 18 Mart 1914.[20]
EK:
Rus-Türk Dostluk Yakınlaşması Cemiyeti'nin kuruluşu için Örgütlenme Bürosu'na cemiyetin örgütlenmesi ve kurulmasında yer alacağımı bildiririm.
S. Petersburg, ... Mart 1914
İmza:
Adres:
(GARF fond 579 liste 1 dosya 1723 yaprak 1, 1 arkası, 2)

Rus ressam Z. Y. Piçugin'in çizimiyle Sarıkamış Muharebesi.

Zarya, No. 4, 25 Ocak 1915, s. 2

lerin artırılması ve geliştirilmesi benimsenmiş ve bütün bu girişimlerin başarıyla sonuçlanması dileğinde bulunulmuştur.[7]

Mart ve nisan aylarında bu çalışmalara paralel olarak İstanbul'da Türk-Rus Ticaret Komitesi de faaliyet göstermektedir. Komitenin başında Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde bir dairenin müdürü olan önde gelen İttihatçılardan İsmet Bey bulunmaktadır. Yardımcılığını ise Türklerin isteği üzerine Rus-Asya Bankası Müdürü G. Peçenev üstlenmiştir. Ayrıca Rus Büyükelçiliği'nde komite tarafından Rus Evi açılmış, burada Rusça dersleri verilmiş, Puşkin ve Gogol'ün ilk Türkçe çevirileri okunmuş ve Rus yemekleri yapılarak gençlerin ve bayanların da katıldığı sohbetler düzenlemiştir. Rus askeri istihbarat raporlarında, İsmet Bey ve Peçenev'in aktif olarak faaliyet gösterdikleri, "savaş", "savaşmak", "silah" vb. kelimeleri duyduklarında birinin yüzü sapsarı kesilerek istavroz çıkardığı, diğerinin ise "savaş çığırtkanlığı yapanların Allah cezasını versin!" dediği belirtilmektedir.[8]

Bütün bu gelişmelerin yaşandığı dönem, her iki ülkenin başkentlerinde de kurulan dostluk cemiyetlerini daha da ilginç kılıyor. Mart ayının ortasında kurulan cemiyetlerin tespit edebildiğimiz son faaliyetlerinden on gün sonra, 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak veriyor. Türkiye 2 Ağustos'ta Almanya'yla gizli bir antlaşma imzalarken, Yavuz ve Midilli gemilerinin Rusya'nın Karadeniz kıyılarını bombaladığı tarih ise 29 Ekim 1914. Rusya da Türkiye'ye 2 Kasım'da savaş ilan ediyor.

Türkiye'yle Rusya'nın dişe diş savaşmasından hemen önce neden dostluk cemiyeti çalışmalarının yapıldığını anlamak, kuruluşunun öncesindeki ve sonrasındaki gelişmelere bakıldığında daha da kolaylaşıyor.

TÜRK-ALMAN YAKINLAŞMASI VE RUSYA

Kasım 1913'te Liman von Sanders başkanlığında bir Alman askeri heyeti İstanbul'a gelmiş ve Türk ordusunun ıslahatına girişilmiştir. Bu durum Avrupa başkentlerinde, ama özellikle Petersburg'da büyük ilgi konusu olmuş ve kaygı uyandırmıştır. Türkiye'nin Almanya'yla sıkı yakınlığı ve bu yakınlığın kuvvetleneceği daha açık bir şekilde hissedilir. Rusya'nın İstanbul'daki askeri ataşesi M. N. Leontyev heyetin gelişini "Türkiye'nin felaket saatleri yaklaşıyor," şeklinde değerlendirirken, Karadağ Elçisi Almanya'nın emri altına girmesiyle Türkiye'yle çatışmanın kaçınılmazlığını vurgulayacaktır. 1914 Şubat'ında ise Enver Paşa'nın askeri danışmanlarından General von Bronsart'ın (Schellendorf) nezareti altında Türkiye'de seferberlik hazırlıkları için celbedilecek sınıfların listesi hazırlanmaya başlanır.[9]

Rusya, kaygılanmakta kendi açısından haklıdır. 1913 Kasım'ından itibaren İstanbul'dan Petersburg'a yollanan Rus askeri istihbarat raporlarında Türk filosunun Rus Karadeniz filosuna üstün olduğu, Boğazlar'a yapılacak bir saldırı için harcanacak güç ve insan kaybının yetersiz kalacağı ve Türkiye'yle savaştan kaçınılması gerektiği ifade edilmektedir.[10] Kısacası Rusya, daha Türkiye'yle savaşa hazır değildir. Acil olarak Karadeniz'de Rusya'nın savaş gücünü artıracak tedbirler alınır. Boğazlar'ı işgal komisyonu, 14 Ocak 1914 tarihinde Sankt Petersburg'da kurulur ve 8 Şubat'ta faaliyete başlar. 23 Mart'ta onaylanan plana göre Kırım ve Ukrayna'da bulunan 7. ve 8. kolordulara Boğazlar'ı işgal görevi verilir; bu harekât için gerekli nakliye ve savaş filoları belirlenir.[11]

Rus Kafkas ordularının sancak töreni.

Zarya, No. 41, 19 Ekim 1914, kapak sayfası.

TÜRK-RUS DOSTLUĞUNDA ADIMLAR

Ancak aynı günlerde, 8 Şubat 1914 tarihinde Rus hükümetiyle Türkiye arasında Ermeni reformlarının Türk hükümeti tarafından uygulanmaya başlanması hakkında Yeniköy Antlaşması yapılmıştır.[12]

Türk hükümeti bir taraftan Almanya'ya yakınlaşırken, diğer taraftan Rusya'yı oldukça memnun edecek bir antlaşmaya imza atmaktadır. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti bu ortamda kurulurken, hemen ardından Talat Paşa'nın Rus Çarı II. Nikolay'ı ziyaret etmek üzere Livadia'ya gitmesi kararlaştırılır. 10 Mayıs 1914'te Livadia'ya varan Talat Paşa, ziyareti sırasında Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'la da görüşmeler yapacaktır.

Talat Paşa, bu görüşmelerde hükümetinin Almanya'dan teknik mahiyette yardım istemek mecburiyetinde olduğunu ama hiçbir surette Almanya'ya siyasi imtiyazlar tanımayacaklarını, bu konuda kararlı olabilmeleri için Rusya'nın dostluğuna güvenmeleri gerektiğini vurgular. Talat Paşa, ayrıca bir yemek esnasında Sazonov'un kulağına eğilerek Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak akdi teklifinde bulunur. Kendi anlatımına göre, Sazonov meselenin İstanbul'da Büyükelçi Girs ile müzakere edilebileceği cevabını vermiştir. Talat Paşa ise Sazonov'un gülüp alay ettiğini belirtir.[13]

Rus Askeri (Deniz) Ataşesi A. N. Şeglov, 1914 Haziran'ında İstanbul'dan yazdığı raporda şunları ifade etmektedir: "Türk yetkililer, kudretli ve büyük komşularıyla dostluğun Türkiye için ne kadar gerekli olduğunun oldukça iyi bilincinde (...) Zaten artık Türk iktidarı altında Rusya'yla savaşa yol açabilecek tek sebep olan Slav toprakları da kalmadı."[14]

TÜRK-RUS İTTİFAKI GÖRÜŞMELERİ

Türkiye'nin Ruslara ittifak teklifi ilerleyen süreçte de tekrarlanacaktır. 5 Ağustos 1914'te, yani Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanından dört gün, Osmanlı-Alman gizli antlaşmasından üç gün, Türkiye'nin tarafsızlığını ilanından bir gün sonra Enver Paşa Rus Askeri Ataşesi General Leontyev'le görüşür. Enver Paşa görüşmede, Türk seferberliğinin asla Rusya'ya karşı olmadığını, Rus diplomasisi Türkiye'nin de çıkarlarını ve isteklerini dikkate alırsa bir antlaşmanın mümkün olacağını belirtir. Enver Paşa'ya göre bu yapıldığı takdirde Kafkaslar'da Müslümanların, Osmanlı topraklarında da Ermenilerin ayaklanmaları tasavvur bile edilemeyecektir. Böylece her iki ülkede de asayiş muhafaza edilecek, adı geçen bölgelerde az miktardaki askerle yetinmek mümkün olacak ve askeri kuvvetlerin tehdidin daha yoğun olduğu bölgelere kaydırılması sağlanacaktır. Boğazlar meselesi ise iki ülkenin dostluk kurması durumunda zaten kendiliğinden hallolacaktır. Enver Paşa, Türkiye'deki Alman askeri heyetinin Rusları huzursuz etmesini gayet iyi anladıklarını, ancak onlardan askeri olarak faydalandıklarını, eğer Rusya'yla bir antlaşma imzalanırsa, "siz artık bizim düşmanımızsınız ve uzaklaşmanızı rica ediyorum," demekte bir dakika tereddüt etmeyeceğini de vurgulamıştır. Leontyev'e göre Enver Paşa fikirlerinde samimidir.[15]

Enver Paşa Leontyev'le askeri ittifak konusunda görüşmeleri yürütürken, Maliye Nazırı Cavit Bey de Rus Büyükelçiliği'nin mali işlerden sorumlu müsteşarı Gyulkeviç'e kapitülasyonlarla ilgili bir teklif götürür. Eğer Rusya, Antant devletleri içinde en az paya sahip olduğu kapitülasyonları kaldırırsa sadece Türk halkının sonsuz şükranlarına mazhar olmayacak, ayrıca Osmanlı pazarında, Balkanlar'da ve Küçük Asya'da önceliklere sahip olacaktır.[16]

Aynı günlerde Petersburg'daki Türk maslahatgüzarı Fahrettin Bey de Sazonov'la yaptığı görüşmede Türkiye'nin çıkarlarının Rusya'yla ittifaktan geçtiğini belirtir. Fahrettin Bey'in ifadeleriyle, Türkiye hiçbir şekilde topraklarını genişletmek emelinde değildir, ancak sadece

kendi toprak bütünlüğünün garanti edilmesini istemektedir. Şayet bu savaşta gerek görülürse, Türkiye, ordusunu Rusya'nın emrine verecektir. Buna karşılık da Anadolu'daki Alman girişimleri millileştirilecektir. Ayrıca bu ittifak temelinde Rusya, Ermeni milliyetçi akımlarını desteklemeyeceğini taahhüt etmelidir.[17]

Rus Büyükelçisi Girs ve Askeri Ataşesi Leontyev Türkiye'yle ittifak fikrini desteklerken, Dışişleri Bakanı Sazonov, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmeye dayanan "tarihi misyonunu" yerine getirme stratejisi dolayısıyla bunun karşısında durmuştur. Sazonov açısından, paylaşmak istediği devletle ittifak kurmanın hiçbir anlamı olmayacaktır, İstanbul ve Boğazlar ancak savaş yoluyla elde edilebilecektir. Rusya'ya Türkiye'nin dostluğu değil, İstanbul ve Doğu Anadolu bölgesi gereklidir. Diğer taraftan Türkiye'yle ittifak ve kapitülasyonların kaldırılması, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına aykırıdır. O dönemde Türkiye politikasında Londra ve Paris'in onayı olmadan Petersburg'un yalnız hareket etmesi mümkün değildir. Diğer taraftan Avrupa'nın güçlü devletlerinin öteden beri izleyegeldikleri iki devleti karşı karşıya getirme stratejisi de etkin olmuştur. Ayrıca Göben ve Braslau gemilerinin Çanakkale'den geçişleri ve İstanbul'a gelişleri iki ülkenin anlaşmasını imkânsız hale getiren başka bir olaydır.[18] Zaten Rusya da o esnada Osmanlı Ermenilerini Türkiye'ye karşı kullanma politikasını uygulamaya koymaya başlamış, bunun hazırlıklarına girişmiştir.[19]

DEĞERLENDİRME

Hem Petersburg'da hem de İstanbul'da kurulan Osmanlı-Rus Cemiyeti de bu sürecin bir parçası olarak anlam taşımaktadır. Toplam olarak değerlendirildiğinde, Türk-Rus yakınlaşmasından tarafların amaçladıkları şu şekilde özetlenebilir:

Rusya, Türk-Alman yakınlaşmasından büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlık, Liman von Sanders ve heyetinin Türkiye'ye gelmesiyle ve geniş yetkilerle donatılmasıyla üst düzeye ulaşmıştır. Rusya, dünya savaşının hemen öncesinde iyi ilişkiler kurarak Türkiye'yi Alman egemenliğinden uzaklaştırmak amacını gütmektedir. Böyle bir durum, Rusya'ya Kafkasya'daki silahlı kuvvetlerini Batı'ya kaydırma imkânını da vermektedir. Ayrıca Boğazlar'dan yönelebilecek bir tehlike de önlenmiş ve kendisine Boğazlar üzerinden gelecek yardım da kesilmemiş olacaktır. Tabii burada Rusya'nın Türkiye'yi oyalama taktiği izlediğini söylemek de mümkündür. Çünkü Petersburg, tarihi misyonunu yerine getirmenin savaşmaktan geçtiğine kesin olarak inanmaktadır.

"Boğaziçi Gölgeleri" Rus haftalık dergisi *Zarya*'nın 2 Kasım 1914 tarihli sayısında Türk-Alman işbirliğini ele alan karikatür. Çizen: Em-mi

Türkiye ise Balkan Savaşı sonrasında siyasi yalnızlığına son verebilmek amacıyla ittifak arayışlarına girmiş, ancak gerek Avrupa'nın büyük devletleri, gerekse Balkan ülkeleri nezdindeki girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamıştır. Yaklaşmakta olan dünya savaşı ve Osmanlı Devleti'nin de savaşın temel paylaşılanı olması Türk diplomasisini farklı çözüm arayışlarına itmiştir. Türkiye'nin savaşın dışında kalma ihtimali söz konusu değildir. Bu sebeple bir taraftan Almanlarla iyi ilişkiler kurulurken, diğer taraftan Ruslarla ittifak aranmakta, Fransızlarla görüşülmekte, İngilizlerle temas kurulmaya çalışılmaktadır. Türkiye'yle Rusya arasında yaklaşık kırk senedir bozulmayan barış, Türkiye'nin diplomasi yoluyla zaman kazanma çabasının önünü açmış, bu şekilde tehditler asgariye indirilmeye çalışılmıştır.

MEHMET PERİNÇEK
İÜ AİİTE AR. GÖR.

DİPNOTLAR

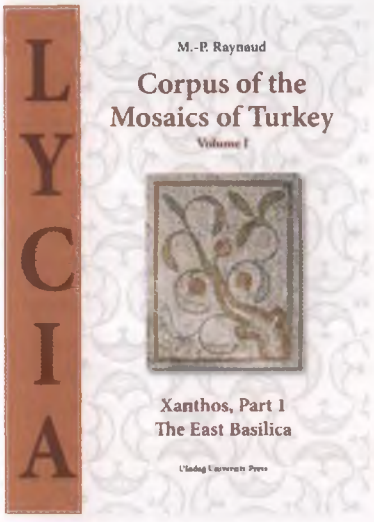
1 Belge için bkz. *GARF* fond 579 liste 1 dosya 1723 yaprak 1, 1 arkası, 2.
2 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 216; Sabahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, No. 12, 1998, s. 240 vd.
3 Bkz. *İkdam*, No. 6133, 20 Mart 1914 ve *İkdam*, No. 6138, 25 Mart 1914'ten aktaran Sabahattin Özel, *age*, s. 241 vd.
4 Akdes Nimet Kurat, *age*, s. 216 vd.
5 *Mejdunarodnie Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumenti İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 2, Gosudarsvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelsvo, Moskva-Leningrad, 1933, s. 299 vd.
6 *İkdam*, No. 6169, 25 Nisan 1914'ten aktaran: Sabahattin Özel, *age*, s. 243 vd.
7 *İkdam*, No. 6254, 19 Temmuz 1914'ten aktaran: Sabahattin Özel, *age*, s. 246.
8 V. Şeremet, *Bosfor. Rossiya İ Turtsiya V Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki*, Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1995, s. 47 vd.
9 *Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması*, Derleyen: E. E. Adamov, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2001, s. 72 vd.; V. Şeremet, *age*, s. 102; Akdes Nimet Kurat, *age*, s. 226 vd.
10 V. Şeremet, *age*, s. 46.
11 Bkz. M. N. Pokrovskiy, "Tri Soveşaniya", *Vestnik NKİD*, No. 1, 1919.
12 Rus diplomasisi yapılan antlaşmayı, Ermeni meselesinde Rusya'nın öncü rolünü resmen onayladığı, ülkenin uluslararası prestijini yükselttiği ve Ortadoğu'nun Hıristiyan halklarının kalbini büyülediği şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. *Mejdunarodnie Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumenti İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 1, 1931, s. 259 vd.
13 Akdes Nimet Kurat, *age*, s. 217 vd.; *S. Sazonov'un Anıları*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 160 vd.
14 Bkz. V. Şeremet, *age*, s. 50.
15 *Mejdunarodnie Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumenti İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 6, bölüm 1, 1935, s. 34 vd.
16 V. Şeremet, *age*, s. 120.
17 *Age*, s. 63 vd.
18 Akdes Nimet Kurat, *age*, s. 236 vd.; *Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması*, s. 76 vd.; Mehmet Perinçek, *Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2006, s. 51 vd.; C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya V Godi Pervoy Mirovoy Voyni*, İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Yerevan, 1971, s. 106, 191, 387; Y. Tarle, "Vopros O Konstantinopole İ O Razdele Turtsii V Epohu Mirovoy Voyni", *Borba Klassov*, No. 1-2, 1924, s. 150 vd.; V. Şeremet, *age*, s. 121; Sabahattin Özel, *age*, s. 257; V. A. Yemets, "Problema Çyornomorskih Prolivov Vo Vneşney Politike Rossii V Period Pervoy Mirovoy Voyni", *Rossiya İ Çyornomorskie Prolivi (XVIII XX Stoletiya)*, Mejdunarodnie Otnoşeniya, Moskva, 1999, s. 309
19 Bu temeldeki belgeler için Bkz. Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*, 5. Basım, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2007; L. M. Bolhovitinov, *Ermeni Raporu*, Yayına Hazırlayan: Mehmet Perinçek, Doğan Kitap, İstanbul, Mart 2009.
20 Bugünkü takvime göre 31 Mart 1914 olacaktır.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ'NDEN MOZAİK ARAŞTIRMALARINA KATKI

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE MOZAİKLER

OĞUZ TEKİN

Son günlerde Uludağ Üniversitesi'nin iki önemli yayını ile karşılaştık. Her ikisi de, Uludağ Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren ve aynı zamanda Uluslararası Antik Mozaik Araştırmaları Birliği'nin (AIEMA) Türkiye'deki temsilcisi olan Mozaik Araştırma Merkezi'nin projesi. Biri, Journal of Mosaic Research *adlı dergi, diğeri ise Türkiye'nin kültür mirasında önemli bir yere sahip olan mozaiklerin belgelenmesini ve korunmasını amaçlayan bir yayın dizisi:* Corpus of the Mosaics of Turkey. *Her ikisi de İngilizce olarak yayımlanmıştır.*

M.-P. Raynaud'nun, *Corpus of the Mosaics of Turkey: Xanthos* isimli kitabının kapağı.

***Journal of the Mosaic Research*, dergisinin kapağı 1-2 (2008).**

Yılda bir kez yayımlanması planlanan ve editörlüğünü Prof. Dr. Mustafa Şahin'in yaptığı *Journal of Mosaic Research*'ün ilk sayısında yedi makale yer alıyor. Jose Maria Blazquez'in kaleme aldığı "Der Einfluss der Mosaiken des vorderen Orients auf hispanische Mosaiken am Ende der Antike" başlıklı ilk yazıda antikçağın sonuna tarihlenen, İspanya'da bulunan mozaiklerdeki Doğu etkisi ele alınmaktadır. Abdelilah Dekayir imzalı ikinci makalenin başlığı ise "Etude de la dégradation des mosaïques romaines de Volubilis (Maroc)" olup Fas'taki Roma yerleşmesi Volubilis'teki *opus tessellatum* tipi mozaiklerin bozulma nedenlerini kapsamaktadır. Ayşe F. Erol tarafından yazılan üçüncü makalenin başlığı ise "The port illustration on the floor mosaic of the Yakto Villa". Antakya'daki Daphne'de (bugün Harbiye) yer alan Yakto Villası'ndaki taban mozaiğinde tasvir edilen limanı ele alan yazıda, üzerinde liman tasvirleri yer alan sikkelerle de karşılaştırma yapılıyor. Dördüncü yazı Zaraza Freidman tarafından kaleme alınmış olup "The ship depicted in a mosaic from Migdal, Israel" başlığını taşımaktadır. İsrail'deki Migdal'de bulunan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen mozaikteki gemi tasviri yelkenli bir gemiye ait olup, bu gemiler limandan ayrılma veya limana yanaşma sırasında veya rüzgârın yeterli olmadığı zamanlarda kürekle de ilerleyebiliyordu. Beşinci yazının başlığı "Islamic re-use of Antique Mosaic tesserae" olup Michael Greenhalgh tarafından yazılmıştır. Aslında yazı oldukça ilginç çünkü antik mozaik parçaların (tesseraların) çok daha sonraları, İslam devletlerince de kullanımını ortaya koyuyor. Bu tür çalışmalar mozaiklerin tarihlendirilmesinde ne denli dikkatli olunması gerektiğini de gözler önüne sermektedir. Roma ve Bizans tesseralarının yeniden kullanım yoluyla İslam mozaik sanatında yeniden hayat bulması, özellikle İslam sanatıyla ilgilenenler için önemli ipuçları sunuyor. Altıncı yazı, Marie-Patricia Raynaud tarafından kaleme alınan "Quelques remarques à propos de l'étude des sols *in situ*" başlıklı makalenin konusunu, mozaik sanatında ve mimaride kullanılan materyalin, bunların tarihlendirilmelerinde, tanım ve teşhislerinde sağladığı kolaylık oluşturmaktadır. Yedinci ve son makale, Barış Salman tarafından yazılan ve "Fa-

Raynaud'nun kitabından bazı mozaik resimleri.

mily, death and afterlife according to mosaics of the Abgar Royal Period in the region of Osroene" başlığını taşıyan makaledir. Makalede, MS 2. ve 3. yüzyıllarda Urfa (Edessa) ve yöresinde egemen olan Osroene Krallığı ve Abgar Hanedanı'na ait mozaikler ele alınmaktadır.

Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırma Merkezi tarafından hayata geçirilen diğer proje ise Roma döneminden Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar olan sürede Türkiye sınırlarında bulunan mozaiklerin birer monografi halinde yayımlanmasıdır. Editörlüğünü M. Şahin, D. Parrish ve W. Jobst'un yaptığı *Corpus of the Mosaics of Turkey*'in ilk cildi Lykia bölgesi (kabaca Teke Yarımadası) kentlerinden Ksanthos'ta (bugün Kınık) yer alan Doğu Bazilikası'na ayrılmış. Marie-Patricia Raynaud tarafından hazırlanan cildin birinci bölümünde Jean-Pierre Sodini, Bizans döneminde Lykia bölgesinin kısa bir tarihini vermektedir; Jacques des Courtils ise Ksanthos antik kentinin keşfini ve oradaki arkeolojik çalışmaları anlatmaktadır. Ksanthos'un merkezinde, *decumanus* ve *cardo*'nun kesiştiği noktaya yakın bir yerde bulunan Doğu Bazilikası, Ksanthos'un erken Bizans dönemi (MS 5.-6. yüzyıllar) yapılarının en önemlilerinden biridir. Monografide, bazilikanın taban mozaikleri ile *opus sectile* taban döşemesi ve yapım teknikleri, geçirdikleri tamir evreleri, tasvirler, bozulmaları ve restorasyonlarını kapsayan geniş bir proje ile ele alınmaktadır.

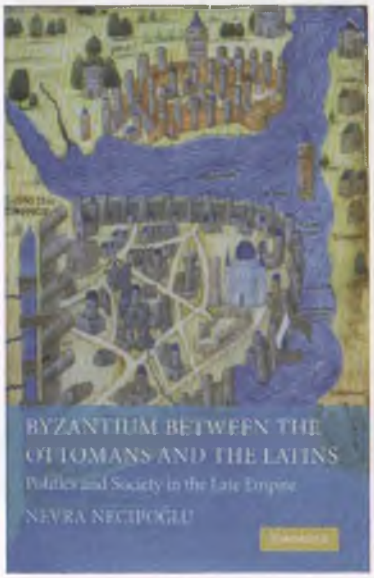
İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu günümüz Akdeniz ülkeleri, mozaik açısından oldukça zengin bir repertuvara sahiptir. Tunus'taki Bardo Müzesi'nin yanı sıra Türkiye'de iki müze, Antakya ve Gaziantep müzeleri, antikçağ ve Bizans mozaik sanatının en güzel örneklerini koleksiyonlarında bulundurmaktadır. Ancak, mozaikler sadece müzelerde yer almamaktadır; çoğu *in situ* olarak halen ören yerlerinde korunmakta veya ortaya çıkartılacakları günü beklemektedir. Sanırım mozaik veya taban döşemelerinin günümüze kalmadığı antikçağ yerleşimi yoktur. Türkiye'deki ören yerlerinde veya anıtlarda bulunan mozaiklerin ve döşemelerin belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının yollarından biri de hiç kuşkusuz yayımlanmalarıdır. Uludağ Üniversitesi bu konuya özenle yaklaşmış ve ilk yayınlarını da yapmıştır. Bu vesileyle, böylesine önemli bir projede emeği geçenleri, başta Mustafa Şahin olmak üzere, kutlarız.

BİZANS'IN SON YÜZYILI

OSMANLILARIN VE LATİNLERİN KISKACINDAKİ İMPARATORLUK

OĞUZ TEKİN

Bizans tarihi konusunda Türkiye'deki çalışmaların azlığı ve yetersizliği açıkça ortadayken, Bizans'ın son yüzyılı üzerine yapılmış bir çalışma olan **Byzantium Between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire** *(Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2009), kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerinden birine de ışık tutmaktadır. Nevra Necipoğlu'nun, dönemin kaynaklarından ve modern eserlerden yararlanılarak titizlikle hazırlanmış bu çalışmasının Türkçeye de kazandırılmasının önemi açıktır.*

Nevra Necipoğlu, *Byzantium Between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2009 (350 sayfa).

Bizans İmparatorluğu'nun neredeyse Trakya ve Balkanlar'ın bir kısmı ile sınırlı kaldığı 14. ve 15. yüzyıllar, kısa bir süre sonra bu sözde imparatorluğun yerini alacak olan Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerine de tanıklık etmiştir. Bu yüzyıllarda Bizans bir yandan topraklarını muhafaza etmeye çabalarken öte yandan iç ve dış politikadaki krizi aşmaya çalışıyordu. Ancak, kuşkusuz, Bizans'ın mücadele etmek zorunda kaldığı tek güç Osmanlı Devleti değildi; imparatorluğun başkenti Konstantinopolis daha 13. yüzyılın başında elli yılı aşkın bir süre Hıristiyan Latinlerin işgaline maruz kalmıştı. Bizans İmparatoru III. Aleksios'un tahtta olduğu sırada IV. Haçlı Seferi başlamış ve 1204 yılı nisanında Latinlerin Kostantinopolis'i işgal etmelerine engel olunamamıştı. Neredeyse iki kuşak sonra, İmparator VIII. Mikhael Latinleri Konstantinopolis'ten kovarak Bizans Devleti'ni yeniden kurmuştu (1261).

Nevra Necipoğlu, başlığını "Osmanlılarla Latinler arasındaki Bizans. İmparatorluğun Son Yıllarında Politika ve Toplum" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu kitabında, Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılına ışık tutmaktadır. Bu yüzyılın coğrafi kapsamı ise Konstantinopolis, Thessalonike ve Morea'dır.

Yazar kitabını, "Bizans İmparatorluğu'nun kritik son yüzyılında Bizansılların Osmanlılar ve Batı Avrupalılar karşısındaki politik tavırlarının ayrıntılı ilk analizi" olarak tanımlamaktadır. Kitap dört kısım ve on bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım (s. 3-17), "Giriş ve Politik Ortam" başlığını taşımaktadır. "Konu ve Kaynaklar" başlığını taşıyan ilk bölümde yazar, Osmanlıların yayılması karşısında Bizans toplumundaki reaksiyonu ve devletin tavrını ortaya koymayı amaçladığını belirtmekte, bunu yaparken de söz konusu reaksiyonun ve tavrın Bizans İmparatorluğu'nun hem kent hem de kırsal nüfusundaki etkinliğini belirlemeye çalıştığını; ayrıca politik tavrın oluşmasında rol oynayan sosyal, dinsel ve ekonomik faktörleri araştırdığını vurgulamaktadır. Yazar, dönemin Bizans, Latin ve Osmanlı kaynaklarına değinerek onların kısa tahlillerini de yapmaktadır.

İkinci bölümün başlığı ise, "Küçülen İmparatorluk ve Dördüncü Haçlı Seferi Sonrası Doğu ve Batı Arasındaki Bizans İkilemi" adını taşımaktadır. Necipoğlu, İmparator II. Manuel'in "sıkıntıların peşimizi bırakmadığı şu günlerde, devletimizin bir imparatora (*basileus*) değil, bir idareciye (*oikonomos*) ihtiyacı vardır" sözünü hatırlatarak 15. yüzyıl ortasına yaklaşılan yıllarda Bizans politikasının ne denli zayıf ve çaresiz kaldığını vurgulamaktadır. Gerçekten de "14. yüzyılın ortalarında, Osmanlılar Avrupa'ya geçip Balkan

Yarımadası'nda yerleşmeye başladıklarında, Bizans İmparatorluğu'ndan geriye Kostantinopolis'in yanı sıra Anadolu'da Philadelphia, Trakya ve Makedonya'da bazı topraklar, Thessalonike, Ege Denizi'nde birkaç ada ve Peloponnesos'un bir kısmı kalmıştı." Konstantinopolis'in fethi ve Bizans Devleti'nin son bulması için ortam ve zaman, Osmanlıların lehine işliyordu.

Kitabın ikinci kısmı (s. 39-115), Thessalonike'ye ayrılmış. Thessalonike, Konstantinopolis'ten sonra Bizans İmparatorluğu'nun ikinci büyük kentiydi. Bu kısımda Thessalonike üç bölüm altında ele alınmaktadır. Bunlar sırasıyla, "Thessalonike'de Toplumsal Organizasyon, Tarihsel Gelişim ve Politik Tutum: Bir Gözden Geçirme (1382-1430)", "Bizans Thessalonikesi (1382-1387 ve 1403-1423)" ve "Yabancıların Egemenliğindeki Thessalonike" (burada esas olarak Osmanlılar ile Venediklilerin egemenliği ele alınmıştır).

Üçüncü kısım (s. 117-232), "Konstantinopolis" başlığını taşımakta olup buradaki altıncı bölümde Bizans ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışmalar ile Bizans sarayındaki taht mücadelesi ve iç çekişmeler ele alınmaktadır. Yedinci bölüm, Bizanslılar ile Osmanlıların ilk kez bir meydan okumayla karşı karşıya gelmelerine ve I. Bayezid'in Konstantinopolis'i kuşatmasına ayrılmıştır. Sekizinci bölümde, Bizans Konstantinopolisi'nin Osmanlılarca fethinden önceki son 50 yılı (1403-1453) ele alınmaktadır.

Dördüncü kısım (s. 233-284), Morea Despotluğu'na ayrılmıştır. Dördüncü Haçlı Seferi ile Bizans Devleti'nin başkenti Konstantinopolis'i ele geçiren (1204) Haçlılardan bir grup, gözlerini Yunanistan'a çevirmişti. Nitekim, bir yıl sonra (1205) Frank kökenli I. Guillaume de Champlitte ile Guillaume de Villehardouine, Peloponnesos'ta (Mora Yarımadası) Akhaia Prensliğini kurdular ve I. Guillaume prensliğin başına geçti. Prenslik gerçekte Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu'na bağlı vasal bir prenslikti. 1205-1430 yılları arasında 200 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren Akhaia Prensliği, Bizanslıların Peloponnesos'u ele geçirmesiyle son buldu. Kitabın bu kısmındaki dokuzuncu bölümü Morea'daki Palaiologos egemenliğinin ilk yıllarını (1382-1407) kapsarken, onuncu bölüm Morea'daki Bizans egemenliğinin son 50 yılını (1407-1460) kapsamaktadır.

Bizans tarihi konusunda Türkiye'deki çalışmaların azlığı ve yetersizliği açıkça ortadayken, Bizans'ın son yüzyılı üzerine yapılmış bu çalışma, kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerinden birine de ışık tutmaktadır. Nevra Necipoğlu'nun, döneminin kaynaklarından ve modern eserlerden yararlanılarak titizlikle hazırlanmış bu çalışmasının Türkçeye de kazandırılmasının önemi açıktır.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş.

balparmak

Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO

TÜYAP A.Ş.

VISITUR

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15+YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI'DA TOPLUMSAL HAYAT MEKÂNLARI

BOZAHANE

İLYAZ BİNGÜL

Eski İstanbul'da boza satılan ve içilen yeri ifade eden bozahane sözcüğü çoğu zaman meyhane ile eş ya da yakın anlamda kullanılmıştır. 16. yüzyıldan kalma kayıtlara göre bu dönemde iki türlü boza vardı. İlki, alkol oranı içeni sarhoş edecek kadar yüksek olan ekşi ya da acı bozaydı ve içilmesi fetva ile yasaklanmıştı. Diğeri ise içilmesi haram olmayan tatlı bozaydı.

Bir anonim resimde bozacı tipi, yaklaşık 19. yüzyıl.

Türkiye'de genellikle darıdan yapılan bozada, biradan farklı olarak şerbetçiotu (ömürotu) bulunmaz. Farsça "buze" sözcüğünden gelen boza, yani buğday, arpa gibi şeylerden yapılan içkinin adıdır ve *Divanü Lugat-İt-Türk*'te "bekni" olarak geçer (DLT, 1985; s. 434).

3-4 dereceye varan alkol içermesine rağmen, bozanın Osmanlı toplumunda Müslümanlara satışı serbesttir. Ancak bozaya Fatih döneminden sonra saray muhasebelerinde rastlanmaz (Yerasimos, 2002; 27). Bir halk içeceği olarak varlığını sürdürür. Türklerin bu eski içeceği Osmanlı kayıtlarına da girer; bu kayıtlardan 15. yüzyılda Amasya ve Bursa'da, 16. yüzyılda Mardin'de boza imalathaneleri kurulduğunu öğreniyoruz. "Bozahanelerin mukataaya verilmesi bunların hassaya aidiyetlerini gösterir. Yani devlet, bozayı bizzat imal edecek kadar bu nesneye önem vermiş demektir. Bu önem, bir gelir kaynağı olması bakımından da mütalaa edilebilir," diyor Burhan Oğuz. İstanbul meyhanelerinin kaldırılmasına dair 1567 tarihli bir fermanda "Tatar bozası" da müskir (sarhoşluk veren) içeceklerden sayılır; Tatar bozası alkolü yüksek, sarhoşluk verici bozalardan olmalı ki, "fiskı fücur"a neden oluyordu: "İstanbul ve Galata

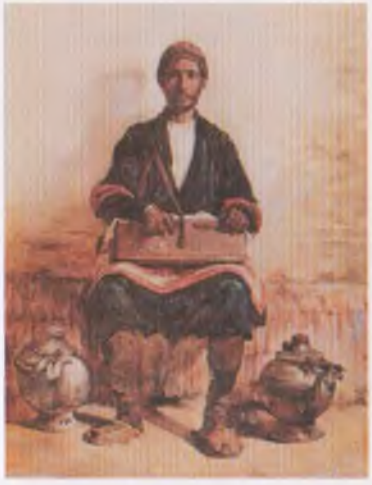
Kadısına hüküm ki, bundan akdem nice defa ahkam-ı şerife gönderilub İstanbul ve Galata'da vaki olan eğer meyhane ve kahvehane ve eğer Tatar bozası işlenen mahallerdir külliyen ref' olunmak ferman olunmuş idi. Haliyen üslub-u sabık üzre kemakan meyhaneler ve kahvehaneler işleyüb ve Tatar bozası satılub fisk u fücur olduğu istima' olundu. Fi 26 Zilkade 975 (1567)" (Altınay, 1987; 207).

Bu dönemde iki türlü boza vardı; yasaklananı, fazla miktarda içildiğinde sarhoş edecek ölçüde alkolü olan ekşi bozaydı. Aynı yıllarda tutulan Ankara'nın 1 numaralı şer'iye sicilinden, ayyaşların alkol ihtiyaçlarını boza ile giderdiklerini ve içki yasağının ardından birkaç ay içinde Ankara'daki bozahanelerin birer meyhane haline geldiğini anlıyoruz (Oğuz, 1976; 733-4). 16. yüzyılın sonlarında, meyhaneye benzer kullanımı olduğunu gördüğümüz bozacı dükkânlarında oturan, vakit geçiren insanlara rastlıyoruz. Bunlardan biri de, "Bu kadar alüfte ve aşüfteler ile meyhane, bozahane ve kahvehane dolaştık," diyen Evliya Çelebi'dir. Çelebi'nin bildiği üzere, tatlı bozacılar herkesçe meşhurdur; beyaz, üstü kaymaklı bozalardan içen hayat bulur (Katip Çelebi, 2006; 658).

Buralarda meşru görülen "tatlı boza"nın yanı sıra içilmesi ve satılması fetvalarda yasaklanan, biraya yakın bir içecek olan acı bozanın da satıldığını görüyoruz. Dahası, aralarında kasabanın güvenliğinden sorumlu olan subaşının oğlunun da bulunduğu müşterilerin istemesi üzerine bozacıların gizlice şarap sattıkları anlaşılmaktadır. Edremit şer'iye sicillerinde 12 Kasım 1579 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Edremitli Bozacı Hasan, boza adı altında gizlice şarap satıyormuş; üstelik Ramazan ayında bile bu tutumundan vazgeçmiyormuş (Yılmaz, 2005; 46-47). Özellikle gençlerin (bekâr taifesi) bir araya gelip satranç, tavla oynadığı, kebap yediği bozahanelerin kiminde gizlice afyon da içildiği için padişahların emriyle kapatıldığını görüyoruz. Emre rağmen bu bozahanelere göz yuman kadılar azledilirdi (Üçel-Aybet, 2003; 150).

Kahvehaneler açılmadan önce halk nerelerde toplanıp vakit öldürerek yorgunluk atıyor, "bazı mükeyyifat alarak gergin sinirlerini gevşetiyordu," diye soruyor ve yanıtlıyor Rifat Osman: "Edirne'de yaptığımız tetkiklere ve öğrenebildiğimiz malumata göre kahvehanelerin tertiplerinden evvel müslimlerin meyhanelere gitmeleri şiddetle memnu olup (...) bozahanelere giderlermiş" (Rifat Osman, 1931; 242).

Bozahaneler yalnızca İstanbul'da değil, Edirne'de de oldukça yaygındı. Avcı Sultan Mehmet döneminin en kalabalık ve zengin günlerini yaşayan Edirne'de bozahanelere "köfteci" veya "köftehor" denildiğini, bu sözcüklerin o dönemin Edirne argosuna ait olduğunu söyleyen Rifat Osman bozahaneler hakkında şöyle

Bir bozacı.

der: "Bozahaneler, daima gayrı müslimlerin idare ettikleri bu dükkanlar 2 kısımdan ibaret olup ön taraflarında uzun mangallarda etler, köfteler pişirilerek satılır; ve her mevsimde adi boza bulunur; arka taraflarında ise şarap ve (Arnavut bozası) denilen -sofıların tahrim ettikleri- boza ile ihzar edilen bir müsekkir içki satılırdı" (Rifat Osman, 1931; 235-236).

Eski İstanbul'da, boza satılan ve içilen yer anlamındaki "bozahane" çoğu zaman "meyhane" ile eş ya da yakın anlamlı kullanılmış, algılanmıştır. 16. yüzyılda içilmesi fetva ile yasaklandığı gibi, bozahaneye gitmek meyhaneye gitmekle bir tutulmuştu. Bozahanenin meyhaneye yakınlığı atasözlerine de yansımıştı: Uygunsuz bir iş yapan kişinin, haklılığını kanıtlamak için kendine benzer birini tanık göstermesi anlamında "meyhaneciden şahit istemişler bozacıyı (mezeciyi) göstermiş" sözü bugüne dek kullanılagelmiştir. Bozahane, meyhanenin ayrılmaz bir parçası olarak kendine yer açıyor.

Osmanlı kibarının bozaya pek de iltifat etmediğini, bu içkinin "ayak takımı"ndan kişilerin içeceği olduğunu yazar Gelibolulu Mustafa Ali: "Bozahaneler vardır ki buralara devam edenler ve oralardan çıkmayanlar ya Tatarlar, ya da halkın aşağılık tabakasından aynı murdarlar olan kimselerdir. Değmede zariflerden kimse o kötü yerlere tenezzül etmez. (...) Çünkü aşağılıkların toplandıkları yerlere rağbet yine halkın aşağı tabakasının oturduğu yerlerde oturup onlarla görüşmek halkın iğrenç aşağılıklarında görülen ve kişiye ziyan getiren bir alışkanlıktır." Düzyazısını şiirle bitirir:

"Bozahane erazilin yeridir
Nekebat-ı avam mazharıdır
Bozasın içme bozma kendüzünü
Anda hiç kimse görmesün yüzünü
Bozanın tatlusun hanede iç
Mest olup geçme ekşisinden geç"
(Gelibolulu M. Ali, 1978; 184)

Bozahane, kahvehane, meyhane, hamam gibi Osmanlı döneminin toplumsal hayat mekânlarından biriydi.

KAYNAKLAR

Altınay, Ahmet Refik (1987), *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, hazırlayan, Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DLT (*Divanü Lugat-it-Türk*) (1985) c. 1, çev. Besim Atalay, TTK, Ankara.

Gelibolulu Mustafa Ali (1978), *Ziyafet Soframları*, c. 1-2, hazırlayan, Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Evliya Çelebi (2006), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, hazırlayan, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı 1. c.- 2. Kitap, YKY, İstanbul.

Oğuz, Burhan (1976), *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 1*, İsis Yayınları, İstanbul.

Rifat Osman (1931), "Memleketimizin Tarihinde Mükeyyifata Bir Bakış", *İstanbul Belediye Mecmuası*, sayı 78/6.

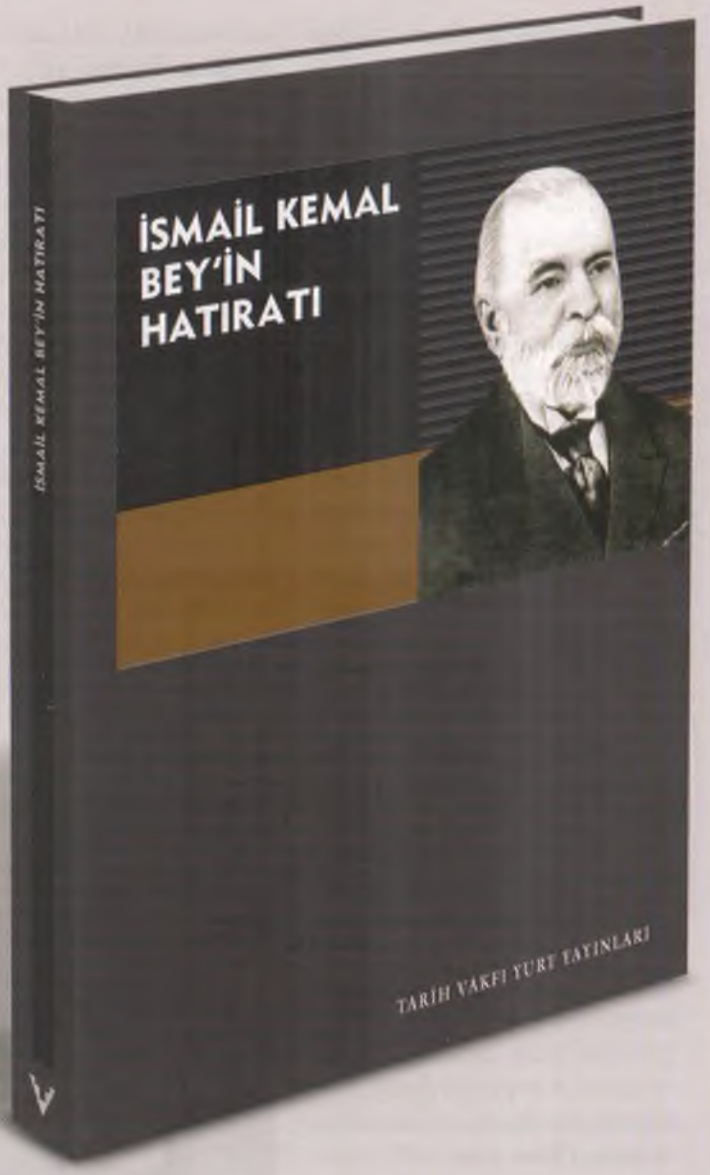
Üçel-Aybet, Gülgün (2003), *Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, Stefanos, (2002), *Sultan Soframları*, 3. basım, YKY, İstanbul.

Yılmaz, Fikret (2005), "Boş vaktiniz var mı veya 16. yüzyılda Anadolu'da şarap, eğlence ve suç", *Tarih ve Toplum*, sayı 1.

İSMAİL KEMAL BEY'İN HATIRATI

ISBN: 978-975-333-219-4
330 sayfa, 24 TL, TEMMUZ 2009

"Tarihin bize gösterdiği gibi, büyümelerini bir dizi elverişli koşullara borçlu olan büyük imparatorlukların kurucuları, fazilet bakımından, bir imparatorluğun ihtişam dönemini şaşmaz biçimde izleyen çürümeyi önceden görüp, ona yeniden hayat vermeye ve ikbaline taze bir güç kazandırmaya yönelik ıslahatlar yaparak bunu tevkif edenlerle kıyaslanamaz. Kılıçla kendine yol çizen bütün imparatorluklar, aynı zamanda kendi çürümelerinin de tohumlarını atmış olur. Bu tür imparatorluklarda, bir yanda atalarının fetihleriyle kazanılan hak ve imtiyazları elinde tutan fatih torunlarını, öbür yanda ise onların hâkimiyetini üzerinde taşıyanları görmekteyiz. Birinciler kendinden emin ve servet ile kuvvete doymuş olup tembelliğe ve cahilliğe kolayca düşebilmekte, diğerleri ise hüküm altında bulunmanın bedbahtlığını yenme çabalarında kendilerine yol açmak zorunda olup sıkça, onlara üstünlüğü kazandıran ve fetihlerden doğan imparatorlukların elden çıkmasının başlıca sebeplerinden olan bir zihnî terakkiye erişmektedirler."

İsmail Kemal Bey

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx **F** (212) 513 54 00 **E** yayin@tarihvakfi.org.tr

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı
sayesinde tüm medyayı anında takip eder.
Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır,
müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek
için size gereken nitelikli bilgiyi sunar.
Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER